

Вікторія ЛЮБАЩЕНКО

ЦЕРКОВНІ РУКОПИСИ ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОЇ РУСІ XII–XIV СТОЛІТЬ: СПРОБА УЗАГАЛЬНЕННЯ

Порушено дискусійне питання локалізації церковних рукописів XII–XIV ст., що можуть бути віднесені до Галичини і Волині. Серед них – більше і менше відомі, значні за обсягом і невеликі рукописи, навіть фрагменти, зокрема і ті, що вважаються втраченими. Узагальнення цих пам'яток може дати повніше уявлення про церковно-писемну спадщину Галицько-Волинської Русі.

Ключові слова: *Галицько-Волинська Русь, церковні рукописи XII–XIV ст.*

Проблема локалізації церковних рукописів Галицько-Волинської Русі.

У 1883 р. Олексій Соболевський виступив на засіданні Історичного товариства Нестора-літописця з рефератом “Як розмовляли в Києві у XIV і XV ст.?”¹, в якому доводив, що мова давнього Києва була ближчою великоруській, а мешканці Києва – ближчими до великорусів¹. Із писемних пам'яток XII–XIV ст. він виокремив групу галицько-волинських текстів, відмінних за деякими рисами від київських і північноруських. Книжники Галицько-Волинської землі, зокрема, частіше застосовували Ѣ замість е (відкритий або так званий новий Ѣ, який перейшов пізніше в і), у замість в (і навпаки), жч замість жд, у замість о (і навпаки) та ін.², у чому зазначився відхід від церковнослов'янської мови на користь елементів живої народної мови. Натомість середньо- і північноруські рукописи цього періоду, порівняно із західними і південно-західними, мали обмаль місцевих особливостей, які б виходили за межі загальноприйнятих у церковнослов'янських текстах норм. Ці тексти, створені в Болгарії, частково – Моравії, Македонії, Сербії на основі грецьких богослужбових, канонічних, дидактичних творів, набували певних особливостей (мовних, графічних, мистецьких), які відображали елементи національної писемної культури.

Свої ідеї О. Соболевський поклав в основу багатьох публікацій, якими, фактично, приєднався до Михайла Погодіна – автора теорії галицького походження

¹ В обговоренні теми взяли участь Степан Голубев, Павло Житецький, Володимир Антонович, Орест Левицький, Іван Лучицький, Петро Голубовський, Микола Дашкевич та ін., які заперечили твердження Олексія Соболевського. Перебіг диспуту див.: Чтения в Историческом Обществе Нестора Летописца (далі – ЧИОНЛ). – Киев, 1880. – Кн. 2, отд. 1. – С. 215–227.

² Соболевский А. И. Славяно-русская палеография. – Санкт-Петербург, 1908 (репринт: Лейпциг, 1970; Москва, 2007; Москва, 2010). – С. 84–88; Его же. История русского литературного языка. – Москва, 1980. – С. 32–33, 55, 76–78.

“малоруського народу”³. Відтак, за О. Соболевським, “галицько-волинське наріччя” XII–XIV ст. стало підґрунтям “малоруської мови”, риси якої в Київській землі виявилися пізніше (“давньокиївський говір не мав яскравого забарвлення”). На цій підставі дослідник суттєво звузив коло рукописів, створених у Києві, виходячи, здебільшого, з лексичного і фонетичного матеріалу й нерідко відкидаючи палеографічні дані. Адже “наявність вказівок на те, що рукопис написано в певному місці, не завжди дає право думати, що він вийшов з-під пера місцевої людини”⁴.

Історичні погляди і філологічні висновки щодо походження української мови О. Соболевського зазнали критики багатьох істориків, філологів, етнологів. П. Житецький доводив мовну подібність київських і галицько-волинських церковних текстів XII–XIV і навіть XV ст., а відзначені в О. Соболевського елементи народної мови галицько-волинського корпусу рукописів відніс до пізнішого періоду⁵. Олексій Шахматов, підтримавши тезу про “діалектологічне значення так званого нового ґ”, звернув увагу на його присутність у пам’ятках, що їх пов’язують з різними регіонами Південної Русі: наприклад, Ізборнику Святослава 1073 р. і Добриволому Євангелії 1164 р., Успенському збірнику XII ст. і Волинському Євангелії кінця XII (?) – початку XIII ст.⁶ Ігнатій (Ватрослав) Ягич і Олександр Колесса, не заперечуючи присутності в галицько-волинських рукописах нового ґ, також не побачили у цьому їхньої унікальності⁷. “Таке ґ розповсюджене не лише в галицько-волинських пам’ятниках, але, знаходячи піддержку в живій, народній мові, виступає в широких розмірах в церковнослов’янських пам’ятниках майже всіх українських земель. Являється воно, хоч рідко, вже в XI ст.”⁸. А ось відсут-

³ Наприклад: “Малоруське наріччя, яке спочатку займало великий кут між Чорним морем, Дунаєм і Карпатами і ще до XVI ст. поширилось у своїх межах..., просунулося на схід і південь і зайняло землі від Дніпра до Дону та узбережжя Чорного моря, деінде змішалось з південно-великоруським наріччям і утворило нові говірки”, або: “мова Київської Русі домонгольської доби відрізнялась від мови Галичини і Волині”. Див.: *Соболевский А. И.* Источники для знакомства с древне-киевским говором // Журнал министерства народного просвещения (далі – ЖМНП). – Санкт-Петербург, 1885. – № 2. – С. 353; *Его же.* Древне-киевский говор // Известия Отделения русского языка и словесности Российской академии наук (далі – ИОРЯС). – Санкт-Петербург, 1905. – Т. 10, кн. 1. – С. 314.

⁴ *Соболевский А. И.* Новый труд г. Стасова // Университетские известия (далі – УИ). – Киев, 1887. – № 5. – С. 54.

⁵ *Житецкий П. И.* О переводах Евангелия на малорусский язык // ИОРЯС. – 1905. – Т. 10, кн. 4. – С. 7–9.

⁶ *Шахматов А. А.* Исследования в области русской фонетики. – Варшава, 1893. – С. 26–27, 32, 36, 44, 51, 54–55; *Его же.* Курс истории русского языка. – Санкт-Петербург, 1910. – Ч. 2. – С. 166–167.

⁷ Див. насамперед: *Ягич И. В.* Четыре критико-палеографические статьи. Приложение к Отчету о присуждении 18-й Ломоносовской премии за 1883 г. – Санкт-Петербург, 1884; *Его же.* Критические заметки по истории русского языка. – Санкт-Петербург, 1889; *Колесса О.* Причинок до історії малоруської мови. – Львів, 1895; *Його ж.* Південно-волинське Городище і городиські рукописні пам’ятники XII–XVI вв. – Прага, 1923.

⁸ *Колесса О.* Південно-волинське Городище... – С. 34.

ність елементів живої мови в київських рукописах засвідчує, що місцеві книжники, добре знаючи церковнослов'янську і народну мови, дорожили нормативністю протографа й уникали різких відхилень від нього⁹.

Критиком погодінської теорії був Агафангел Кримський, який назвав її “безглуздою”, а новий Ї О. Соболевського – “лжеетимологічним Ї”. Адже у Києві, Галичині і на Волині XII–XV ст. розмовляли єдиною мовою, лише з певними відмінностями, які збереглися дотепер¹⁰. Водночас А. Кримський визнав галицько-волинське походження деяких рукописів, що в них “змішання Ї та е подані цілком яскравими, різко характерними рисами”¹¹. А Володимир Розов спробував узагальнити наукову полеміку, спричинену виступом О. Соболевського: вона “кинула світло на багато прикмет української мови й на її минулу долю”¹².

Незважаючи на критику, О. Соболевський послідовно відстоював свої погляди. Його спостереження над лексикою давньоруських пам'яток доповнили Ізмаїл Срезневський, Григорій Воскресенський, Павло Владимиров, Ігнатій Ягич, Микола Дурново та ін. Утім, попри підтвердження мовних особливостей церковних рукописів Південно-Західної Русі, на які вказав О. Соболевський, саме поняття “галицько-волинське наріччя” окремі мовознавці прийняли обережно. Хоча вони не заперечували того факту, що після захоплення Києва татарами і виникнення нових центрів книгописання в Галицько-Волинській Русі, тут утворилась “певна школа письма”, в якій продовжено київську писемну традицію¹³. Учень О. Соболевського Микола Волков в огляді давньоруських рукописів XII–XIV ст. узагальнив галицько-волинські кодекси, вважаючи, вочевидь, їх локалізацію доведеним фактом¹⁴.

⁹ Ягич И. В. Четыре критико-палеографические статьи. – С. 98.

¹⁰ Крымский А. Е. Филология и Погодинская гипотеза. Дает ли филология малейшие основания поддерживать гипотезу г. Погодина и г. Соболевского о галицко-волинском происхождении малоруссов? – Киев, 1904. – С. 8. Див. також: Шахматов О., Крымский А. Нариси з історії української мови та хрестоматія з пам'ятників письменської старовини XI–XVIII вв. – Київ, 1922.

¹¹ Крымский А. Е. Украинская грамматика для учеников высших классов гимназий и семинарий Приднепровья. – Москва, 1907. – Т. 1, вып. 1. – С. 51, 52, 56, 63, 70, 72, 208.

¹² Розов В. До старо-руської діалектології (Іще про питання про галицько-волинське наріччя) // Записки Наукового товариства імені Т. Шевченка (далі – Записки НТШ). – 1907. – Т. 77. – С. 5.

¹³ Соболевский А. И. Очерки из истории русского языка. – Киев, 1884. – С. 110–111; Шахматов А. А. Несколько заметок о языке псковских памятников XIV–XV вв. // ЖМНП. – 1909. – № 7. – С. 170–171. “Не слід забувати, що хоча зв'язки з Києвом перервалися, його писемні традиції ще довго жили в західних частих України” (Панькевич І. Про відношене пам'ятників старобуковинської мови до полуднево-славянських під лексикальним оглядом // Записки НТШ. – 1918. – Т. 126–127. – С. 157–158, 160).

¹⁴ І, фактично, подав той перелік пам'яток, який запропонував О. Соболевський, доповнивши його Лавришівським Євангелієм XIII–XIV ст. і згадавши побіжно про низку уривків з богослужбових книг, “знайдених в Галичині”. Згодом Ілля Шляпкін відтворив список М. Волкова. Порівн.: Соболевский А. И. Очерки... – С. 3–110; Волков Н. В. Статистические сведения о сохранившихся древнерусских книгах XI–XIV вв. и их

Авторитет О. Соболевського-філолога значно вплинув на сучасну палеославистику. У працях багатьох мовознавців і палеографів ХХ ст. його локалізація давньоруських текстів, фактично, не переглядалася. Тому, наприклад, належність рукопису, особливо ХІІІ–ХІV ст., до галицько-волинського регіону пояснюється мовними рисами “південноруського типу”, в якому немає північноруських “окань” і “акань”, новгородських “цокань” і “чокань”, білоруських “цекань” і “дзекань”. Щобільше, “...не маємо жодного давньоруського рукопису ХІІ–ХІV ст., для якого було доведено, що він написаний в межах Київської землі”¹⁵. Вивчаючи численні списки Євангелія цього періоду, Лідія Жуковська зробила висновок: “Переважає більшість їх написана у Галицько-Волинській, Новгородській, Псковській, Ростово-Суздальській, Смоленсько-Полоцькій мовних областях і навіть у Москві, говірки яких зіграли важливу роль у формуванні російської та української мов. Порівняно мала кількість давніх списків... з Київської землі пояснюється тим, що вони... були втрачені за монголо-татарської навали”¹⁶.

Однак зазначимо: проблема локалізації церковних пам’яток залишається дискусійною – місцеві мовні традиції давньої Русі вивчені ще недостатньо. Марія Гальченко, аналізуючи 15 рукописів, які О. Соболевський прийняв за галицько-волинські, простежила частоту зміни в них *ѣ* і *е*. На її думку, це явище менше спостерігаємо у Бучацькому ХІІІ ст. і Галицькому 1266–1301 рр. Євангеліях, більше – в Добриловому і Типографському № 6 Євангеліях ХІІ ст., ще більше – у Виголексинському збірнику кінця ХІІ ст. та Євангелії Верковича ХІV ст. І хоча, за авторкою, “написання з *е* замість *ѣ* у давньоруських рукописах становить значну складність для лінгвістичної інтерпретації”, ретельний аналіз графіко-орфографічної системи галицько-волинських пам’яток засвідчує: ні для південнослов’янських, ні для давньоруських рукописних книг інших регіонів подібні написання не були характерними¹⁷. Ольга Лосева класифікувала галицько-волинські рукописи на основі аналізу місяцесловів, у яких відсутні місцеві свята, а пам’ять руських святих, переважно київських князів Бориса і Гліба, та Юрія – святого Георгія Змієборця, відзначена лаконічністю¹⁸. Календарі

указатель. – Санкт-Петербург, 1897. – С. 34, 54; *Шлякин И. А.* Русская палеография. – Санкт-Петербург, 1913. – С. 99.

¹⁵ *Князевская О. А.* Фрагменты одной древнерусской рукописи ХІІ в. // История русского языка в древнейший период. – Москва, 1984. – С. 188.

¹⁶ *Жуковская Л. П.* Текстология и язык древнейших славянских памятников. – Москва, 1976. – С. 114. Порівн.: “...більшість із збережених пам’яток книжкового мистецтва того часу походить із Волині й Галичини, де у ХІІІ і на початку ХІV ст. умови для книгописання та збереження створеного були сприятливіші, ніж у постійно спустошуваних південних землях” (*Запаско Я.* Скрипторій волинського князя Володимира Васильовича // *Записки НТШ.* – 1993. – Т. 225. – С. 185).

¹⁷ *Гальченко М. Г.* О написаниях с *е* вместо *ѣ* в юго-западных рукописях ХІІ–ХІV вв. // Русистика. Славистика. Индоевропеистика: Сб. к 60-летию А. А. Зализняка. – Москва, 1996. – С. 294, 297.

¹⁸ Подаючи список галицько-волинських рукописів з пам’яттю київських князів, дослідниця не погодилася з думкою Анджея Поппе про незначний інтерес до культу святих Бориса і Гліба в Галицькій Русі. А. Поппе відкидався, зокрема, до відсутності згадування

Добрилового, Типографского № 6, Волинського, Галицького 1266–1301 pp., Євсевієвого 1283 р. Євангелій подають лише найпоширеніші в Південній Русі і Заліссі пам'яті руських і слов'янських святих, а також важливі церковні дати. Місяцеслови першої чверті XIV ст. на зразок Холмського, другої половини – кінця XIII ст. і Полікарпового 1307 р. Євангелій згадують також деякі історичні події (наприклад, землетрус 1107 р.), які не збереглися в південноруських і північно руських місяцесловах¹⁹.

Локалізація давньоруських церковних рукописів, яку запропонував О. Соболевський, знайшла відображення у зведених каталогах²⁰. Узагальнений у них корпус галицько-волинських пам'яток кількісно поступається псковсько-новгородському, водночас цілком співмірний зі смоленським і полоцьким. Однак чимало пам'яток XII–XIII і XIV ст. залишаються нелокалізованими. Це ілюструють рукописи, які не потрапили до Каталогу 1984, натомість подані та описані як галицько-волинські в Каталозі 2002. Немає також зведеного опису давньоруських рукописів, що зберігаються в архівних, бібліотечних, монастирських і приватних колекціях за межами колишнього СРСР. Фрагментарні свідчення про них розкидані в окремих виданнях. Деякі з пам'яток галицько-волинського регіону²¹ вважаються загубленими.

князів у Галицькому Євангелії 1144 р., храмів в ім'я Бориса і Гліба у цій землі та їхніх імен серед місцевих князів XI–XII ст. О. Лосева вважає приклад із Галицьким Євангелієм непереконливим, адже його місяцеслов – частина пізнішого доповнення, датованого XIV ст. (Див.: *Поннэ А.* О времени зарождения культа Бориса и Глеба // *Russia Mediaevalis*. – München, 1995. – Т. 1. – С. 28; *Лосева О. В.* Русские праздники в древнейших церковных календарях // *Русское средневековье*. 1999. – Москва, 1999. – С. 9). І взагалі, з-понад 40 рукописних Євангелій XI–XIV ст., які дослідила О. Лосева, пам'яті руських святих є лише у 12 кодексах.

¹⁹ *Лосева О. В.* Русские праздники... – С. 48.

²⁰ Див.: Предварительный список славяно-русских рукописей XI–XIV вв., хранящихся в СССР (далі – Список) // *Археографический ежегодник за 1965 г.* (далі – АЕ). – Москва, 1966; Сводный каталог славяно-русских рукописных книг, хранящихся в СССР (XI–XIII вв.) / Редкол.: Л. П. Жуковская (отв. ред.), Н. Б. Тихомиров, Н. Б. Шеломанова. – Москва, 1984 (далі – Каталог 1984); Сводный каталог славяно-русских рукописных книг, хранящихся в России, странах СНГ и Балтии. XIV век / Отв. ред. А. А. Турилов. – Москва, 2002. – Вып. 1 (далі – Каталог 2002); Кириличні рукописні книги у фондах Львівської наукової бібліотеки імені В. Стефаника НАН України: Каталог. – Львів, 2007. – Т. 1: XI–XVI ст. (далі – Каталог 2007).

²¹ До його церковно-рукописної спадщини потрібно віднести також пам'ятки Карпатської Русі і деяких прикордонних із Волинню територій. І не лише з огляду на межі Галицько-Волинського князівства в різні періоди XII–XIV ст., а й культурну близькість поліських, галицько-волинських і карпатських земель. Не випадково усе ще дискутують з приводу походження окремих рукописів білорусько-волинського ареалу (Туровського XI ст., Оршанського XIII ст., Лавришівського XIII–XIV ст. Євангелій). Наголошуючи на історично-культурній і мовній спорідненості Галицько-Волинської і Карпатської Русі, Юліан Яворський писав: "Окрім загальних літературних інтересів... об'єднує їх сам... спосіб сприйняття і опрацювання матеріалу... часто навіть... на кордонах поєднана в одне мова, не кажучи вже, що і самі їх рукописи, розходячись вільно по всій території, перемішались по обидва боки Карпат, так що іноді їх за місцем написання і точно

Коли виходити з такого важливого елементу, як запис переписувача про місце чи історичні обставини створення рукопису (хоча і це, з огляду на міграцію книг і переписувачів, не абсолютне джерело²²), до церковно-писемного корпусу галицько-волинського регіону необхідно віднести незначну кількість пам'яток. Якщо ж узяти до уваги насамперед їх мовно-графічні особливості, визнані у палеографії найпріоритетнішими, ця група може бути розширена. У багатьох рукописах, попри традицію відтворення сакрального оригіналу, є мовний матеріал різних руських земель, елементи народних говірок. Найбільшу близькість до протографу показують пам'ятки XI–XII ст. У кодексах XIII ст. і, особливо, – XIV ст. місцеві мовні риси передані виразніше. Важливий елемент локалізації рукописної книги – це також її мистецьке оздоблення (орнамент, стиль виконання заставок, ініціалів, в'язь, мініатюри, інші елементи прикрас, графіка букв), у якій відображено певний художній принцип і регіональні особливості. Крім лексичної, мовно-графічної, мистецької характеристики, враховуються непрямі дані: посторінкові записи (переписувачів, читачів-сучасників, власників, пізніші маргіналії), місце віднайдення і збереження, побутування в певному середовищі, історія створення і міграції. У випадку з фрагментами можна взяти до уваги їх використання в палітурках інших книг, поширених у певному регіоні.

З огляду на дискусійність непрямих даних, головне значення в локалізації рукопису має мовний аналіз. При цьому важливо врахувати весь спектр наукових оцінок, які підтверджують або спростовують походження, пам'ятаючи, що в лексичному вивченні давніх текстів донині чимало неусталеного. Відтак, важко не погодитися з тим, що більшість книг чи фрагментів можна вважати галицько-волинськими умовно або взагалі поставити під сумнів їх походження²³.

Водночас в історіографії уже запропоновано огляд багатьох церковних рукописів Галицько-Волинської Русі XII–XIV ст. Окрім зведених каталогів, це описи окремих бібліотечних зібрань²⁴ і наукові дослідження, зокрема Іларіона Свенціцького,

розпізнати і розділити неможливо” (*Яворский Ю. А.* Значение и место Закарпатья в общей схеме русской письменности. – Прага, 1930. – С. 4–5).

²² “У більшості пам'яток, писаних кирилицею у XI–XIV ст., не зазначено, де й ким вони створені... Частина з них містить відомості такого ґатунку, але навіть до них треба ставитися обережно і критично... мовні особливості при визначенні приналежності тексту важать більше, ніж прямі вказівки в самому тексті” (*Шевельов Ю.* Історична фонологія української мови. – Харків, 2002. – С. 283).

²³ *Фрис В.* Галицько-волинська книга XIII ст. // *Княжа доба: історія і культура.* – Львів, 2007. – Вип. 1. – С. 211. Навіть більше: “Стосовно церковної вимови, особливо Південно-Західної Русі, ми не можемо вийти з царини гіпотез, не маємо та, імовірно, ніколи не матимемо щодо цього питання цілком надійних даних” (*Гальченко М. Г.* О написаниях... – С. 296).

²⁴ Наприклад: *Конюхова Э. И.* Славянские рукописи XIII–XVII вв. Научной библиотеки им. А. М. Горького Московского государственного университета (Описание). – Москва, 1964; *Пергаменные рукописи Библиотеки Академии Наук СССР: Описание русских и славянских рукописей XI–XVI века* / Сост. Н. Ю. Бубнов, О. П. Лихачева, В. Ф. Покровская. – Ленинград, 1976; *Кобяк Н. А., Поздеева И. В.* Славяно-русские рукописи XIV–XVII веков научной библиотеки Московского госуниверситета (поступления 1964–1984 годов). – Москва, 1986.

Олександра Колесси, Юрія Шевельова, Якіма Запаса, Ярослава Ісаєвича, Віри Фрис. Однак їхні списки неповні – враховують, переважно, найвідоміші кодекси²⁵. Тому подальше вивчення пам'яток, потрактованих галицько-волинськими, з урахуванням сучасних досліджень у царині філологічного, текстологічного, історично-богословського, мистецтвознавчого аналізу, має очевидні перспективи.

Спробуємо узагальнити ці пам'ятки, беручи до уваги більш і менш відомі, значні за обсягом і невеликі тексти, навіть їх фрагменти (зокрема і ті, що вважаються втраченими), які можуть дати повніше уявлення про церковні рукописи Галицько-Волинської Русі. Цей список не пропонує вичерпного палеографічного опису, а є, радше, досвідом систематизації як самих рукописів, так і джерельного та бібліографічного матеріалу, що може бути використаний у наступних дослідженнях і, можливо, – при укладанні зведеного каталогу. У короткому описі кожної з пам'яток звертаємо увагу на історію створення і побутування, мовні, текстуальні, графічні та мистецькі особливості, а також результати наукового вивчення.

І. Рукописи галицько-волинського регіону

До цієї групи належать тексти з найбільшою кількістю прямих вказівок на походження: лексичних, мистецьких, історичних (насамперед, записи переписувачів із фактологічними свідченнями і персоналіями). Водночас беремо до уваги непрямі відомості: місце віднайдення і функціонування пам'яток. Їх віднесення до Галицько-Волинської Русі загальноприйняте.

а) рукописи, що зберігаються в Росії, Україні, Білорусі, державах Балтії

1. **Євангеліє апракос повний “Галицьке”**²⁶. Датоване 1266–1301 pp. 175 арк. Пергамен, устав, два почерки (другий – на арк. 1 зв.)²⁷. Зміст рукопису: євангельські читання на весь рік, короткий місяцеслов (пам'яті перенесення Нерукотворного

²⁵ При цьому Я. Запаско в огляді українських рукописних книг головну увагу звернув на їх мистецьке оздоблення (див.: *Запаско Я. П.* Орнаментальне оформлення української рукописної книги. – Київ, 1960; *Його ж.* Пам'ятки книжкового мистецтва. Українська рукописна книга. – Львів, 1995; *Його ж.* Ошатність української рукописної книги. – Львів, 1998; *Його ж.* “Доброписці тоді славні були” Нариси з історії українського рукописного мистецтва. – Львів, 2003). І. Свенціцький, крім спеціального вивчення кількох пам'яток (наприклад, Бучацького Євангелія XIII ст.), описав рукописні фрагменти, що зберігаються нині в Національному музеї у Львові імені Андрея Шептицького (*Свенціцький І.* Опис рукописів. Кириличні пергамені XII–XV ст. Збірки Національного музею у Львові. – Львів, 1933). Ю. Шевельов дав невеликий список давніх українських рукописів, частину з яких відніс до галицько-волинського регіону. Я. Ісаєвич і В. Фрис звернули увагу на пам'ятки, галицько-волинське походження яких очевидне (*Ісаєвич Я.* Світ рукописної книжності. – Львів, 1993; *Фрис В.* Історія кириличної рукописної книги в Україні. – Львів, 2003; *Йі ж.* Галицько-волинська книга... – С. 211–232).

²⁶ Публікація пам'ятки: *Соболевский А. И.* Приложение к Очеркам по истории русского языка // УИ. – 1883. – № 12, прибав. 2. – С. 37–43 (уривки).

²⁷ Санкт-Петербург, Російська національна бібліотека, відділ рукописів і рідкісних книг (далі – РНБ). – Ф.п. І. 64.

Образу в 944 р. з Едеси до Константинополя, князів Бориса і Гліба та святого Георгія) зі згадкою про “трус” (тобто землетрус), утрені недільні Євангелія, читання на окремі випадки – освячення церкви, всякий страх, посуху і лайку, над елеєм і хворим, покажчик утрених недільних читань на рік. Рукопис придбаний 1874 р.

На арк. 175зв. зберігся запис переписувача – пресвітера Георгія про роботу над книгою за галицько-волинських князів Лева Даниловича (близько 1228 – близько 1301) і Юрія Львовича (1252–1308). І. Срезневський першим опублікував запис Георгія і відніс пам’ятку до 1288 р.²⁸ Олексій Соболевський, Володимир Стасов, Микола Волков, Євфимій Карський, Євгенія Гранстрем висловили впевненість у галицько-волинському родоводі кодексу, Григорій Воскресенський – в його “галицько-волинському наріччі”²⁹. А. Кримський назвав рукопис північногалицьким³⁰, І. Ягич – таким, “південно-західне походження якого не викликає жодного сумніву”³¹. Ольга Малкова, аналізуючи мовні особливості, зазначені ще в О. Соболевського (нове ѣ, оу замість в, жч замість жд та ін.), зробила висновок, що Євангеліє “посідає особливе місце серед інших, адже за ним датується ряд мовних рис у південно-західних говірках давньоруської мови, що увійшли пізніше до української мови”³². О. Малкова проаналізувала описки і помилки пресвітера Георгія, що можуть дати уявлення про орфографію протографу і манеру переписувача, який застосував звичніше для свого середовища написання³³. Належність кодексу до спадщини Галицько-Волинської Русі підтверджена в Каталозі 1984³⁴.

2. *Євангеліє апракос короткий “Євсевієве”*³⁵ 1283 р. 140 арк. Пергамен, устав зі слідами південнослов’янського протографу. На арк. 105 зв. помітні “вкраплен-

²⁸ Срезневский И. И. Древние памятники русского письма и языка (X–XIV веков). Общее повременное обозрение. – Санкт-Петербург, 1882 (репринт: Лейпциг, 1973; Москва, 2011). – Стб. 158.

²⁹ Стасов В. В. Славянский и восточный орнамент по рукописям древнего и нового времени. – Санкт-Петербург, 1884. – Табл. 44; Соболевский А. И. Очерки... – С. 20–26; Волков Н. В. Статистические сведения... – С. 52; Воскресенский Г. А. Характеристические черты четырех редакций славянского перевода Евангелия от Марка по сто двадцати рукописям Евангелия XI–XIV вв. – Москва, 1896. – С. 45; Карский Е. Ф. Славянская кирилловская палеография. – Ленинград, 1928. – С. 46, 130, 202; Гранстрем Е. Э. Описание русских и славянских пергаменных рукописей [ГПБ]. Рукописи русские, болгарские, молдовлахийские, сербские. – Ленинград, 1953. – С. 22–23.

³⁰ Крымский А. Е. Украинская грамматика... – С. 206, 230, 407.

³¹ Ягич И. В. Четыре критико-палеографические статьи. – С. 86.

³² Малкова О. В. Палеографическое описание галицко-волинской рукописи (ГПБ. Ф. п. I. 64) // История русского языка. Исследования и тексты. – Москва, 1982. – С. 298; Еее же. К истории образования восточнославянских языков (По данным Галицкого евангелия 1266–1301 гг.) // Вопросы языкознания (далі – ВЯ). – Москва, 1984. – № 4. – С. 45–57.

³³ Еее же. Ошибки писцов и лингвистическая интерпретация древних текстов // ВЯ. – 1979. – № 6. – С. 120.

³⁴ Каталог 1984. – С. 202–203.

³⁵ Публікація пам’ятки: Голоскевич Г. К. Евсевиево Евангелие 1283 г. Опыт историко-филологического исследования // Исследования по русскому языку. – Санкт-Петербург,

ня” іншого почерку³⁶. Зміст рукопису: євангельські читання від П’ятидесятниці до Великого посту – на суботу і неділю, утрєні читання на Страсному тижні, читання “Ново́муоу лѣтоу”, утрєні недільні Євангелія, місяцеслов з покажчиком читань (пам’яті преподобних Лампада Іринопольського та Фоми Малєїна, князів Бориса і Гліба та святого Георгія), уставні покажчики до церковних служб. На арк. 1 малюнок із зображенням голови Христа і жіночої фігури з німбом (накритою головою?). Більшість ініціалів – південнослов’янського типу з галицько-волинськими рисами³⁷. Л. Жуковська вважала Євсевієве Євангеліє пізнім списком із рукопису, подібного до Архангельського Євангелія 1092 р., в якому одна частина переписана з короткого, інша – з повного апракосу³⁸. У XVII ст. кодекс перебував на території Молдавії, придбаний у Яссах 1893 р.

На арк. 62зв. є запис переписувача, поповича церкви святого Іоана, Євсевія із вказівкою на час створення рукопису – 1283 рік – за князювання Лева Даниловича і його сина Юрія, “коли сѧ женило Горгии. князе а ѿтець ємоу в оугры ходило”. Запис дозволяє локалізувати пам’ятку Перемишлем, де у XIII ст. існувала церква Різдва святого Іоана Предтечі³⁹, або Холмом – цього ж часу церква святого Іоана Златоуста, згадана у Галицько-Волинському літописі⁴⁰. У Каталогі 1984 книгу датовано 1282 р., з огляду на хронологію подій у цьому літописі. На арк. 62зв. вміщено власницький запис кінця XIII (?) – початку XIV ст. Костянтина Маноїло, який придбав Євангеліє, а також перелік імен для молитовного поминання. У рукописі є покрайні записи, що вказують на його побутування у південно-західному регіоні. Так, на арк. 32 зберігся запис 1600 р. грецькими, латинськими і слов’янськими літерами про пожертвування (рукопису?) Стефаном воєводою “на та Манна”, на арк. 4зв.–19 – майже затертий румунсько-молдавський запис 1639 р. з іменем

1914. – Т. 3, вып. 2. – С. 64–67 (уривки); Євсевієве Євангеліє / Відп. ред. В. В. Німчук. – Київ, 2001.

³⁶ Москва, Російська державна бібліотека, науково-дослідний відділ рукописів (далі – РДБ). – М. 3168.

³⁷ Каталог 1984. – С. 211.

³⁸ Жуковская Л. Н. Новые данные об оригиналах русской рукописи 1092 г. // Источниковедение и история русского языка. – Москва, 1964. – С. 94–109.

³⁹ Див.: Добрянський А. История епископов трех соединенных епархий Перемышльской, Самборской и Саноцкой от найдавейших времен до 1794 г. – Львов, 1893; Лакота Г. Дві престольні церкви Перемиські // Блаженний Григорій Лакота перемиський єпископ-помічник. Зібрані історичні праці. – Перемишль, 2003. – С. 35–36; Петрик В. Церковна архітектура Перемисьля X–XVI ст. // Sztuka cerkiewna w diecezji przemyskiej. Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej 25–26 marca 1995 roku. – Łańcut, 1999. – С. 236–237.

⁴⁰ Ипатьевская летопись // Полное собрание русских летописей (далі – ПСРЛ). – Санкт-Петербург, 1908. – Т. 2. – Стб. 575–576; Мицько І. Про час зведення деяких давніх храмів Галичини // Народознавчі зошити. – Львів, 2000. – № 5. – С. 935–940; Александрович В. Мистецькі сюжети Холмського літопису князя Данила Романовича. Нотатки до відчитання, сприйняття та інтерпретації джерела // Український археографічний щорічник. – Київ, 2009. – Вип. 13–14. – С. 46–59.

Вондор Гаврил. На арк. 9 залишено власницький запис XIX ст. зі згадкою про старообрядницький монастир “Слатин[и?]”⁴¹, якому, за однією версією, міг належати рукопис⁴². За іншою версією, згадка про монастир вказує на зв’язок Євангелія з давньою шанованою старообрядцями редакцією євангельських текстів⁴³. Беручи до уваги вірогідність історичних повідомлень поповича Євсевія, кодекс “може бути еталоном для порівняння з рукописами невизначеного походження”⁴⁴.

Першими впевненість у галицько-волинському родоводі пам’ятки висловили Г. Воскресенський і О. Соболевський⁴⁵. Михайло Возняк пов’язав її з Холмом – столицею галицько-волинського князя Данила Романовича (1201–1264)⁴⁶, Григорій Голоскевич, Яким Запаско – Холмом або Перемишлем⁴⁷. О. Шахматов виявив у мові рукопису так зване нове Ъ, відзначивши вплив на переписувача південнослов’янського оригіналу⁴⁸. А. Кримський, назвавши список південно-галицьким, побачив у ньому болгарський оригінал і елементи сербської мови⁴⁹. Галицько-волинське походження пам’ятки визнав Ярослав Ісаєвич⁵⁰. Василь Німчук, автор ґрунтового коментаря, зазначив: “Аналіз мови Євсевієвого Євангелія переконливо доводить, що на час написання пам’ятки сформувалися всі основні риси, котрі характеризують українську мову як окрему лінгвальну систему, виразно відмінну від інших слов’янських... Найімовірніше, попович Євсей був носієм наддністрянського діалекту української мови і походив із давнього Галича або

⁴¹ Каталог 1984. – С. 211. Ідеться, вочевидь, про Слатин – хутір біля с. Красноільськ (Чернівецька обл., Сторожинецький р-н.), в якому мешкає чимало етнічних румунів. Нині тут діє жіночий православний монастир святого великомученика Іоана Сучавського. Перша згадка про Красноільськ є у грамоті 1431 р. молдавського господаря Олександра Доброго (у 1400–1432 рр. – правитель Молдавського князівства). Своєю історією регіон пов’язаний з Галицько-Волинським князівством, православні церкви – з Галицькою митрополією. Відомі православні монастирі регіону – у Путні (нині – Румунія), Гуморі, Сучевіці, Молдовіці, Воронці, Арборі. Із входженням Буковини до складу Австро-Угорської імперії тут поширилось старообрядництво, від середини XIX ст. діє його центр у Білій Криничі. Звідси до книгосховищ України і Росії потрапило чимало церковних рукописів, зокрема з колекціями Олександра Яцимирського і Поліхронія Сирку.

⁴² Долгов С. О. [заметка о Евсевиевом Евангелии] // Археологические известия и заметки, издаваемые Московским Археологическим обществом. – Москва, 1893. – Т. 1, № 11. – С. 421; Голоскевич Г. К. Евсевиево Евангелие... – С. 7–8.

⁴³ Каталог 1984. – С. 211.

⁴⁴ Фрис В. Галицько-Волинська книга... – С. 216.

⁴⁵ Воскресенский Г. А. Характеристические черты... – С. 33–34; Соболевский А. И. Две замечательные рукописи XIII века // ЧИОНЛ. – 1898. – Кн. 12, отд. 3. – С. 3–14.

⁴⁶ Возняк М. Історія української літератури. – Львів, 1992. – Кн. 1. – С. 75.

⁴⁷ Голоскевич Г. К. Евсевиево Евангелие... – С. 5; Запаско Я. П. Пам’ятки... – С. 222.

⁴⁸ Шахматов А. А. Несколько заметок... – С. 161–163, 170.

⁴⁹ Крымский А. Е. Украинская грамматика... – С. 206, 230, 389, 396, 407.

⁵⁰ Исаевич Я. Д. Культура Галицко-Волынской Руси // Вопросы истории. – 1973. – № 1. – С. 97.

прилеглих до нього територій, але не можна категорично заперечувати походження Євсевія з Холма”⁵¹.

3. *Євангеліє апракос повний “Холмське”*⁵². Друга половина – кінець XIII ст. 167 арк. Пергамен, устав⁵³. Зміст рукопису: євангельські читання від Пасхи до Великого посту на всі дні тижня, недільні утрени Євангелія, місяцеслов – пам’яті константинопольського патріарха Антонія II Кавлея (893–901), священномученика Памфіла, князя Гліба з відсиленням до служби, Кирила Філософа з відсиленням до служби, євангельські читання на свято Нерукотворного Спаса й Усікновення глави Іоана Предтечі. Кодекс прикрашають три мініатюри XVI ст. – євангелістів Матвія, Луки, Марка (арк. 1–3), що мають “виразне українське походження” (Я. Запаско). Рукопис придбано 1821 р. в Одесі від вихідця з Молдавії для канцлера Миколи Румянцева.

На арк. 4–11 вписано дарчий запис 1376 р. холмського князя Юрія-Андрія Даниловича († близько 1377) “к цркви бжои преч(с)тои бгѡмѣтри к столцу ѡп(с)пи холмское при бгѡлюбезномъ калисти ѡп(с)пи холмскомъ и белзскомъ” на села Стрижово, Слепче, Космово, Цуцнево, “з обема береги ѡбаполь бугу”⁵⁴. Г. Воскресенський побачив у мові пам’ятки “південно-руський правопис за галицько-волинською говіркою”, А. Кримський назвав рукопис західноволинським⁵⁵. Я. Запаско ж відзначив у ньому Ъ замість є, вважаючи, що дарчий запис свідчить не лише про збереження, а й створення кодексу в Холмі⁵⁶. На Холм вказали також Олександр Востоков, Олексій Соболевський, Микола Волков, Микола Миловський, Іларіон Свенціцький та ін.⁵⁷ О. Лосева звернула увагу на цікавий запис у місяцеслові Євангелія (арк. 166) про землетрус, що стався 5 лютого 1107 р.⁵⁸ Згадка про

⁵¹ Німчук В. В. Євсевієве Євангеліє 1283 р. як пам’ятка української мови // Євсевієве Євангеліє... – С. 35.

⁵² Публікація пам’ятки: Соболевский А. И. Приложение... – 1883. – № 12, прибав. 2. – С. 44–51 (уривки).

⁵³ РДБ. – Рум. 106.

⁵⁴ Фотокопію грамоти, з якої взято цей запис, див.: Грамоти XIV ст. / Упорядкування, вступна стаття, коментарі і словники-показчики М. М. Пещак. – Київ, 1974. – С. 54 (№ 25).

⁵⁵ Воскресенский Г. А. Характеристические черты... – С. 37; Крымский А. Е. Украинская грамматика... – С. 375.

⁵⁶ Запаско Я. П. Пам’ятки... – С. 242–245.

⁵⁷ Востоков А. Х. Описание русских и славянских рукописей Румянцевского музея. – Санкт-Петербург, 1842 (репринт: Wiesbaden, 1964). – С. 173–174; Соболевский А. И. Очерки... – С. 26–29; Волков Н. В. Статистические сведения... – С. 34, 53; Миловский Н. О древнем Евангелии Холмского края, хранящемся в Москве. – Б. м., б. г.; Свенціцький І. Нариси з історії української мови. – Львів, 1920. – С. 41, 45, 46; Каталог 1984. – С. 292–294.

⁵⁸ Лосева О. В. О землетрясениях в греческих и древнерусских месяцесловах и об особенностях Холмского Евангелия XIII в. // Записки Отдела рукописей РГБ. – Москва, 2000. – Вып. 51. – С. 339–349.

нього є також у місяцеслові Лавришівського Євангелія⁵⁹, а також у Лаврентіївському і Галицько-Волинському (в останньому з помилкою у даті – “мѣца генварѣ. во вторы на ѿ днь. мѣца въ. ѿ. днь. трѣсе передъ лазорами”) літописах⁶⁰.

4. Пандекти Антіоха⁶¹ 1307 р. 306 арк. Пергамен, устав⁶². Зміст пам'ятки: аскетично-дидактичний збірник 130 Слів палестинського ченця Антіоха Савваїта († близько 635), компендіум читань з Біблії і святих отців у питаннях християнської моралі. Рукопис виявлено у Львові в бібліотеці собору святого Юра. 1907 р. надійшов до музейної рукописної збірки.

На арк. 306 зберігся запис переписувача з датою закінчення рукопису, створеного для еромонаха Марка, пресвітера великої лаври Богородиці. У палеографічних описах пам'ятки зазначено складність прочитання запису, який треба, радше, розуміти так, що саме “Марко мних прозвितер” був переписувачем. Першим на регіон створення кодексу вказав О. Кочубинський, який звернув увагу на дату – вона збіглася з днем пам'яті святого пустельника Онуфрія Великого († 400)⁶³, особливо шанованого в Галицько-Волинській Русі⁶⁴. Деякі автори – Іван Панькевич, Іларіон Свенціцький, Агафангел Кримський, Яким Запаско – місцем створення кодексу визнали Володимир: тут церква Успіння Богородиці була кафедральною, а за волинського князя Володимира Васильовича (до 1247–1288) існував рукописний центр. Водночас, запис Марка як пресвітера великої лаври Богородиці свідчить про монастир. Чи не міг переписувач назвати так Зимнен-

⁵⁹ *Свенцицкий И. С.* Лаврашевское Евангелие начала XIV в. // ИОРЯС. – 1913. – Т. 18. – С. 213.

⁶⁰ Лаврентьевская летопись // ПСРЛ. – Ленинград, 1926–1928. – Т. 1. – Стб. 284; Ипатьевская летопись. – Стб. 259. Причому, в Лавришівському Євангелії докладно вказаний час, коли стався землетрус, що відсутнє у літописах, а, отже, пам'ять про цю подію одразу потрапила до деяких церковних календарів (*Лосева О. В.* Русские праздники... – С. 28–29).

⁶¹ Публікація пам'ятки: *Свенцицкий И.* Опис рукописів... – Табл. 18–19 (уривки).

⁶² Національний музей у Львові імені Андрея Шептицького (далі – НМЛ). – Рк 48/257.

⁶³ *Кочубинский А.* Отчет о занятиях славянскими наречиями командированного за границу доцента имп. Новороссийского университета. За время от 1-го августа 1874 г. по 1-е февраля 1875 г. // Записки Императорского Новороссийского университета (далі – ЗИНУ). – Одесса, 1876. – Т. 18, ч. 1. – С. 14.

⁶⁴ У Західній Україні збережено чимало монастирів і храмів святого Онуфрія, див. про них: *Зверинский В.* Материалы для историко-топографического исследования о православных монастырях в Российской империи. – Санкт-Петербург, 1897. – Т. 3; *Григорьев А.* Устав 1488 г. Яблочинского Свято-Онуфриевского монастыря Холмской губернии // Русский филологический вестник (далі – РФВ). – Варшава, 1913. – № 4. – С. 441–445; *Крип'якевич І.* Середньовічні монастирі в Галичині: спроба каталогу // Записки Чина святого Василя Великого (далі – Записки ЧСВВ). – Жовква, 1926–1927. – Т. 2, вип. 1–2. – С. 95; *Голубець М.* Лаврів (Історично-археологічна студія) // Записки ЧСВВ. – 1926–1927. – Т. 2, вип. 1–2. – С. 30–69; вип. 3–4. – С. 317–335; *Мицько І.* До історії львівських церков // Львів. Історичні нариси. – Львів, 1996. – С. 91–94.

ський Успенський монастир⁶⁵, який, за церковною традицією, був замиською резиденцією володимирських єпископів?⁶⁶

О. Соболевський, виходячи з мовних особливостей, однозначно відніс рукопис до Галицько-Волинської Русі⁶⁷. О. Кочубинський зазначив у ньому “зміну ь в і, вільний обмін оу і в, як у нинішній мові бойків у Карпатах, утримання за свистячими їх м’якої вимови”, і спільні риси між Пандектами і Галицько-Волинським літописом, в якому “чується чимало особливостей сучасної карпато-руської вимови”. Отже, очевидним є виразний місцевий колорит Пандектів, що робить їх пам’яткою, яка “яскраво висвітлює стан малоруського наріччя того часу”⁶⁸. Висновок підтримав І. Панькевич, показавши фонетичні особливості збірки порівняно з київськими текстами, її близькість до “галицько-волинської групи”. Відзначаючи вплив на “перепищика львівських Пандектів живих говорів”, І. Панькевич припустив: пресвітер Марко належав до “тої школи, яка руководилась українським чуттям”⁶⁹. Ю. Шевельов відніс рукопис до Волині, хоча не виключив його київського походження⁷⁰. Пам’ятка за правописом нагадує додатки до Галицького Євангелія 1114 р., датовані XIV ст., в яких простежуються галицько-волинські особливості⁷¹.

⁶⁵ За переданням, його заснував у 992–993 рр. великий київський князь Володимир (близько 960–1015). Див. про це: *Андреяшев А.* Очерк истории Волынской земли до конца XIV столетия. – Киев, 1888. – С. 54; *Дверницкий Е.* Памятники древнего православия в г. Владимире-Волынском. – Киев, 1889. – С. 33. Найрання писемна згадка про Зимненський монастир пов’язана з історією паломництва до Константинополя першого ігумена Києво-Печерського монастиря Варлаама, який, повертаючись додому, захворів і помер “в монастире, нарицаемом Святая гора, сущи близ града Володимира”. Цей факт засвідчено у тексті “Житія Феодосія Печерського” (XI ст.). Див.: *Житие Феодосия Печерского // Памятники литературы Древней Руси. XI–XII вв.* – Москва, 1978. – С. 310, 340; *Киево-Печерский патерик // Библиотека литературы Древней Руси.* – Санкт-Петербург, 1997. – Т. 4. – С. 316.

⁶⁶ Про історію монастиря див. також: *Теодорович Н. И.* Город Владимир Волынской губернии, в связи с историей Волынской иерархии. – Почаев, 1893; *Щапов Я. Н.* Государство и церковь Древней Руси X–XIII вв. – Москва, 1989; *Рожко В.* Православні монастирі Волині і Полісся. – Луцьк, 2000; *Годованюк О.* Монастирі та храми Волинського краю. – Київ, 2004.

⁶⁷ *Соболевский А. И.* Очерки... – С. 66. Ця ж думка підтверджена: *Воронин Н. Н., Гузий Н. К.* Литература Галицко-Волынского княжества XIII в. // *История русской литературы.* – Москва; Ленинград, 1941. – Т. 2, ч. 1. – С. 21.

⁶⁸ *Кочубинский А.* Отчет... – С. 18, 30, 11.

⁶⁹ *Панькевич И.* Пандекти Антіоха 1307 р. Фільмоліогічна студія // *Записки НТШ.* – 1917. – Т. 123–124. – С. 2, 8.

⁷⁰ *Шевельов Ю.* Історична фонологія... – С. 283. Про Київ як можливий варіант див. також: *Перетц В. Н.* Отчет о занятиях во время заграничной командировки в летнее вакационное время 1907 г. // *УИ.* – 1907. – № 12. – С. 8.

⁷¹ *Турилов А. А.* Галицкое Евангелие // *Православная энциклопедия* (далі – ПЭ). – Москва, 2005. – Т. 10. – С. 340.

5. *Євангеліє апракос повний* (“Євангеліє князя Горчакова”, або Євангеліє зібрання Валер’яна Величка). XIV ст. (арк. 30–46, 49–109, 112–159, 177–204, 207–235); XIX ст. (арк. 1–29, 47–48, 110–111, 160–161, 173, 176, 205, 206, 236–263). 263 арк. Пергамен, устав (втрачені аркуші відновлені XIX ст. на пергамені по черком, що імітує устав)⁷². Зміст пам’ятки: євангельські читання від Великодня до Страсної суботи, 12 Страсних Євангелій, утрєні недільні Євангелія, місяцеслов (1 вересня – 2 лютого). Чотири мініатюри (відновлені XIX ст.): євангелист Іоан із Прохором (арк. 3зв.), Матвій (арк. 48), Лука (арк. 111), Марко (арк. 160). До 1914 р. кодекс зберігався в Калузі у князя Дмитрія Горчакова, згодом потрапив на антикварний ринок у Москві. До бібліотеки надійшов із рукописами бібліофіла В. Величка⁷³.

Основна частина Євангелія переписана в XIV ст. зі списку кінця XIII або першої половини XIV ст.⁷⁴ Його текст відновлений у XIX ст. за списком, близьким до Остромирового Євангелія 1056–1057 рр., можливо, як припущено у Каталозі 2002, за виданням О. Востокова⁷⁵. На арк. 261зв.–262 збережено запис уставом XIX ст. про написання Євангелія за князя Лева Даниловича і перемишльського владики Ларіона. Вказано ім’я переписувача Василька і час роботи над рукописом: 1299–1301 рр. Запис визнаний в історіографії фальсифікатом XIX ст., на це першим вказав І. Срезневський⁷⁶. Особливий інтерес у записі має згадка про галицького митрополита Григорія як сучасника князя Лева. Джерелом запису є, найімовірніше, грамота Лева Даниловича церкві Успіння Богородиці у Крилосі (Івано-Франківська обл.) з датою 8 березня 1301 р.⁷⁷ Натомість ім’я Григорія відсутнє у грамоті 1370 р. польського короля Казимира III (1310–1370) до константинопольського патріарха Філофея Коккіна (1353–1354, 1364–1376), в якій названо перших

⁷² Наукова бібліотека імені О. Горького Московського державного університету (далі – НБ МДУ). – № 1367.

⁷³ Див.: *Великодняя И. Л.* Собрание В. В. Величко в Московском университете // Из фонда редких книг и рукописей Научной библиотеки Московского университета. – Москва, 1993. – С. 85–102.

⁷⁴ *Шпектова Т. В.* К вопросу об описании одной древнерусской рукописи XIV в. // Проблемы научного описания рукописей и факсимильного издания памятников письменности. – Ленинград, 1981. – С. 247–250.

⁷⁵ *Востоков А. Х.* Остромирово Евангелие. С приложением греческого текста Евангелий и с грамматическими объяснениями. – Санкт-Петербург, 1843 (репринт: Остромирово Евангелие 1056–1057 года по изданию А. Х. Востокова. – Москва, 2007; електронна версія фрагменту: http://www.litres.ru/pages/biblio_book/?art=180738).

⁷⁶ *Срезневский И. И.* Древние памятники... – Стб. 301–303.

⁷⁷ Збереглося 39 списків грамоти. Ці списки, текст грамоти давньоукраїнською, латинською, старопольською мовами і коментарі див.: *Купчинський О.* Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти. – Львів, 2004. – С. 380, 627–668. У грамоті під тим же роком є помилка, відтворена у записі Євангелія, а саме: 8 березня назване четвергом, а не середию, див.: Грамоти XIV ст. – С. 12–14 (№ 4).

галицьких митрополитів⁷⁸. Климентій Ходикевич і Михайло Гарасевич, ґрунтуючись на грамотах князя Лева Даниловича, в яких фігурує Григорій, визнали його за галицького митрополита⁷⁹. Однак автентичність цієї грамоти в історичній науці викликала сумнів. Попри це, на думку Олега Купчинського, не варто ігнорувати запис Василька хоча б тому, що він міг спиратись на якесь нині невідоме вірогідне джерело⁸⁰. Є припущення, що в основу сфабрикованого від імені князя акта (створення якого пов'язують з львівським і галицьким єпископом Гедеоном Балабаном) покладено справжню грамоту, віднесену, через згадку в ній про київського митрополита Кипріяна, до 1376–1406 рр. Утім, існування Галицької митрополії до 1303 р., а, отже, митрополитство Григорія заперечене в сучасній історіографії. Хоча єпископа Ларіона названо в Каталозі 2002 особою, яка могла діяти в кінці XIV – на початку XV ст.

Короткий мовний опис Євангелія як галицько-волинського (на чому наголошено в Каталозі 2002) подали Андрій Залізник, який відзначив у ньому український принцип протиставлення о і ѿ, та Яким Запаско (побачив у рукописі на місці є новий Ѣ, взаємну заміну оу – в перед приголосними)⁸¹.

б) галицько-волинські рукописи XII–XIV ст., що зберігаються в європейських зібраннях

6. **Октоїх “Віденський” (Кодекс Ганкеништайна)**⁸². Кінець XII – початок XIII ст.⁸³, 290 арк. Пергамен, устав двох почерків⁸⁴. Зміст збірника: частина скороченого Осьмогласника – Шестоднев службовий, євангельські та апостольські читання для Октоїха, Мінея загальна і святкова, кондаки недільні на 8 гласів і

⁷⁸ Текст грамоти: Памятники древнерусского канонического права. Ч. 1 // Русская историческая библиотека, издаваемая Археографическою комиссиею. – Санкт-Петербург, 1880. – Т. 6. Приложения. – С. 125–128.

⁷⁹ Chodykiewicz Cl. Dissertationes historicocriticae de Utroque Archiepiscopatu Metropolitano Kijoviensi et Haliciensi... – [Leopoli], 1770. – Р. 69; Harasiewicz M. Annales Ecclesiae Ruthenae... – Leopoli, 1862. – Р. 11–12.

⁸⁰ Купчинський О. Акти... – С. 131.

⁸¹ Залізник А. А. Противопоставление букв о и ѿ в “Мериле праведном” // Его же. “Мерило праведное” XIV века как акцентологический источник. – München, 1990. – С. 30, 34–35, 52–56; Запаско Я. П. Пам’ятки... – С. 279.

⁸² Публікація пам’ятки: Smal-Stocky S. Über den Inhalt des Codex Hankensteinianus. Sitzungsberichte der philosophisch-historische Classe der Kaiserlichen Academie der Wissenschaften. – Wien, 1886. – Bd. 110, Heft. 2. – S. 601–689; Станчев К., Попов Г. Климент Охридски: Живот и творчество. – София, 1988. – С. 189–210, 14–24 (Минея загальна); Birkfellner G. Codex Hankenstein. Codex Vindobonensis slavicus 37. Neutestamentliche Perikopen. Münstersche Texte zur Slavistik. – Berlin, 2007 (з паралельним перекладом німецькою мовою і примітками; електронний варіант: <http://books.google.com.ua/books?id=81Arcq7AXMEC&printsec=frontcover&dq=Hankenstein>).

⁸³ На думку Анатолія Турилова, рукопис треба датувати раннім XIII ст. (Турилов А. А. Ганкеништайна кодекс // ПЭ. – Т. 10. – С. 411–412).

⁸⁴ Відень, Австрійська національна бібліотека. – Cod. Slav. 37.

скорочений Анфологіон із читаннями на щодень, неділю і найбільші свята, канони пророкам, апостолам і святим отцям. На широких полях дрібнішим уставом дописані піснеспіви, що доповнюють канони Шестоднева до повних служб, неканонічна молитва до Христа на прогнання злого з лічбою 72 імен Божих, канон святому Миколаю Чудотворцю, місяцеслов (у кодексі – синаксар) із тропарями і кондаками з пам'яттю на свято Покрову Богородиці й перенесення мощів князів Бориса і Гліба, а також Мінея святкова (служби і канони на дванадцять великих свят, зокрема Паску, до Причастя і заупокійний, канон-молебен Богоматері). У першій половині XV ст. старшим півуставом приписані недільні стихирі на 8 гласів. Численні по-крайні записи датовані кінцем XIII – першою половиною XV ст. Основна, давня частина збірника і доповнення до нього відображають галицько-волинські мовні особливості⁸⁵. Ще у XV ст. кодекс перебував у галицько-волинських теренах, та, судячи з проби пера на арк. 80зв., у XVII–XVIII ст. потрапив, імовірно, до Трансильванії або австрійських сербів. Бібліотекар з Оломоуца Алоїз Ганка фон Ганкенштайн 1804 р. (?) передав його до Віденської придворної бібліотеки (нині Австрійська національна бібліотека)⁸⁶.

У такому значному обсязі Октоїх, що зберігається у Відні, – один із найдавніших взірців універсального богослужбового збірника. Частина його текстів визнана досить рідкісними як для старослов'янської, так і давньоруської традиції. Це, зокрема, Мінея загальна, пера, імовірно, святого Климента Охридського, молитва до Христа, список канонів Шестоднева службового⁸⁷.

Перші відгуки про пам'ятку дали А. Г. фон Ганкенштайн (помилково відніс її до VIII ст.) і Йосиф Добровський (заперечив це)⁸⁸. У 1841 р. короткий опис збірника зробили Сергій Строев і Петро Прейс, які побачили ідентичність його синаксара з місяцесловом Галицького Євангелія 1144 р.⁸⁹ На думку С. Смаль-Стоцького,

⁸⁵ Турилов А. А. Ганкенштейна кодекс. – С. 411.

⁸⁶ Степан Смаль-Стоцький в одному зі своїх листів писав, що А. Г. фон Ганкенштайн придбав Октоїх у Галичині (Листування українських славістів з Францем Міклошичем. – Київ, 1993. – С. 353).

⁸⁷ Станчев К., Попов Г. Климент Охридски... – С. 139–140; Темчин С. Столпный апракос – еще один структурный тип славянского служебного Евангелия (по рукописям XIII–XVI веков) // Библия в духовной жизни, истории и культуре России и православного славянского мира. К 500-летию Геннадиевской Библии. Сборник материалов международной конференции (Москва, 21–26 сентября 1999 г.). – Москва, 1999. – С. 130; Йовчева М. Солунският Октоих в контекста на южнославянските Октоиси до XIV в. – София, 2004. – С. 85–188; Турилов А. А. Ганкенштейна кодекс. – С. 412.

⁸⁸ Hankenstein H. A. Recension der ältesten Urkunde der slavischen Kirchengeschichte, Litteratur und Sprache: eines pergamenten Codex aus dem VIII. Jh. – Budapest, 1804; Dobrovsky J. Institutiones linguae slavicae dialecti veteris. – Vindobonae, 1822. – P. XXVII–XXIX, 679–685. Про історію і вивчення пам'ятки див. також: Birkfellner G. Codex... – S. I–LIII.

⁸⁹ Строев С. Описание памятников древнерусской литературы, хранящихся в публичных библиотеках Германии и Франции. – Москва, 1841. – С. 52–55. Прейс П. И. Отчет о занятиях памятниками в Венской королевской библиотеке // ЖМНП. – 1842. – Ч. 33, отд. 4. – С. 43–62.

палеографічні та мовні особливості Октоїха близькі Добриловому Євангелію і виразно вказують, що книга походить із галицько-волинського регіону. Таку ж локалізацію зазначили Олексій Соболевський, Агафангел Кримський, Олександр Яцимирський, Кость Кисілевський, Юрій Шевельов⁹⁰. І. Срезневський⁹¹ припустив, що книга може бути збірником, згаданим у Галицько-Волинському літописі як “соборник великий отця його”, який вклав до Благовіщенської церкви в Кам’янці князь Володимир Василькович⁹². Г. Воскресенський відзначив у мові чимало діалектизмів⁹³, особливо виразно виявлених у синаксарі з повним списком слов’янських назв місяців, подібним до синаксара Ужгородського Півуставу⁹⁴.

Докладніший опис Віденського Октоїха зробили Юрій Шевельов, Кость Кисілевський, а також Герхард Біркфелльнер⁹⁵. Порівнюючи його і давньоруський юридичний збірник “Мірило праведне” (створений у Суздальській землі впродовж XII–XIII ст., дійшов у списках XIV ст.), написаний за омеговою орфографією, виразно присутньою в Октоїху, Ю. Шевельов дійшов висновку про переписування “Мірила” з південно-західного (українського) оригіналу. Цей факт відзначив А. Зализняк: “Переписування «Мірила» з південно-західного оригіналу цілком імовірно якщо врахувати інтенсивні зв’язки Твері (зокрема культурні) з Південно-Західною Руссю у XIV ст.”⁹⁶. За припущенням церковних істориків Макарія (Булгакова) та Філарета (Гумілевського), підтримуваним в історіографії⁹⁷, уже до ранніх списків

⁹⁰ Соболевский А. И. Очерки... – С. 18–20, 48–50; Крымский А. Е. Украинская грамматика... – С. 42, 389; Яцимирский А. И. Описание южнославянских и русских рукописей заграничных библиотек. – Петроград, 1921. – С. 87–89; Kisielevskyj K. Über die sprachlichen Merkmale der kleinrussischen Denkmäler des XI–XIV Jh. mit besonderer Rücksicht auf Codex Hankensteinianus. – Wien, 1912; Кисілевський К. Кодекс Ганкенштайна – староукраїнська пам’ятка // Записки НТШ. – Нью-Йорк; Париж, 1953. – Т. 124. – С. 11–35; Шевельов Ю. Історична фонологія... – С. 294.

⁹¹ Срезневский И. И. Древние памятники... – Стб. 148.

⁹² Ипатьевская летопись. – Стб. . Гіпотезу І. Срезневського спростував Я. Запаско на тій підставі, що Віденський Октоїх датують кінцем XII – початком XIII ст., а скрипторій князя Володимира Васильковича діяв в останній третині XIII ст. (Запаско Я. Скрипторій... – С. 186).

⁹³ Воскресенский Г. А. Славянские рукописи, хранящиеся в заграничных библиотеках: Берлинской, Пражской, Венской, Люблянской, Загребской и других Белградских // Сборник отделения русского языка и словесности Императорской академии наук (далі – СОРЯС). – Санкт-Петербург, 1883. – Т. 31. – С. 36–39.

⁹⁴ Колесса О. Ужгородський “Полуустав” у пергаментовій рукописі XIV в. – Львів, 1925. – С. 33–35. Про цю пам’ятку – див. у продовженні статті в наступному випуску.

⁹⁵ Shevelov G. Y. Omega in the Codex Hankenstein // Studia Linguistica Alexandro Vasiliu Isatschenko a Collegis Amicisque oblata. – Lisse, 1978. – P. 369–386; Birkfellner G. Glagolitische und kyrillische Handschriften in Österreich. – Wien, 1975. – S. 321–324.

⁹⁶ Зализняк А. А. Дополнительные замечания об омеге в “Мериле праведном” // Его же. “Мерило праведное”... – С. 151.

⁹⁷ Макарий (Булгаков), митр. О сочинениях митрополита Киевского Кирилла II // ИОРЯС. – 1958. – Т. 8, отд. 3. – С. 165–176; Филарет (Гумилевский), архиеп. Обзор

“Мірила”, внесено кілька текстів, найімовірніше – “Правило Кюрила митрополита руського” (зі статтями з Кормчої книги), можливо й – “Поучение к попом”, атрибутованих київському митрополиту Кирилу II (1242–1281), вихідцю з Галицько-Волинської Русі. Відзначена орфографічна характеристика Віденського Октоїха може бути ще одним аргументом у визначенні його походження.

На прикладі Віденського Октоїха Сергій Темчин дослідив майже не вивчений у палеославістиці тип столпного (що є різновидом службового) апракоса, в якому євангельські читання чергуються з апостольськими. У ньому невелика група текстів (стовпів) 8 суботніх й 8 недільних євангельських читань по гласах Октоїха повторюється впродовж церковного року. І саме віденський список – найраніший серед семи богослужбових слов’янських і руських пам’яток XIII–XIV ст., що мають цей тип апракоса⁹⁸.

7. **Євангеліє апракос короткий “Путненське”**⁹⁹. Кінець XIII – перша половина XIV ст. 146 арк., без початку. Пергамен, устав, два переписувачі¹⁰⁰. Зміст пам’ятки: євангельські читання на окремі дні і місяцеслов (слов’янські назви місяців із діалектизмами).

На думку Еміліяна Калужняцького (який вважав, що текст переписаний з глаголичного протографу, висхідного до кирило-мефодіївських пам’яток і за лексикою близького до Остромирового і Ассеманієвого Євангелій XI ст.¹⁰¹), Олексія Соболевського, Павла Владимірова, Агафангела Кримського, Миколи Дурново, Якіма Запаска та ін., текст належить Буковині¹⁰², Івана Панькевича – Галичині¹⁰³,

русской духовной литературы. 862–1720. – Харьков, 1859. – С. 84–86; *Творогов О. В.* Кирилл // *Словарь книжников и книжности Древней Руси.* – Москва, 1987. – Т. 1: XI – первая половина XIV в. – С. 226; *Концевич И. М.* Стяжание Духа Святого в путях Древней Руси. – Москва, 2002. – С. 86; *Николаев Г.* “Мерило праведное” (заметки о составе памятника) // *Православный собеседник: Альманах Казанской Духовной Семинарии.* – 2007. – № 1. – С. 74–83.

⁹⁸ Аналіз євангельських і апостольських читань Віденського Октоїха див.: *Темчин С.* Столпный апракос... – С. 130–137.

⁹⁹ Публікація пам’ятки: *Kalužniacki Aem. Evangelium Putnanum* // *Monumenta linguae palaeoslovenicae collecta et in lucem egita.* – Vindobonae, 1888. – Т. 1. – S. 1–270 (електронний варіант: http://rapidshare.com/files/458460841/Kaluzhnyackij_E_Monumenta_linguae_palaeoclovenicae_01_Evangeliarum_putnanum_1888.pdf).

¹⁰⁰ Монастир у Путні. – № 506/II.

¹⁰¹ *Kalužniacki Aem. Evangelium Putnanum...* – S. VI.

¹⁰² *Соболевский А. И.* Лекции по истории русского языка. – Санкт-Петербург, 1891. – С. 16; *Владимиров П. В.* Обзор южнорусских и западнорусских памятников письменности от XI до XVII в. // *ЧИОНЛ.* – 1890. – Кн. 4, отд. 2. – С. 16; *Крымский А. Е.* Украинская грамматика... – С. 77; *Дурново Н. Н.* Введение в историю русского языка. – Москва, 1969. – С. 68; *Смокина Н. П., Смокина Н. Н.* Вновь найденный фрагмент древнего Евангелия // *Изучение русского языка и источниковедение.* – Москва, 1969. – С. 71, 75, 78; *Запаско Я. П.* Пам’ятки... – С. 254.

¹⁰³ *Панькевич І.* Про відношенє пам’ятників... – С. 152.

Григорія Надріша – галицько-волинському регіону¹⁰⁴. Елена Лінца відзначає подібність кодексу до Галицького Євангелія 1266–1301 pp.¹⁰⁵

8. Псалтир “Луцький”¹⁰⁶ 1384 р. 211 арк. Пергамен, устав¹⁰⁷. Зміст пам’ятки: Псалтир Слідований – з молитвами із Часослова. Надійшов до бібліотеки у 1932 р.

Кілька покрайніх власницьких записів XVI–XVII ст. засвідчують, що кодекс належав волинській гілці польської шляхетської родини Орловських. На арк. 198зв. збережено запис переписувача – священика церкви святої Катерини Івана про закінчення роботи над книгою (хоча Іван визнає, що складні обставини не дозволили її закінчити) в Луцьку 4 серпня 1384 р., в річницю смерті литовського, з 1340 р. – володимирського князя Любарта-Дмитра Гедиміновича († 1383) за князювання його дітей Федота, Лазаря, Семена. Згаданий також луцький єпископ Іоан. Аналізуючи запис про обставини, в яких працював переписувач, – “баше верема не строино. но бѣдно”, Карло Вердіані і Вадим Крисько¹⁰⁸ припускають бажання священика Івана передати драматизм історичних подій: князівські війни за Волинь, які спричинили втечу населення (“оуставаше бѣство”), епідемія чуми (“смерти напрасны”), відчуття небезпеки і страху, що охопили людей (“и то слышаче и выдаче. трепетно оужасахомсѧ. пекоушесѧ собою. ѿ смерти”). Дані про смерть князя Любарта (які допомогли закінчити тривалу наукову дискусію з цього приводу), факти з реального життя, яскраві особисті свідчення священика Івана вирізняють кодекс з-поміж багатьох церковних рукописів XII–XIV ст.

К. Вердіані і В. Крисько водночас підкреслили особливу цінність Псалтиря як джерела з історії “волинського говору” XIV ст., вказуючи на риси рідного діалекту, елементи живої мови в записах переписувача, часті написання слів і висловів, характерних для інших південно-західних рукописів. Мері Мак-Роберт, беручи до уваги текстуальні особливості пам’ятки – переставлені фрази і слова, подвійні читання (В. Крисько фіксує також часові зміни дієслів і низку неточностей у передачі тексту), визнала протографом луцького списку другу редакцію тлумачного Псалтиря, прийняту в церковному богослужінні вже з XI ст. При цьому дослідниці

¹⁰⁴ *Nandriș Gr.* Aspectele verbale in Evangheliarul slav de la Putna (sec. XIII–XIV) // *Codrul Cosminului. Analele Stiintifice ale Universitatii “Stefan cel Mare” din Suceava*. – Cernăuți, 1924. – N 1. – P. 9–18.

¹⁰⁵ *Lința El.* Cele mai vechi manuscrise slave din țara noastră // *Romanoslavica*. – București, 1972. – T. 18. – P. 253–254.

¹⁰⁶ Публікація пам’ятки: *Verdiani C.* Il Salterio Laurenziano-Voliense: Codice paleoslavo del 1384 // *Ricerche slavistiche*. – Rome, 1954. – Vol. 3. – P. 1–29 (один псалом, початок тропаря і молитов, фотокопія запису переписувача). Відтворення запису див. також: *Столярова Л. В.* Свод записей писцов, художников и переплетчиков древнерусских пергаменных кодексов XI–XIV веков. – Москва, 2000. – С. 351; *Крысько В. Б.* Запись писца в Луцкой псалтыри 1384 г. // *Его же*. Очерк истории русского языка. – Москва, 2007. – С. 37.

¹⁰⁷ Флоренція, Бібліотека Лауренціана (Бібліотека Лоренцо Медічі). – А. D. 360.

¹⁰⁸ *Verdiani C.* Il Salterio... – P. 26–27; *Крысько В. Б.* Бяше верема не строино, но бѣдно: запись писца в Луцкой псалтыри 1384 г. // *Славистика: синхрония и диахрония*. Сб. науч. статей к 70-летию И. С. Улуканова. – Москва, 2006. – С. 429–438.

наголосила на особливостях списку порівняно з цією редакцією і чималих новацій, типових для нових південнослов'янських редакцій Псалтиря XIV ст. Переписувач застосував своєрідні пояснювальні ініціали на початку кожного вірша, хоча цю роботу також не встиг закінчити. Зазначені риси уподібнюють Луцький Псалтир до групи північноруських кодексів кінця XIV – початку XV ст. і дозволяють уточнити час і шляхи поширення нових редакцій церковних книг із балканських країн до східнослов'янського ареалу, а також формування нових норм церковнослов'янської мови у XIV ст.¹⁰⁹ Галицько-волинське походження пам'ятки першим визнав О. Соболевський¹¹⁰, Ю. Шевельов цілком з цим погодився¹¹¹. Таку локалізацію поділяють сучасні філологи-славісти¹¹²: “Луцький Псалтир можна віднести, на підставі його орфографічних і фонетичних особливостей, до групи рукописів південно-західного походження, описаних Соболевським. У ньому явно видно перехід *ѡ* в *ou*, а також, хоча і менше, змішання *ѣ* з *e*, іноді з *i*”¹¹³.

в) пізніші списки з рукописів XIII–XIV ст., що зберігаються в Росії, Україні, Білорусі, державах Балтії

9. Четья 1489 р.¹¹⁴ Копія з оригіналу XIV ст. (?). 375 арк. Пергамен, устав¹¹⁵. Зміст кодексу: перша частина (287 арк.) нагадує Четью-Мінею (житійні тексти, зокрема Житіє князів Бориса і Гліба, похвальні слова на честь Різдва Христового і Богородиці), частково – Торжественник (сказання про церковні свята і повчання). Друга частина (88 арк., незакінчена) – компіляція з Бесід святого Іоана Златоуста та Ізмарагду, апокрифічні оповідання, зокрема Страсті святого Георгія (з чудом про змія в особливій редакції, близькій до сербського тексту з Торжественника XIV ст.), Микити (в оригінальній редакції), Слово на Успіння Богородиці та ін. Пам'ятка 1880 р. надійшла зі Сідлецької губернії (у межах Люблінщини і Холмщини) до Археологічного музею при Київській духовній академії.

¹⁰⁹ Мак-Роберт К. М. Дополнение к исследованию А. И. Соболевского о галицко-волинском наречии: язык и текстологические особенности Луцкой псалтыри 1384 г. // А. И. Соболевский и русское историческое языкознание. Тезисы докладов Международной научной конференции. – Москва, 2007. – С. 38.

¹¹⁰ Соболевский А. И. Очерки... – С. 48–50.

¹¹¹ Шевельов Ю. Исторична фонологія... – С. 297–298.

¹¹² Стислий опис див. також: Capaldo M. Les manuscrits slaves et leur étude en Italie // Полата књгописная. – Nijmegen, 1978. – Nr 1. – P. 25; Marti R. Handschrift – Text – Textgruppe – Literatur. – Wiesbaden, 1989. – S. 257.

¹¹³ Мак-Роберт К. М. Дополнение... – С. 38.

¹¹⁴ Публікація пам'ятки: Карпинский М. Западнорусская Четья 1489 года // РФВ. – 1889. – № 1. – С. 57–190 (уривки); Кирпичников А. И. Успение Богородицы в легенде и в искусстве // Труды VI Археологического съезда в Одессе в 1884 г. – Одесса, 1888. – Т. 2. – С. 236–239 (Слово на Успіння Пресвятої Богородиці); Перетц В. Н. К изучению Четьи 1489 г. // Исследования и материалы по истории старинной украинской литературы XVI–XVIII вв. – Ленинград, 1928. – Вып. 2. – С. 11–107.

¹¹⁵ Київ, Національна бібліотека України імені В. Вернадського (далі – НБУ). – ДА/415.

Рукопис визнано копією, зробленою, відповідно до по крайнього запису на арк. 286зв., у 1489 р. із давнішого оригіналу, що зазначили Ізмаїл Срезневський, Микола Петров, Олексій Соболевський, Михайло Карпінський, Володимир Перетц та ін.¹¹⁶ Запис подає інформацію про автора копії: це – Березка, син священника Симеона Долбнича з Новгородка-Литовського (Новогрудка), який працював над рукописом у Кам'янці. Виходячи зі згадки у записі про короля Андрія, якого дослідники ототожнили з польським королем Андрієм-Казимиром IV Ягеллоном, йдеться про Кам'янець Литовський (нині Брестська обл. Білорусі). Наприкінці XVII ст. до тексту внесено виправлення (арк. 287), які, за Михайлом Грушевським, зробив священник Іоан Сакович з с. Воїнь¹¹⁷ на Холмщині, де Четья тоді “переховувалась”¹¹⁸.

П. Владимиров визначив мовні особливості пам'ятки: галицько-волинське *ѣ* замість *е*, *жч* замість *жд і*, водночас, білоруські, (хоча і нечисленні) елементи, *е* замість *я*¹¹⁹ та ін., зробивши висновок, що збірник був складений у Південній, потім – переписаний у Західній Русі¹²⁰. Отже, Березка звернувся до лексики, поширеної на українсько-білоруському прикордонні. Тому М. Карпінський, Я. Запаско побачили в Четьї елементи української (“галицько-волинського наріччя”) і білоруської мов. Є. Карський кваліфікував Четью як білоруську¹²¹. А ось оригінал, який скопіював Березка, О. Соболевський однозначно відніс до давнішого (не пізніше XIV ст.) тексту галицько-волинського родоводу¹²², в якому найвиразніше проглядаються волинські і наддністрянські (В. Перетц) діалекти, наявні також полонізми

¹¹⁶ Срезневский И. И. Древние памятники... – Стб. 219; Петров Н. И. Известия Церковно-археологического общества при Киевской Духовной Академии за октябрь 1880 г. // Труды Киевской духовной академии (далі – ТКДА). – Киев, 1880. – Т. 3, № 9. – С. 533–554; Его же. Рукописная “Четья” 1397 года, западно-русского происхождения // РФВ. – 1881. – № 3. – С. 54–58; Соболевский А. И. Очерки... – С. 72; Карпинский М. Западно-русская Четья... – С. 192–194; Перетц В. Н. К изучению... – С. 4–5.

¹¹⁷ Під такою назвою в Літописці руському (Повісті врем'яних літ) повідомлено про поселення в Переяславській землі на правому березі р. Сули, а також про волинське село на лівому березі р. Півонії (Пінови). Останнє з них нині – с. Вогинь на території Польщі (Підляшське воєводство). Див.: Літопис руський / За Іпатським списком переклав Л. Махновець. – Київ, 1989. – С. 434.

¹¹⁸ Грушевський М. Історія української літератури. – Київ, 1995. – Т. 5, кн. 1. – С. 99.

¹¹⁹ Натомість, І. Огієнко вважав, що вживання *е* на місці *я* – “чи не більше ознака таки наша, українська, яку й до канцелярій і літератури XV–XVIII віків занесли також українці з північно- і західноукраїнських земель” (Огієнко І. Українська літературна мова XVI в. і Крехівський Апостол 1560-х р. Літературно-лінгвістична монографія. – Варшава, 1930. – Т. 1. – С. 248). Автор доводив, що ця фонетична риса характерна як для північних, так і південно-західних говірок, і в останніх набула навіть більшого поширення.

¹²⁰ Владимиров П. В. Обзор... – С. 118–119.

¹²¹ Карский Е. Белорусы. Язык белорусского племени. Исторический очерк звуков белорусского наречия. – Варшава, 1908. – Т. 2. – С. 102. Див. також: Жураўскі А. І. Гісторыя беларускай літаратурнай мовы. – Мінск, 1967. – Т. 1. – С. 84–89.

¹²² Соболевский А. И. Очерки... – С. 72.

(О. Соболевський¹²³). М. Петров зауважив у мові очевидні риси “південно-руського наріччя”, зокрема у словах “завше”, “повченіє”, що найчастіше вживаються в апокрифічних оповіданнях¹²⁴. Дмитро Гринчишин визнав Четью цінною пам’яткою, яка відображає трансформацію церковнослов’янської мови в українську¹²⁵, її насичення українськими фонетичними, морфологічними, лексичними елементами¹²⁶. Ганна Воронич навела додаткові дані “щодо кваліфікації так званих білоруських мовних рис” у рукописі на користь “українськості”, віднісши його до Західної Волині¹²⁷. Пам’ятка засвідчує часті відступи переписувача від церковнослов’янської мови оригіналу, що наблизило Четью до живої народної мови.

10. *Паренесис Єфрема Сирина* 1492 р.¹²⁸ 329 арк. Пергамен, устав¹²⁹. Зміст збірника: морально-повчальні слова сирійського богослова і письменника Єфрема († 373). Копія (з численними помилками у написанні літер) зроблена з оригіналу XIII ст. (1270–1288¹³⁰), в якому відтворено найповніший архаїчний текст, перекладений ще в епоху старослов’янської писемності. Найранніший список Паренесису в давньоруській редакції. Зображення (копія¹³¹) святих Єфрема Сирина і Василя Великого (арк. 1зв.).

На арк. 328–328зв. є покрайній запис 1482 р. переписувача (можливо, копіїста) Ієва, відтворений з оригіналу книги, про її написання за волинського князя Володимира Васильковича і княгині Ольги на замовлення княжого тивуна Петра.

¹²³ Трапляються також у західноукраїнських текстах XV–XVI ст., зокрема, у списку Василя Жугасвича з Біблії Франциска Скорини, Пересопницькому Євангелії в перекладі чотирьох Євангелій Валентина Негалевського. Див.: *Соболевский А. И.* Славяно-русская палеография... – С. 90.

¹²⁴ *Петров Н. И.* Известия... – С. 536.

¹²⁵ *Гринчишин Д. Г.* Четья 1489 року – видатна конфесійна пам’ятка української мови // *Записки НТШ.* – 1995. – Т. 224. – С. 254.

¹²⁶ Порівн.: “...попович Березка – чи його протограф – дуже сильно і, очевидно, свідомо модернізував стару мову не тільки в фонетиці, а і в лексиці, заступаючи старослов’янські форми й вимову уживаними в сучасній живій мові... Декотрі статті носять вигляд цілком нового перекладу, на нову мову...” (*Грушевський М.* Історія... – С. 99).

¹²⁷ *Воронич Г.* Четья Мінея 1489 року: українсько-білоруська мовна дискусія // *Українська мова* (далі – УМ). – Київ, 2008. – № 3. – С. 41–47; *Її ж.* Дослідження мови пам’ятки як надійний спосіб її локалізації // УМ. – 2008. – № 12. – С. 101–103. Див. також: *Симонюк К. С.* Українська мова в конфесійному письменстві XV ст. (на матеріалі “Четь” (1489)) // *Жанри і стилі в історії української літературної мови.* – Київ, 1989. – С. 56–79.

¹²⁸ Публікація пам’ятки: *Соболевский А. И.* Очерки... – С. 50–58 (уривки).

¹²⁹ РНБ. – Погод. 71а.

¹³⁰ *Срезневский И. И.* Древние памятники... – Стб. 149; *Его же.* Сведения и заметки о малоизвестных и неизвестных памятниках. – Санкт-Петербург, 1867. – Т. 1, вып. 1. – С. 23–25. Уточнена дата – 1289 р. (*Жолобов О. Ф.* Корпус древнерусских списков Паренесиса Ефрема Сирина. II: РНБ, Погод. 71а. // *Russian Linguistics.* – Springer Netherlands, 2007. – Vol. 33, No 1. – Р. 33).

¹³¹ У ній майстрові вдалося зберегти особливості малювання, традиційні для XIII ст. (*Запаско Я.* Скрипторій... – С. 190).

Цікавою є згадка про сина Петра Лаврентія з порадою йому навчатися святих книг¹³². Наприкінці збірника вміщено копію листа Георгія Чорноризця, ченця Зарубської печери, духовному синові (ім'я не вказане) з напученнями у християнських чеснотах. За спостереженням Олега Жолобова, прикметно, що цей список Паренесису зробили миряни, хоча повчання, маючи виразні аскетичні, містичні та есхатологічні мотиви, призначалися для ченців¹³³. Отже, церковне середовище, з якого вийшов рукопис, поєднувало чернече служіння з духовним наставництвом пастви.

Палеографічні особливості кодексу засвідчують його створення на Волині. Волинським назвав оригінал пам'ятки М. Дурново¹³⁴. О. Соболевський (зауважив вплив на неї білоруського наріччя, хоча і незначний¹³⁵), Євфимій Карський (який також побачив білоруські елементи¹³⁶) відзначили галицько-волинські риси в мові рукопису, Ольга Попова – галицько-волинський тип в орнаментіці¹³⁷. І. Ягич підтвердив написання оригіналу у Волинській області між 1271 і 1288 рр.¹³⁸ А. Кримський відніс протограф до Володимира¹³⁹. Опис пам'ятки як галицько-волинської зробили Ярослав Ісаєвич, Яким Запаско, Олег Жолобов, Лада Москальова¹⁴⁰. До ілюстрованих рукописів галицько-волинського походження відніс пам'ятку Володимир Александрович¹⁴¹.

¹³² *Столярова Л. В.* Свод... – С. 122. Текст запису дивись: Никалаєў М. “Палата кнігапісная”. Рукапісная кніга на Беларусі ў X–XVIII стагоддзях. – Мінск, 1993. – С. 27, 29.

¹³³ *Жолобов О. Ф.* Поучение Ефрема Сирина в итертекстуальных и композиционных отзвуках оригинальной древнерусской письменности // Вестник Православного Свято-Тихоновского гуманитарного университета. III Филология. – Москва, 2007. – Вып. 3(9). – С. 7–13.

¹³⁴ *Дурново Н. Н.* Введение... – С. 67.

¹³⁵ *Соболевский А. И.* Очерки... – С. 50–58, 68, 85. Текст переписаний з галицько-волинського взірця XIII ст.; автор копії переписав його у тому вигляді, в якому знайшов – з галицько-волинським Ъ (*Его же*. Славяно-русская палеография... – С. 90).

¹³⁶ *Карский Е. Ф.* Славянская кирилловская палеография... – С. 47.

¹³⁷ *Попова О. С.* Галицко-волинские миниатюры раннего XIII в. (к вопросу о взаимоотношении русского и византийского искусства) // Древнерусское искусство. Художественная культура домонгольской Руси. – Москва, 1972. – С. 313.

¹³⁸ *Ягич И. В.* Четыре критико-палеографические статьи. – С. 86.

¹³⁹ *Крымский А. Е.* Украинская грамматика... – С. 209.

¹⁴⁰ *Исаевич Я. Д.* Культура... – С. 96–97; *Запаско Я. П.* Пам'ятки... – С. 301–302; *Жолобов О. Ф.* Корпус... – 2007. – Vol. 31, No 1. – Р. 31–59; 2009. – Vol. 33, No 1. – Р. 37–64; *Его же*. Древнейшие списки славянского Паренесиса Ефрема Сирина: новые данные по орфографии, фонетике и грамматике // Rozprawy Komisji Językowej. – Łódź, 2007. – Т. 52. – S. 297–306; *Москалева Л. А.* Графико-орфографические и фонетические особенности Паренесиса Ефрема Сирина по рукописи РНБ, Погод. 71 а ок. 1289. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Казань, 2007.

¹⁴¹ *Александрович В.* Мистецтво Галицько-Волинської держави. – Львів, 1999. – С. 43–44, 47.

11. **Волинська Кормча** 1286 р.¹⁴² створена у Володимирі за наказом князя Володимира Васильковича, про що повідомив переписувач (запис відтворений у всіх її списках). Своїми структурою і мовними ознаками Волинська Кормча близька до Рязанської Кормчої¹⁴³, що була переписана 1284 р. і надіслана рязанському єпископу Йосифу від київського митрополита Максима (1283–1305). Як засвідчує запис у рязанському кодексі, його скопійовано з Київської Кормчої, підготовленої з ініціативи київського митрополита Кирила II. У 1262 р. Кирило отримав із Болгарії список Сербської Кормчої і додав до нього кілька давньоруських правничих текстів. Київський кодекс, найімовірніше, став протографом і для Волинської Кормчої. Водночас, О. Соболевський відзначив у мові Рязанської Кормчої риси галицько-волинського наріччя¹⁴⁴, І. Ягич зафіксував у ній сліди південно-західного походження¹⁴⁵, Я. Щапов – “новий ґ” та інші мовні елементи, притаманні галицько-волинським і південноруським пам’яткам¹⁴⁶. Збереглися чотири списки Волинської Кормчої з Уставом князя Володимира особливої редакції¹⁴⁷, внесеним до кодексу пізніше – на думку Олексія Павлова, в останній чверті XIII ст., Я. Щапова – за короля Юрія Львовича¹⁴⁸. О. Павлов і Я. Щапов висунули гіпотезу (яку не підтримав М. Суворов), що в появі цієї пізнішої редакції Уставу відобразились автономні прагнення місцевої князівсько-церковної влади. Тому її внесення

¹⁴² Публікація пам’ятки: *Макарий (Булгаков), митр.* История Русской Церкви. – Москва, 1995. – Кн. 3, т. 4. Приложение. – С. 432–433 (Устав князя Володимира волинської редакції); *Щапов Я. Н.* Древнерусские княжеские уставы XI–XV вв. – Москва, 1976. – С. 69–71 (Устав князя Володимира волинської редакції).

¹⁴³ Про неї див.: *Срезневский И. И.* Обзорение древних русских списков Кормчей книги. – Санкт-Петербург, 1897. – С. 47–84; *Соболевский А. И.* Источники... – С. 349–352; *Тихомиров М. Н.* Русская культура X–XVIII вв. – Москва, 1968. – С. 176; *Блохина Э. Д.* Палеографическое и фонетическое описание Рязанской кормчей 1284 г. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Ленинград, 1970; *Щапов Я. Н.* Византийское и южнославянское правовое наследие на Руси в XI–XIII вв. – Москва, 1978. – С. 151–152; *Столярова Л. В.* Еще раз о протографе Рязанской кормчей 1284 г. // История и культура Ростовской земли. Материалы конференции 2005 г. – Ростов, 2006. – С. 118–138.

¹⁴⁴ *Соболевский А. И.* Источники... – С. 349.

¹⁴⁵ *Ягич И. В.* Четыре критико-палеографические статьи. – С. 72.

¹⁴⁶ *Щапов Я. Н.* Византийское и южнославянское правовое наследие... – С. 143–144.

¹⁴⁷ Дослідження текстуальних особливостей Волинської Кормчої та Уставу князя Володимира див.: *Суворов Н. С.* К вопросу о западном влиянии на древнерусское право. – Ярославль, 1893. – С. 152–153, 180–185, 212–213; *Павлов А.* Мнимые следы католического влияния в древнейших памятниках юго-славянского и русского церковного права. – Москва, 1892. – С. 131–138; *Щапов Я. Н.* Княжеские уставы и церковь в Древней Руси XI–XIV вв. – Москва, 1972. – С. 53–68, 73–102.

¹⁴⁸ *Павлов А.* Мнимые следы... – С. 131; *Щапов Я. Н.* Княжеские уставы... – С. 57–68. За припущенням Миколи Суворова, “так званий волинський список уставу Володимира створений, вірогідно, у другій половині XIV ст. і вийшов, можливо, з тієї ж майстерні, в якій виготовлені грамоти Лева Даниловича; останні, одначе, з’явилися пізніше уставу”: *Суворов Н. С.* К вопросу... – С. 183–184.

до Волинської Кормчої пов'язане, ймовірно, з планами утворення незалежної церковної кафедри¹⁴⁹.

1) *Харківський список* кінця XV ст. 301 арк. Чотири почерки, повний список кодексу¹⁵⁰. У рукописі поданий аркуш з його змістом у складі 70 статей, частина яких (зокрема, “Правило” митрополита Кирила II, “Вопрошання” Кирика новгородському єпископу Нифонту) відсутня. На арк. 290зв. вміщено запис, відтворений з протографа, про “списаніє” книги князем Володимиром Васильковичем і княгинею Ольгою Романівною, про поїздку князя до хана Ногая і хворобу княгині. У кодексі є вкладна єромонаха Олексія кінця XV – початку XVI ст. до церкви святого Іоана Предтечі в Полоцьку, власницькі записи цієї церкви, Жировицького монастиря 1758 р., полоцького архієпископа і київського митрополита Антонія Селяви, власницький і дарчий записи Павла Доброхотова, ректора Полоцької семінарії, згодом – олонецького і петрозаводського єпископа, про передачу книги 1892 р. до Володимирського братства¹⁵¹. Записи показують ареал побутування Волинської Кормчої і тодішні церковні відносини: Турово-Пінська земля у XIII–XIV ст. була тісно пов'язана з Галицько-Волинською, а Туровська єпископія входила до складу Галицької митрополії.

2) *Арадський список*¹⁵². Друга половина XV ст. (?). 399 арк., список неповний¹⁵³. Має покрайні записи молдавською мовою, які стисло викладають зміст правил. Є припущення, що був переписаний в єпархії сучавського митрополита за життя молдавського господаря Стефана Великого († 1451)¹⁵⁴. Побутування списку в Молдавії – ще одне підтвердження її церковних зв'язків з Галицькою митрополією¹⁵⁵.

3) *Погодинський III список*. Остання третина XVI ст. 359 арк., текстуальні втрати, три почерки¹⁵⁶. На початку рукопису вміщено зошит із двома статтями з Кормчої сербської редакції. На арк. 346 – пошкоджений покрайній запис зі згадкою про Полоцьк.

¹⁴⁹ Про мистецьке оздоблення списків Волинської Кормчої див.: *Запаско Я.* Скрипторій... – С. 188–189.

¹⁵⁰ Харківський історичний музей. – Інв. № 21129.

¹⁵¹ Опис цього та інших списків Волинської Кормчої див.: *Щапов Я. Н.* Византийское и южнославянское правовое наследие... – С. 270–271.

¹⁵² Огляд кодексу виявив в його палітурці чотири фрагменти короткого апракосного Євангелія руської редакції, див.: *Смокина Н. П., Смокина Н. Н.* Вновь найденный фрагмент... – С. 69–72.

¹⁵³ Румунія, Арадське єпископство. – № 21.

¹⁵⁴ Опис пам'ятки: *Щапов Я. Н.* Византийское и южнославянское правовое наследие... – С. 271; *Iuŋi I.* Manuscrisele slave in bibliotecile din Transilvania și Banat // *Romanoslavica*. – 1963. – Т. 8. – Р. 452–453, 464–466.

¹⁵⁵ *Скочилас І.* Галицька (Львівська) єпархія XII–XVIII ст.: організаційна структура та правовий статус. – Львів, 2010. – С. 157.

¹⁵⁶ РНБ. – Погод. 234.

4) *Румянцевський III список*. Початок XVII ст. 282 арк., без початку і закінчення¹⁵⁷. На звороті палітурки – проби пера з іменем польського короля Жигимонта III (1588–1632) і митрополита київського і галицького (без імені)¹⁵⁸.

II. Рукописи, віднесені в історіографії до галицько-волинського регіону

Йдеться, насамперед, про пам'ятки, що їх у галицько-волинську групу викремив О. Соболевський. Їх лексичні особливості виявлено також у рукописах, які він спеціально не досліджував, і знайдених або впроваджених до наукового обігу порівняно недавно. Вони не зберегли записів, які б указували на походження, водночас у них є мовні риси та опосередковані свідчення, потрафлені на користь Галицько-Волинської Русі.

а) рукописи, що зберігаються в Росії, Україні, Білорусі, державах Балтії

1. **13 Слів Григорія Богослова**¹⁵⁹. XI ст. (початок XII ст.?). 377 арк. Пергамен, устав, список із глаголичного оригіналу, збережені глаголичні літери¹⁶⁰. Зміст рукопису: частина 45-и бесід (Слів) отця Церкви святого Григорія Назіанського (329–389), зокрема, Слова на хрещення, похорон святого Василя Великого, Різдво Христове, про Юліана Відступника та ін. Кодекс придбаний 1824 р. від приватної особи.

На арк. 101зв. переписувач залишив про себе запис – Чьгль, що його Антон Будилович назвав жартівливим, а Олександр Востоков переклав як “Щеголь”¹⁶¹. Запис на арк. 252 оповідає про прихід 1276 р. у Новгород архієпископа Климента для огляду ризниць, що свідчить про перебування книги в цей час на півночі Русі. Для Миколи Дурново місцем створення рукопису є, можливо, Північна¹⁶², для

¹⁵⁷ РДБ. – Рум. 235.

¹⁵⁸ Опис пам'ятки див. також: *Востоков А. Х.* Описание... – С. 309–313.

¹⁵⁹ Публікація пам'ятки: *Срезневский И. И.* Слова Григория Богослова // ИОРЯС. – 1854. – Т. 3, вып. 3. – С. 27–38; 1855. – Т. 4, вып. 6. – С. 294–312; 1863. – Т. 10, вып. 5. – С. 486–490 (урывки); *Будилович А. С.* XIII Слов Григория Богослова в древнеславянском переводе по рукописи Имп. Публичной Библиотеки XI века. – Санкт-Петербург, 1875 (повний текст, частково в порівнянні з грецьким текстом; електронний варіант: http://rapidshare.com/files/353742207/Budilovich_A.S.XIII_slov_Grigoriya_Bogoslova_v_drevneslav_perevode_ro_rukopisi_XI_veka_1875.pdf); *Каринский Н. М.* Хрестоматия по древнеславянскому и русскому языкам. – Санкт-Петербург, 1904. – Ч. 1. – С. 118–125 (урывки в порівнянні з грецьким текстом); *Камчатнов А. М.* Хрестоматия по истории русского литературного языка. Памятники X–XIV веков по рукописям X–XVII веков. – Москва, 2009. – С. 384–390 (Слово 13-те з текстуальними виправленнями упорядника).

¹⁶⁰ РНБ. – Q.n. I. 16.

¹⁶¹ *Будилович А. С.* XIII Слов... – С. X–XII; *Его же.* Исследование языка древнеславянского перевода 13 слов Григория Богослова по рукописи Имп. Публичной Библиотеки XI века. – Санкт-Петербург, 1871. – С. 7, 11, 16–22; *Востоков А. Х.* Филологические наблюдения. – Санкт-Петербург, 1865. – С. 152–155.

¹⁶² *Дурново Н. Н.* Введение... – С. 59.

Ігнатія Ягича та Івана Фалєва – Західна¹⁶³, для Євгенії Гранстрем – Південно-Західна Русь¹⁶⁴. О. Соболевський назвав його галицько-волинським, А. Кримський – червоно-руським або південногалицьким¹⁶⁵. А. Будилович і О. Востоков відзначили численні помилки переписувача, який, вочевидь, не завжди розумів оригінал. Ю. Шевельов підтримав цей погляд: рукопис, “що містить 13 слів св. Григорія Назіянзина, написаний, імовірно, в Галичині переписувачем, який погано розумів текст і припустився багатьох помилок”¹⁶⁶. Дмитро Вергун і Василь Микитась віднесли пам’ятку до українського Закарпаття¹⁶⁷, Олександр Колесса – південного Підкарпаття, побачивши у ній змішання українізмів, чехо-моравізмів зі слабовираженими полонізмами¹⁶⁸. У сучасних працях, присвячених історично-богословському, палеографічному, філологічному вивченню рукопису, питання локалізації не порушується¹⁶⁹.

2. *Євангеліє тетр “Галицьке”* 1144 р.¹⁷⁰ Перші 228 арк. кодексу, пергамен, устав, почерк близький до почерку Крестиніопольського Апостола (про нього див. далі). Зміст рукопису: читання з чотирьох Євангелій. 1699 р. надійшов до бібліотеки Московського печатного двору (Типографської бібліотеки). З 1786 р. перебував у Синодальній бібліотеці, 1920 р. переданий до музейної збірки¹⁷¹.

¹⁶³ Ягич И. В. Критические заметки... – С. 17; Фалев И. Заметки о “13-ти словах Григория Назианзина”, рукописи XI века // Сборник статей в честь акад. А. И. Соболевского. – Ленинград, 1928. – С. 249.

¹⁶⁴ Гранстрем Е. Э. Описание... – С. 25.

¹⁶⁵ Соболевский А. И. Очерки... – С. 110; Крымский А. Е. Украинская грамматика... – С. 47, 62.

¹⁶⁶ Шевельов Ю. Исторична фонологія... – С. 287.

¹⁶⁷ Вергун Д. Н. Карпаторусская литература: Критический очерк. – Прага, 1925. – С. 4; Микитась В. Л. Литературний процес на Закарпатті доби феодалізму. Конспект лекцій. – Ужгород, 1966. – С. 19.

¹⁶⁸ Колесса О. Погляд на історію української мови. – Прага, 1924. – С. 9, 18. “Ся знаменита рукопись могла бути написана лише в країні, де граничать із собою і перехрещуються етнічні території словацька, українська і польська”: Його ж. Рукописні і палеотипні книги південного Підкарпаття. – Прага, 1927. – С. 4.

¹⁶⁹ Петрова Л. Я. К вопросу о древнеславянском переводе “Слов” Григория Богослова // Славяноведение. – Москва, 1991. – № 4. – С. 70–75; Ее же. Лингвотекстологический анализ древнеславянского перевода Слов Григория Богослова. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Ленинград, 1985; Бруни А.-М. Древнеславянские кодексы Слов Григория Назианзина и их византийские прототипы. Автореф. дис. ... канд. истор. наук. – Москва, 2004; Долгушина Л. В. Славянский перевод “XIII Слов Григория Богослова”: Особенности переводческой техники и словарного состава. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Новосибирск, 2004.

¹⁷⁰ Москва, Государственный исторический музей, отдел рукописей и стародруков (далі – ДІМ). – Син. № 404.

¹⁷¹ Публікація пам’ятки: Буслаев Ф. И. Историческая хрестоматия церковнославянского и древнерусского языков. – Москва, 1861. – С. 41–56 (урывки); Амфилохий (Сергиевский-Казанцев), архим. Палеографическое описание греческих рукописей XI–XVII вв. определенных лет. – Москва, 1879–1880. – Т. 1. – С. 7–8, 15–27; Т. 2. – С. 42–43; Т. 3. – С. 7–8 (урывки); Его же. Четвероевангелие Галицкое 1144 г., сличенное с древнеславянскими

На арк. 228 є запис переписувача (без імені) з датою створення кодексу й вказівкою про те, що він виконаний за 50 днів. Тут же записи українським скорописом XVI ст. єпископа Гедеона Балабана про те, що він знайшов його в церкві у Крилосі. Інший півуставний запис XVII ст. свідчить, що 1679 р. митрополит сучавський і молдавській Досифей (1624–1693), до рук якого потрапив манускрипт, а з ним – до Москви (куди Досифей відбув із дипломатичною місією), наказав повернути Євангеліє “на своє місце”. Але наказ не виконано.

Локалізація рукопису пов’язана не лише з його історією, а й мовними ознаками, які дозволяють вважати Галицьке Євангеліє чи не найдавнішою пам’яткою давньоруської південно-західної писемності¹⁷². Цю думку поділяли А. Кримський, М. Дурново (“написане в Галичі”), І. Ягич (“можливо, у межах Галицького князівства... або володимиро-волинської області”)¹⁷³. П. Владимиров, Я. Запаско віднесли пам’ятку до Південної Русі¹⁷⁴. О. Соболевський, з одного боку, не розглядав Євангеліє серед рукописів галицько-волинської групи, з іншого – визнав вірогідність його написання у Галицько-Волинській Русі¹⁷⁵. Павло Бузук, вказавши на мовні особливості, притаманні найдавнішим руським текстам, дійшов висновку: “Називаючи галицько-волинськими ті пам’ятки, що в них є в певних умовах замінюється через ѣ, акад. Соболевський цим самим виключив з-поміж українських пам’ятників обидва Святославові Збірники, Архангельську єв. і Галицьку єв. 1144 на тій підставі, що вони не знають цієї особливості... Соболевський допустився методологічної помилки, бо порівнював різночасовий матеріал. Перелічені пам’ятники належать до давніших часів і не відбивають ще занепаду глухих”¹⁷⁶. На думку А. Турілова, це Євангеліє – найстарший з відомих датованих галицько-волинських рукописів¹⁷⁷.

3. *Євангеліє апракос повний “Типографське № 6”* XII ст. 252 арк. Пергамен, устав трьох почерків¹⁷⁸. Зміст рукопису: євангельські читання на рік, місяцеслов (пам’яті князів Бориса і Гліба та святого Георгія), 11 ранкових недільних

рукописними Євангеліями XI–XVII вв. и печатными: Острожским 1581 г. и Киевским 1788 г., с греческим евангельским текстом 835 г. – Москва, 1882–1883. – Т. 1–3; *Воскресенский Г. А.* Характеристические черты... – С. 88–402 (урывки в порівнянні з Остромировим і Архангельським Євангеліями, Савиною книгою XI ст., грецьким оригіналом); *Le-Juge V. von.* Das galizische Tetroevangelium vom Jahre 1144: Eine kritisch-paläographische Studie auf dem Gebiete des Altrussischen. – Leipzig, 1897 (урывки); *Дурново Н. Н.* Хрестоматия по истории русского языка. – Москва, 1914. – С. 10–12 (урывки); *Камчатнов А. М.* Хрестоматия... – С. 61–63 (урывки).

¹⁷² *Воскресенский Г. А.* Характеристические черты... – С. 5, 12.

¹⁷³ *Крымский А. Е.* Украинская грамматика... – С. 46–47; *Дурново Н. Н.* Введение... – С. 57; *Ягич И. В.* Четыре критико-палеографические статьи... – С. 98.

¹⁷⁴ *Владимиров П. В.* Обзор... – С. 109; *Запаско Я. П.* Пам’ятки... – С. 186.

¹⁷⁵ *Соболевський А. И.* История... – С. 76.

¹⁷⁶ *Бузук П. А.* Нарис історії української мови. Вступ, фонетика і морфологія. – Київ, 1927. – С. 44.

¹⁷⁷ *Турілов А. А.* Галицкое Евангелие... – С. 340–341.

¹⁷⁸ Москва, Центральний державний архів давніх актів (далі – ЦДАДА). – Ф. 381: Син. тип. 6.

Євангелій. Кодекс надійшов із бібліотеки Московського печатного двору (Типографської бібліотеки).

О. Соболевський (“належить до галицько-волинської писемності”) і Г. Воскресенський (“правопис руський за галицько-волинським наріччям”)¹⁷⁹ першими запропонували локалізацію пам’ятки. Натомість І. Ягич відніс її до Києва¹⁸⁰, П. Владимиров – до Південної Русі¹⁸¹. А. Кримський побачив у рукописі мовні елементи Північної або Північно-Західної Русі¹⁸². Думку про галицько-волинський родовід тексту підтримали О. Малкова в дослідженні мови кодексу¹⁸³ і Я. Запаско – в палеографічному описі¹⁸⁴.

4. *Апостол тлумачний “Кристинопольський”, або “Городищенський”*¹⁸⁵. Середина XII ст. 291 арк., без початку (з 9-го арк.) і закінчення¹⁸⁶, а також уривок із цього ж кодексу 8 арк.¹⁸⁷ Пергамен, устав (приписки до тексту чотирма почерками, в тому числі почерками XIV–XV і півуставом XVI ст.), глаголичні літери. Зміст пам’ятки: Діяння і Послання апостолів, починаючи з Діяння 13:20 (уривок, що зберігається в Києві, передує цій частині) і закінчуючи 1 Тим. 4:8. Найповніший з найдавніших церковнослов’янських списків Діянь і Послань давньоруської редакції¹⁸⁸. Цінність рукопису також у наявності в ньому катен, що тлумачать апостольські читання, й у цьому він – єдиний відомий сьогодні повний слов’янський переклад відповідної частини візантійського біблійного коментаря¹⁸⁹.

¹⁷⁹ Соболевский А. И. Очерки... – С. 11–16; Его же. Источники... – С. 350; Воскресенский Г. А. Характеристические черты... – С. 40–41.

¹⁸⁰ Ягич И. В. Критические заметки... – С. 13–14.

¹⁸¹ Владимиров П. В. Обзор... – С. 110.

¹⁸² Кримський А. Деякі непевні критерії для діалектологічної класифікації староруських рукописів. – Львів, 1906. – С. 12, 20–21, 39–41.

¹⁸³ Малкова О. В. К уточнению времени написания Типографского евангелия № 6(7) // Восточнославянские языки: Источники для их изучения. – Москва, 1973. – С. 147–171.

¹⁸⁴ Запаско Я. П. Пам’ятки... – С. 195–199.

¹⁸⁵ Публікація пам’ятки: *Kalužniacki Aet. Actus epistolaeque apostolorum palaeoslovenice: Ad fidem codicis Christinopolitani saeculo XII scripti.* – Vindobonae, 1896 (257 аркушів, без передмови і покрайніх записів; електронний варіант: http://narod.ru/disk/12359123000/r-act_christ_600dpi.djvu.html); *Воскресенский Г. А. Древнеславянский Апостол.* – Сергиев Посад, 1906. – Вып. 2. – С. 6; 1908. – Вып. 3–5. – С. V–VI (уривки в порівнянні з тлумачним Апостолом 1220 р.); *Маслов С. И. Отрывок Христинопольского Апостола, принадлежащий библиотеке Университета св. Владимира* // ИОРЯС. – 1910. – Т. 15, кн. 4. – С. 229–269 (8 аркушів). Електронний варіант пам’ятки з катенами і покрайніми записами: <http://lhm.lviv.ua/projects.shtml>.

¹⁸⁶ Львівський історичний музей (далі – ЛІМ). – Ркп. 39.

¹⁸⁷ НБУ. – VIII. 3.

¹⁸⁸ Маслов С. И. Отрывок... – С. 229.

¹⁸⁹ Ясіновська О. Катени як жанр герменевтичної літератури: візантійська традиція і слов’янська рецепція (на прикладі Кристинопольського Апостола XII століття) // Княжа доба: історія і культура. – Львів, 2011. – Вип. 3 – С. 72.

Орієнтир для локалізації книги – запис XIV–XV ст. дяка Євхея (арк. 111), що засвідчує її перебування в Богородичному монастирі с. Городище (Сокальський р-н Львівської обл.) за князя Семашка і городищенського намісника Феогноста. Запис на арк. 1 почерком XIX ст. про бібліотеку василіянського монастиря у Кристинополі (Червонограді) дозволив О. Колессі припустити, що Апостол був переданий сюди 1773 р. з Городища разом із монастирською бібліотекою. Мабуть, тоді з нього виїнято 8 аркушів, що потрапили до польського історика і поета Августа Бельовського, згодом – львівського історика і етнографа О. Антона Петрушевича, який передав їх до бібліотеки Київського університету святого Володимира. 1888 р. Апостол (291 арк.) показано на Археологічно-бібліографічній виставці у Ставропігійському інституті¹⁹⁰, у власність якого він згодом перейшов. Під час Першої світової війни кодекс вивезений до Ростова-на-Дону, звідти 1928 р. повернутий до Львова. Під час Другої світової війни зберігався у професора Львівського університету директора Національного музею у Львові І. Свенціцького, який 1948 р. передав його до музею.

На арк. 1 – записи польською, арк. 4 зв. і 219 – латинською мовами. На арк. 39 – запис Андрія Риціцького скорописом XVII ст. про “посполиті рушення” і битви поблизу Кумейок, Збаража, Зборова, Берестечка, Батога, Сокаля. Тлумачення до біблійного тексту, для яких відведено широкі поля, зроблені почерком того ж часу, коли створювався рукопис, тому, можливо, належали самому переписувачеві (Микола Геппенер). За змістом катени мають відмінності порівняно з іншими тлумачними Апостолами¹⁹¹. Галицько-волинське походження рукопису визнали Еміліян Калужняцький, Олексій Соболевський, Павло Владимиров, Сергій Маслов та ін.¹⁹² О. Колесса, Я. Запаско¹⁹³ віднесли його до південної Волині. А. Кримський зауважив у мові Апостола риси, подібні до Галицького Євангелія 1144 р.¹⁹⁴

5. Євангеліє апракос повний “Добрилове”, або “Симеонове” 1164 р. 271 арк. Пергамен, устав¹⁹⁵. Зміст кодексу: євангельські читання від П’ятидесятниці до Великого посту на всі дні тижня, утрени недільні Євангелія, місяцеслов (пам’яті князів Бориса і Гліба та святого Георгія, перенесення Нерукотворного Образу Спасителя у 944 р. з Едеси до Константинополя), читання на особливі потреби (посуху, хворобу). Мініатюри із зображенням євангелістів Іоана (арк. 13в.), Матвія (арк. 41),

¹⁹⁰ Див.: Петрушевич А. С. Каталог церковно-словенских рукописей и старопечатных книг кириллового письма, находящихся на археологическо-библиографической выставке в Ставропигийском заведении. – Львов, 1888. – С. 4–5.

¹⁹¹ Каталог 2002. – С. 102.

¹⁹² Владимиров П. В. Обзор... – С. 110; Маслов С. И. Отрывок... – С. 229–232; Геппенер М. В. (за участю Візира М. П. та Шубинського Й. В.). Слов’янські рукописи XI–XIV ст. у фондах Відділу рукописів Центральної наукової бібліотеки АН УРСР: Огляд, опис, публікації. – Київ, 1969. – С. 22–26.

¹⁹³ Колесса О. Південно-волинське Городище... – С. 16–19; Запаско Я. П. Пам’ятки... – С. 199–201.

¹⁹⁴ Крымский А. Е. Украинская грамматика... – С. 38, 68, 373.

¹⁹⁵ РДБ. – Рум. 103.

Луки (арк. 109), Марка (арк. 159), віднесені до галицько-волинської традиції¹⁹⁶. Книгу придбав М. Румянцев у Гомелі в 1822 р.¹⁹⁷

На арк. 270зв. вміщено запис, в якому вказані дата створення тексту, ім'я переписувача – дяк (церкви?) святих Апостолів Костянтин, “а мирьскы Добрило” – він готував текст для священника церкви святого Іоана Предтечі Симеона. Більшість учених побачили в Євангелії пам'ятку Південної, Ігнатій Ягич – радше, Київської, Микита Мещерський – Південно-Західної Русі¹⁹⁸. О. Шахматов висловив думку про її галицько-волинське походження¹⁹⁹. До нього приєдналися О. Соболевський (ототожнив церкву святого Іоана з тією, з якою був пов'язаний переписувач Євсевієвого Євангелія²⁰⁰) і М. Волков²⁰¹. Г. Воскресенський відзначив у тексті правопис із галицько-волинською говіркою²⁰². А. Кримський відніс рукопис до Новгороду – і не лише за мовними ознаками (не побачивши відмінностей порівняно з північно-руськими текстами), а й тому, що ім'я Добрило, на його думку, не характерне для Київської землі²⁰³. Іменем переписувача зацікавився Я. Щапов²⁰⁴. Грунтуючись на свідченнях Новгородського І літопису, автор ототожнив Добрила з Добром, який переписав Апостол-апракос із місяцесловом кінця XII – початку XIII ст. (Синай, монастир святої Катерини), а церкву святих Апостолів – з церквою Петра і Павла

¹⁹⁶ “Чотири мініатюри Добрилового Євангелія – єдина вірогідного галицько-волинського походження пам'ятка книжкового малярства XII ст., що дійшла до нашого часу”: *Александрович В.* Мистецтво... – С. 44. Див. також: *Воронин Н. Н., Лазарев В. Н.* Искусство западнорусских княжеств. Галицко-Волынская земля // *История русского искусства.* – Москва, 1953. – Т. 1. – С. 313–315; *Ганзенко Л.* Ілюмування рукописної книги // *Історія українського мистецтва: У 5 т.* – Київ, 2010. – Т. 2: Мистецтво середніх віків – С. 730–732 (вперше репродуковано всі мініатюри – С. 730–732).

¹⁹⁷ Публікація пам'ятки: *Калайдович К. Ф.* Иоанн, екзарх Болгарский: Исследование, объясняющее историю славянского языка и литературы IX и X столетий. – Москва, 1824. – С. 31, 107, 110–111 (урибки); *Буслаев Ф. И.* Историческая хрестоматия... – С. 57–60 (урибки); *Амфилохий (Сергиевский-Казанцев), архим.* Палеографическое описание... – Т. 2. – С. 37–39, 87–88 (урибки); *Соболевский А. И.* Приложение... – 1883. – № 12, прибав. 2. – С. 1–14 (урибок); *Карский Е. Ф.* Очерк славянской кирилловской палеографии. – Варшава, 1915. – С. 367–368 (урибки); *Бузук П. А.* Нарис... – С. 88–89 (урибки); *Камчатнов А. М.* Хрестоматия... – С. 64–66 (урибки); Добрилове Євангеліє / Відп. редак. В. В. Німчук; упорядн. Ю. В. Осінчук. – Львів, 2011.

¹⁹⁸ *Ягич И. В.* Критические заметки... – С. 11–14, 83–84; *Мещерский Н. А.* Источники и состав древней славяно-русской переводной письменности XI–XV веков. – Ленинград, 1978. – С. 24.

¹⁹⁹ *Schachmatov A.* Beitrüge zur russische Grammatik // *Archiv für slavische Philologie.* – Berlin, 1883. – Bd. 7, Heft. 1. – S. 58, 76.

²⁰⁰ *Соболевский А. И.* Две замечательные рукописи... – С. 4.

²⁰¹ *Его же.* Очерки... – С. 2–8; *Волков Н. В.* Статистические сведения... – С. 34.

²⁰² *Воскресенский Г. А.* Характеристические черты... – С. 34.

²⁰³ *Кримський А.* Деякі непевні критерії... – С. 12, 15–20, 28–29, 34, 39, 52.

²⁰⁴ *Щапов Я. Н.* Новое о русском книгописце Добре, современнике “Слова о полку Игореве” // “Слово о полку Игореве” и его время. – Москва, 1985. – С. 375–384.

“на Синище горе”, збудованою в 1185–1192 рр. у Новгороді. В. Німчук на основі південноруських літописів спростував цю думку, вважаючи, що в записі йдеться про княжу церкву святих Апостолів у Берестові в Києві, що мала скрипторій і де був священником майбутній київський митрополит Іларіон († не раніше 1054). А церква святого Іоана Предтечі, в якій служив Симеон, закладена у Києві 1121 р. При цьому В. Німчук наводить дані про поширеність імені Добрило в Південній Русі²⁰⁵. Схилялись до Києва також Юрій Шевельов і Василь Пуцко (який, однак, вважає: допоки декор книги ретельно не вивчений, зарано робити щодо цього остаточні висновки²⁰⁶). В XI–XIII ст. біля Києва, у Білгородку, існував ще один храм, освячений на честь Дванадцяти апостолів, – його на місці дерев’яної церкви, спорудженої ще за святого князя Володимира, збудував у камені 1195–1197 рр. великий київський князь Рюрик Ростиславович (†1215)²⁰⁷. І. Свенціцький²⁰⁸ і Я. Щапов зауважили в мові Євангелія білоруські елементи. Думку про галицько-волинський родовід рукопису підтримали Ольга Малкова, Григорій Логвин, Лідія Жуковська, Ольга Попова, Яким Запаско²⁰⁹. О. Малкова вважає, що Добрилове Євангеліє створене в тих же діалектних межах, що й Галицьке Євангеліє 1266–1301 рр., і має з ним очевидну лексичну близькість²¹⁰.

6. Життя Нифонта Констанцького і Феодора Студита (“Виголексинський збірник”)²¹¹ кінця XII ст. 171 арк. Пергамен, устав (другий почерк на одному аркуші)²¹². Зміст: коротка редакція Життя єпископа Констанції на Кіпрі Нифонта (IV ст.), на арк. 33 – уривок повчання апокрифічного змісту (?), приписаний

²⁰⁵ Німчук В. В. Походження Добрилового Євангелія // Слов’янська ономастика. Зб. наук. праць на честь 70-річчя проф. П. П. Чучки. – Ужгород, 1998. – С. 171–173.

²⁰⁶ Шевельов Ю. Історична фонологія... – С. 293–298; Пуцко В. Иллюминированная древнерусская книга XI–XIII в. // Byzantinoslavica. – Praha, 1985. – Т. 46. – С. 49.

²⁰⁷ Каргер М. К. Древний Киев. – Москва; Ленинград, 1957. – С. 35–36; Раннопорт П. А. Русская архитектура X–XIII вв. – Ленинград, 1982. – С. 28–29.

²⁰⁸ Свенціцький І. Нариси... – С. 31.

²⁰⁹ Малкова О. В. Палеографическое описание галицко-волинской рукописи XII века // Исследования по лингвистическому источниковедению. – Москва, 1963. – С. 65–78; Логвин Г. Н. З глибин. Давня книжкова мініатюра XI–XVIII століть. – Київ, 1974. – С. 31, 98, 100, 102, 104; Жуковская Л. П. Типология рукописей древнерусского полного апракоса XI–XIV вв. в связи с лингвистическим изучением их // Памятники древнерусской письменности. Язык и текстология. – Москва, 1968. – С. 236; Попова О. С. Галицко-волинские миниатюры... – С. 283–315; Запаско Я. П. Пам’ятки... – С. 189–195.

²¹⁰ Малкова О. В. Ошибки писцов... – С. 112–113.

²¹¹ Публікація пам’ятки: Поленов Д. В. Житие св. Нифонта Константиноградского по рукописи XII–XIII вв. // ИОРЯС. – 1862. – Т. 10, кн. 4. – С. 374–387 (уривки); Памятники древней письменности и искусства. – Санкт-Петербург, 1880. – Вып. 2(7). – С. 33–51 (Житие Нифонта); Срезневский И. И. Древние памятники... – Стб. 122 (уривок); Виголексинский сборник / Изд. подг. В. Ф. Дубровина, Р. В. Бахтурина, В. С. Гольшенко. – Москва 1977 (повний кодекс у порівнянні з грецькими текстами).

²¹² РДБ. – М. 1832.

у XIII або XIV ст., повна редакція Житія Феодора Студита (759–826), устав якого був прийнятий у Києво-Печерському та інших давньоруських монастирях. Рукопис належав ченцю Феофілу, потім – Юрійському монастиреві в Новгороді, пізніше – бібліотеці Выголексинського жіночого монастиря у Заонежжі. Після закриття монастиря в 1862 р. він перейшов до статського радника Дмитрія Поленова²¹³, який 1878 р. передав книгу до бібліотеки Московського публічного і Румянцевського музею.

Перші повідомлення про пам'ятку подали Д. Поленов, І. Срезневський. Початок лексичного вивчення тексту поклав О. Соболевський, який визначив його галицько-волинський родовід²¹⁴. П. Владимиров, І. Свенціцький, М. Дурново, П. Бузук, Я. Запаско²¹⁵ віднесли рукопис до Південної Русі, А. Кримський побачив у мові новгородські риси²¹⁶. У редакторській вступній статті до сучасного видання кодексу питання локалізації не висвітлюється²¹⁷. І все ж, його галицько-волинське походження визнано в історіографії цілком вірогідним²¹⁸. А. Турілов на основі запису про належність збірника Юрійському монастирю, нагадав подібний шлях на північ Русі іншого галицько-волинського рукопису – Службника перемишльського єпископа Антонія (Добрині Ядрейковича). Ця пам'ятка, відома в давнішій літературі як Службник Варлаама Хутинського, також у першій половині XIII ст. опинилась у Новгороді, куди взимку 1225–1226 рр. повернувся Антоній*. Дослідник висунув гіпотезу, що обидва рукописи перевіз архієпископ або хтось із його оточення.

²¹³ Поленов Д. В. Житие... – С. 374–387.

²¹⁴ Соболевский А. И. Особенности русских переводов домонгольского периода // Труды IX Ахеологического съезда в Вильне в 1893 г. – Москва, 1897. – Т. 2. – С. 59–69; *Его же*. Два древних памятника галицко-волинского наречия // РФВ. – 1884. – № 3. – С. 94–106; *Его же*. Материалы и исследования в области славянской филологии и археологии. – Санкт-Петербург, 1910. – С. 166, 172–173.

²¹⁵ Владимиров П. В. Обзор... – С. 112. Свенціцький І. Нариси... – С. 31; Бузук П. А. Нарис... – С. 19; Дурново Н. Н. Введение... – С. 63; Запаско Я. П. Пам'ятки... – С. 38–39, 203–206.

²¹⁶ Кримський А. Деякі непевні критерії... – С. 42–43, 60–62; *Его же*. Украинская грамматика... – С. 55.

²¹⁷ Катков С. И. От редактора // Выголексинский сборник. – С. 5–66.

²¹⁸ Див.: Судник Т. М. Палеографический и фонетический анализ Выголексинского сборника XII–XIII вв. // Ученые записки Института славяноведения. – Москва, 1963. – Т. 27. – С. 173–205; Гальченко М. Г. Книжная культура. Книгописание. Надписи на иконах Древней Руси: Избранные работы. – Москва; Санкт-Петербург, 2001. – С. 62–68, 70; Юхименко Е. М. Рукописно-книжное собрание Выго-Лексинского общежителства // Труды Отдела древнерусской литературы (далі – ТОДРЛ). – Санкт-Петербург, 2001. – Т. 52. – С. 450, 485; Турілов А. А. “Выголексинский сборник” // ПЭ. – Т. 10. – С. 55–56.

* Про неї та її імовірного автора див. у продовженні статті.

7. *Євангеліє апракос повний* XII–XIII ст. Уривки колись єдиної книги, що зберігаються у трьох рукописних зібраннях: 34 арк.²¹⁹, 14 арк.²²⁰ і 1 арк.²²¹ Пергамен, устав²²² (подібний до почерку Галицького Євангелія 1144 р.²²³). Зміст кодексу: євангельські читання на другу половину Страсного тижня, місяцеслов (пам'яті на смерть і перенесення мощів Бориса і Гліба), початок утрєніх недільних Євангелій. Краще зберігся уривок у Санкт-Петербурзі, гірше – софійський. Фрагмент, що належав раніше Одеському товариству історії і старожитностей, після Другої світової війни передано до Одеського археологічного музею. На арк. 21 цього уривка є запис болгарською мовою XIX ст. зі згадкою про Тирново. Припущено належність рукопису в XVI ст. болгарину або особі, обізнаний з середньоболгарською писемністю. Історія софійського (передав професор Новоросійського університету Петр Оджаков) і Санкт-Петербурзького (потрапив із колекцією рукописів історика і літературознавця П. Сирку) уривків не відома.

Реконструювавши весь рукопис, Ольга Князевська виявила, що першим за змістом є Санкт-Петербурзький, другим – софійський, третім – одеський уривки. Вона переконана: це частини колись єдиної книги, її переписувач працював у великому книгописному центрі. Одні автори висловились на користь південноруського (київського) походження одеського уривка. Інші – віднесли його до південно-західного регіону²²⁴. Імре Тот на основі аналізу фонетичних даних зробив висновок про “галицько-волинське наріччя” софійського уривка²²⁵. На думку О. Князевської, письмо уривків свідчить про їх очевидну близькість з іншими галицько-волинськими рукописами – Добриловим і Типографським № 6 Євангеліями, Виголексинським збірником, Житієм святого Сави Освященного XIII ст., Служебником перемишльського єпископа Антонія та ін.²²⁶ Цієї ж думки дотримується Я. Запаско, який, описавши одеський і софійський уривки, визначив їхні “південнорусизми”, подібні до

²¹⁹ Одеський археологічний музей. – № 59625.

²²⁰ Софія, Народна бібліотека імені Кирила і Мефодія (далі – НБС). – № 25/441.

²²¹ Санкт-Петербург, Бібліотека Російської Академії наук (далі – БАН). – № 115.

²²² Опис уривків: *Ляпунов Б. М.* Несколько слов о рукописи евангельских чтений, хранящихся в библиотеке Императорского одесского общества истории и древностей // Записки Одесского общества истории и древностей (далі – ЗООИД). – Одесса, 1908. – Т. 27. – С. 76–95; *Рыстенко А. В.* Рукописи, принадлежащие библиотеке Императорского одесского общества истории и древностей // ЗООИД. – 1910. – Т. 28. – С. 35–36; *Донев Б.* Опис ръкописите и старопечатните книги на народна библиотека в София. – София, 1910. – С. 26; *Тот И.* Един езиков паметник в Софийската народна библиотека “Кирил и Методий” // Език и литература. – София, 1973. – № 3. – С. 22–36; Пергаменные рукописи Библиотеки Академии Наук СССР: Описание русских и славянских рукописей XI–XVI века / Сост. Н. Ю. Бубнов, О. П. Лихачева, В. Ф. Покровская. – Ленинград, 1976. – С. 25.

²²³ *Запаско Я. П.* Пам'ятки... – С. 201.

²²⁴ Каталог 1984. – С. 142–143.

²²⁵ *Тот И.* Един езиков паметник... – С. 23–34.

²²⁶ *Князевская О. А.* Фрагменты одной древнерусской рукописи XII в. // История русского языка в древнейший период. – Москва, 1984. – С. 183.

Галицького Євангелія 1144 р., Добрилового, Типографського № 6 і Галицького Євангелія 1266–1301 рр., зокрема часте використання так званого нового Ъ²²⁷.

(Продовження у наступному випуску)

Viktoriya Lyubashchenko. RELIGIOUS MANUSCRIPTS OF HALYCH-VOLHYNIAN RUS' OF THE 12th–14th CENTURIES: AN ATTEMPT TO GENERALIZATION

The article raised the controversial question about localization of the church manuscripts of the 12th–14th centuries, that may be related to Halychyna and Volhynia, and tried to generalize the manuscripts. Among these texts – a lesser and more known, large and small volume of manuscripts, even fragments of them, including its those have been lost. This generalization can give more complete picture of the church-written heritage of Halych-Volhynian Rus'.

Key words: Halych-Volhynian Rus', church manuscripts of the 12th–14th centuries.

Інститут українознавства ім. Івана Крип'якевича НАН України

²²⁷ Запаско Я. П. Пам'ятки... – С. 215.

ЦЕРКОВНІ РУКОПИСИ ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОЇ РУСИ XII–XIV СТОЛІТЬ: СПРОБА УЗАГАЛЬНЕННЯ*

8. *Апостол апракос (уривок)*. XII–XIII ст. 24 арк. Пергамен, устав двох почерків². Зміст рукопису: окремі читання з Діянь апостольських. Надійшов із бібліотеки Софійського собору в Новгороді. Вперше його описав Іван Купріянов, віднісши уривок до XIII–XIV ст.³ Після вивчення старовинної палітурки М. Волков дійшов висновку, що рукопис – давніший, а його повний обсяг був усемеро більшим⁴. У мові дослідник виявив ті риси, які виокремив у галицько-волинських пам'ятках О. Соболевський. Останній супроводив публікацію М. Волкова додатком: “Описана тут перша частина Апостола, поза сумнівом, належить до рукописів, що вийшли з-під пера галицько-волинських переписувачів”⁵.

9. *Євангеліє апракос повний “Волинське”*⁶. Кінець XII(?)–XIII ст. 228 арк. Пергамен, устав⁷. Зміст кодексу: євангельські читання на весь рік, місяцеслов (пам'яті князів Бориса і Гліба, перенесення мощів святого Миколая і освячення церкви великомученика Георгія в Києві або Кипарисі), утрени недільні читання, читання на різні випадки. Рукопис прикрашають мініатюри євангелістів Іоана (арк. 1 зв.), Матвія (арк. 40 зв.), Луки (арк. 91) і Марка (арк. 129 зв.), які сидять у кріслах, пишучи або читаючи. Мініатюри відображають візантійський стиль пізньої комнінівської епохи, засвідчуючи обізнаність майстра⁸ з мистецтвом Південних Балкан і Західної Європи та високий рівень професійної культури Галицько-Волинського князівства⁹. Ініціали і заставки відтворюють

* Закінчення, початок у попередньому випуску.

² РНБ. – Соф. 32.

³ Купріянов І. Обзорение пергаменных рукописей Новгородской Софийской библиотеки // Известия Второго отделения Императорской академии наук. – Санкт-Петербург, 1857. – Т. 6, вып. 1. – С. 34–66 (№ 1–19), вып. 4 (№ 20–37).

⁴ Волков Н. В. Статистические сведения... – С. 31; Его же. Отрывок Апостола XIII века // РФВ. – 1890. – № 4. – С. 234–239.

⁵ Его же. Отрывок... – С. 238.

⁶ Публікація пам'ятки: Дурново Н. Н. Хрестоматия... – С. 14–15 (уривок).

⁷ Москва, Государная Третьяковская галерея, библиотека. – К–5348.

⁸ За припущенням А. Турилова, ініціали старовізантійського стилю з елементами “народної” тератології виписали два майстри: Турилов А. А. Галицко-Волинское Евангелие // ПЭ. – 2005. – Т. 10. – С. 340.

⁹ Некрасов А. И. Древнерусское изобразительное искусство. – Москва, 1937. – С. 391; Попова О. С. Галицко-волинские миниатюры... – С. 283–315; Ее же. Византийские и древнерусские миниатюры. – Москва, 2003. – С. 123–151; Александрович В. Мистецтво... – С. 46–47; Кравич Д., Овсійчук В., Черепанова С. Українське

орнамент старовізантійського типу, нагадуючи Службник єпископа Антонія; в оздобленні архітектурних деталей, які слугують тлом для апостолів, помітний вплив романського стилю¹⁰. Рукопис зберігався (перша згадка 1679 р.) у Синодальній бібліотеці, звідкіля переданий до Центрального державного архіву давніх актів, а на початку 1920-х років – до галереї.

І. Срезневський датував кодекс 1150 р., М. Волков, а також упорядники Каталогу 1984 – кінцем XII(?) – початком XIII ст., М. Дурново – XIII ст., Я. Запаско – 70–80-ми роками XIII ст. Молгожата Сморгоні-Ружицька вбачає у мистецькому стилі мініатюр перехідну епоху від Комнінів до Палеологів, відтак віднесла пам'ятку до XIII ст., а Микола Воронін та Віктор Лазарев – до початку XIV ст.¹¹ І. Ягич вважав місцем створення рукопису Київ¹². Натомість О. Соболевський у мові, а М. Воронін і В. Лазарев, та О. Попова в мистецькому оздобленні визнали галицько-волинські риси¹³. Я. Запаско назвав батьківщиною кодексу Володимир¹⁴. Є також припущення про створення пам'ятки на замовлення князя Лева Даниловича¹⁵.

На думку В. Пуцка, виконавцем мініатюр міг бути візантійський майстер, який мешкав при дворі галицько-волинських князів¹⁶. Олександр Майоров висунув гіпотезу: цей ілюмінатор мав належати до оточення Анни – старшої доньки візантійського імператора Ісаака II Ангела (1185–1195, 1203–1204). Ставши дружиною галицько-волинського князя Романа Мстиславовича (близько 1150–1152–1205), княгиня Єфросинія (ім'я Анни у хрещенні) на початку 1220-х років прийняла постриг. Її сестра Ірина-Марія була дружиною німецького короля Філіпа Швабського (1177–1208), з яким підтримував союзницькі відносини князь Роман. Відтак, походження, родинні зв'язки і мистецькі уподобання Єфросинії міг відобразити автор мініатюр. Тому, за О. Майоровим, княгиня є імовірною замовницею Євангелія¹⁷. Дослідник наголосив на включенні до Галицько-Волинського

мистецтва: Навч. посібник. – Львів, 2004. – Т. 2. – С. 165.

¹⁰ Попова О. С. Византийские и древнерусские миниатюры... – С. 144–145.

¹¹ Срезневский И. И. Древние памятники... – Стб. 59–60; Волков Н. В. Статистические сведения... – С. 34, 52; Каталог 1984. – С. 167–168; Дурново Н. Н. Введение... – С. 37; Запаско Я. П. Пам'ятки... – С. 239; Smorg-Różycka M. Ewangelia Ławryszewski. – Kraków, 1999. – S. 99–100; Воронин Н. Н., Лазарев В. Н. Искусство... – С. 314–316.

¹² Ягич И. В. Критические заметки... – С. 10–17.

¹³ Соболевский А. И. Очерки... – С. 11–16; Попова О. С. Галицко-волинские миниатюры... – С. 283–315.

¹⁴ Запаско Я. П. Пам'ятки... – С. 239.

¹⁵ История Украинской ССР. – Киев, 1982. – Т. 2: Вторая пол. XIII – первая

пол. XVII в. – С. 214.

¹⁶ Пуцко В. Г. Византийские художники – иллюминаторы славяно-русских рукописей начала XIII в. // Сообщения Ростовского музея. – Ростов, 2000. – Вып. 10. – С. 77–85.

¹⁷ Майоров А. В. Древнерусское рукописное Евангелие апракос из собрания Государственной Третьяковской галереи: к вопросу о датировке и атрибуции // Вопросы музеологии. – Санкт-Петербург, 2010. – № 1. – С. 160–166; Его же. Дочь византийского императора Исаака II в Галицко-Волинской Руси: княгиня и монахиня // Древняя Русь. Вопросы медиевистики (далі – ДР). – Москва, 2010. – № 1(39). – С. 76–106; Его же. Русь, Византия и Западная Европа. Из истории внешнеполитических и культурных связей XII–XIII вв. (Studiorum Slavicorum Orbis. – Вып. 1). – Санкт-Петербург, 2011. – С. 432–442.

літопису розповіді про вбивство короля Філіпа¹⁸, яке в руських землях могло зацікавити насамперед родичів – Єфросинію та її дітей. Цієї розповіді немає в інших давньоруських літописах.

10. *Ірмологій нотований "Григоровича"*¹⁹. Початок XIII ст. Дійшов у трьох частинах: 100 арк.²⁰, які професор Новоросійського університету Віктор Григорович привіз у 1851 р. із Хиландарського монастиря, 72 арк. залишилися у монастирі²¹, окремо зберігаються ще 8 арк.²² Пергамен, устав (на деяких аркушах – пізніший почерк і, частково, палімпсест). На вставних аркушах і полях приписані ірмоси, відсутні, ймовірно, у протографі. Крім ірмосів, вписані інші піснеспіви. Знаменна нотація. Зміст кодексу: збірник церковних співів.

За І. Ягичем, книга створена в Київській землі²³. М. Дурново та Я. Запаско (який зафіксував часте написання ѣ замість е) пов'язали її з Південною Руссю²⁴. Думку Олексія Соболевського щодо галицько-волинського походження²⁵ рукопису прийняли Володимир Іконников та Ілля Шляпкін²⁶. Через відсутність фактологічних свідчень на користь цієї локалізації можна навести історію Хиландарського монастиря і Сербської Кормчої²⁷.

¹⁸ Ипатьевская летопись... – Стб. 723.

¹⁹ Публікація пам'ятки: Jakobson R. *Hirmologium Mss. Codex Monasterii Chilandarici* 308 phototypica depictus // *Monumenta Musicae Byzantinae* (далі – ММВ). – Copenhagen, 1957. – Vol. 5b: *Série Principale (Facsimiles): Fragmenta Chilandarica palaeoslavica* (фото-типичне відтворення 72 арк. з Хиландарського монастиря); *Викторов А. Собрание рукописей В. И. Григоровича.* – Москва, 1879. – № 37 (чотири ірмоси); *Соболевский А. И. Приложение...* – 1884. – № 6, прибав. 3. – С. 29–38 (уривки).

²⁰ РДБ. – Григ. 37.

²¹ Афон, монастир Хиландар. – № 308.

²² РНБ. – Q. n. I. 75.

²³ Ягич И. В. *Критические заметки...* – С. 14.

²⁴ Дурново Н. Н. *Введение...* – С. 63; *Запаско Я. П. Пам'ятки...* – С. 217. Див. також: Бевзенко С. П. *Історія української мови.* – Одеса, 1981. – С. 22.

²⁵ Соболевский А. И. *Очерки...* – С. 16–18.

²⁶ Иконников В. С. *Опыт русской историографии.* – Киев, 1908. – Т. 2, кн. 1. – С. 570; Шляпкин И. А. *Русская палеография...* – С. 99.

²⁷ Хиландарський монастир на Афоні у XII ст. відродили сербський правитель Стефан Немані I та його син Растко – майбутній архієпископ Сербії святий Сава (близько 1169–1237). Обитель, відома як центр

слов'янського просвітництва, завдяки святому Саві була пов'язана з афонським монастирем святого Пантелеймона, відомим також як Русік, місцем прощ руських монахів. У Русіку здавна мешкали сербські, в Хиландарському монастирі – руські ченці. Обидві обителі залишили слід у культурній традиції завдяки перекладам богослужбових, канонічних, житійних творів за участю вихідців із Русі. Цей факт обґрунтовано в історіографії, зокрема на прикладі Сербської Кормчої, перекладеної в XIII ст. з ініціативи або за безпосередньої участі святого Сави. Слависти XIX–XX ст. (Ігнатій-Ватрослав Ягич, Франц Міклошич, Олександр Белич, Михайл Сперанський, Олексій Соболевський та ін.) відзначили в Савиному перекладі елементи давньоруської мови. Нові докази на користь цього див.: Максимович К. А. *Текстологические и языковые критерии локализации древнеславянских переводов (в связи с новым изданием "Пандектов" Никона Черногорца)* // *Русский язык в научном освещении.* – Москва, 2001. – Т. 2. – С. 210. Вивчення афонського рукописного зібрання доводить наявність у ньому низки церковних пам'яток, що мають галицько-волинські мовні особливості. Див.: Ильинский Г. *Значение Афона в истории славянской письменности* // *ЖМНП.* – 1908. – № 18. – С. 1–41; Соболевский А. И. *Из переводческой деятельности св. Саввы*

Опис окремих уривків Ірмологія Григоровича подано в низці різного часу праць вітчизняних та зарубіжних дослідників²⁸.

11. *Житіє Сави Освященного*²⁹. XIII ст. 134 арк. Пергамен, устав трьох почерків³⁰. Зміст пам'ятки: повний життєпис подвижника східного чернецтва, засновника Великої лаври в Палестині святого Сави (†532) в перекладі візантійського агіографа VI ст. Кирила Скифопольського. Рукопис, який до початку XIX ст. зберігався у Великій лаврі, подаровано поету і літературному критику Петрові Вяземському. У 1884 р. його син передав кодекс Товариству любителів давньої писемності в Москві. Це найстарший зі збережених руських списків Житія святого Сави.

У рукописі є приписки уставом XIII ст. переписувачів Ворона (арк. 71 зв.) і “попа поломонаря” Кохана (арк. 134), ім'я ще одного переписувача не вказане. На арк. 64 зв.–65 грецьким скорописом XVIII ст. залишено запис прочанина до Єрусалима Ходжи Димитріакі 1737 р., на арк. 71, 134, 134 зв. – записи читачів скорописом XVI–XVII ст., зокрема Николи зі Свищова (1536), еромонаха Парфенія (1628), а також згадка про старця Ісаю.

Місце створення пам'ятки спричинило чимало суперечок. Василій Мочульський та Ігнатій Ягич, вказавши на її походження з Південної Русі, надали перевагу Києву (хоча І. Ягич відзначив часте галицько-волинське написання)³¹. Іван Помяловський у вступній частині до публікації рукопису

Сербского // *Его же. Материалы...* – С. 178–185; *Соловьев А. Св. Сава и Руси* // Српски Књижевни Гласник. Нова serija. – Београд, 1935. – Т. 44, № 3. – С. 221–225; *Troicki S. Kako treba izdati Svetosavsku krmčiju* (Nomokanon sa tumačenjima) // *Spomenik. Srpska akademija nauka i umetnosti. Odeljenje istorijskih nauka. Nova serija, drugi razred.* – Београд, 1953. – Т. 4. – С. 5–6, 97–103; *Мошин В.* О периодизации русско-южнославянских литературных связей X–XV вв. // *ТОДРЛ.* – 1963. – Т. 19. – С. 28–106; *Smolitsch I.* Le Mont Athos et la Russie // *Le Millénaire du Mont Athos* (1963–1963): Études et Mélanges. – Chevetogne, 1963. – Vol. 1. – P. 279–318; *Tachiaos A.-E.* Mount Athos and the Slavic Literatures // *Cyrrillomethodianum.* – Thessalonique, 1977. – Т. 6. – P. 1–35; *Романенко Е. В., Турилов А. А.* Русско-афонские связи в XI–XVII вв. // *ПЭ.* – 2002. – Т. 4. – С. 153–171; *Цацанидис П.* Афон и русский Свято-Пантелеймонов монастырь. – Салоники, 2002.

²⁸ *Радожичић Ђ.* Сп. Григоровичева ирмологија // *Јужнословенски филолог.* – Београд, 1957–1958. – Књ. 22, No 1(4). – С. 265–268; *Хорват Г.* К изучению древнерусских певческих рукописей (Ирмологий ГПБ

Q. п. I. 75) // *Dissertationes Slavicae Sectio Linguistica.* – Szeged, 1977. – Т. 12. – P. 207–234; *Занаско Я. П.* Пам'ятки... – С. 217–218; *Velimirovič M.* Byzantine Elements in Early Slavic Chant: The Heirmologion // *MMB.* – 1960. – Vol. 4: Série Subsidia; *Ejusdem.* Grigorovič Heirmologion: Index and concordances // *Fundamental problems of Early Slavic music and poetry: Studies on the Fragmenta Chiliandarica Palaeoslavica.* – Copenhagen, 1979. – Vol. 2. – P. 171–195.

²⁹ Публікація пам'ятки: Житие св. Саввы Освященного, составленное св. Кириллом Скифопольским, в древнерусском переводе. По рукописи Императорского Общества любителей древней письменности, с присоединением греческого подлинника и с введением / Издал И. Помяловский // *Общество любителей древней письменности.* – Санкт-Петербург, 1890. – Т. 96 (паралельно з грецьким текстом).

³⁰ РНБ. – Q. 106.

³¹ *Мочульський В. Н.* К истории малорусского наречия. Житие св. Саввы Освященного на пергаментной рукописи XIII в. // *ЗИНУ.* – 1894. – Т. 62. – С. 383–456; *Ягич И. В.* Критические заметки... – С. 13, 16–17.

навів доволі значний перелік описок у тексті. О. Колесса назвав їх “нарос-тами народної мови, що продираються через скорлупу старослов’янщини”; визнавши південноруське походження книги, він виявив у ній діалектизми³². А. Кримський відніс Житіє до білоруських пам’яток “типу полоцько-смоленських” (критично оцінивши знання О. Колесси у царині “малоруської діалектології”), І. Свенціцький – до західноруських³³. За О. Соболевським та І. Шляпкіним, рукопис переписано в Галицько-Волинській Русі³⁴. Автор ґрунтового аналізу мови Житія Віктор Виноградов виявив у кодексі чимало південнослов’янських слів, подібних до кирило-мефодіївських текстів, при цьому зазначив, що складність лексичного матеріалу робить остаточний висновок про місце виникнення рукопису непевним³⁵. Деякі дослідники, оминаючи питання локалізації, вбачають, утім, чимало спільного в мові Житія та інших рукописів, віднесених до Галицько-Волинської Русі³⁶. Південно-західний родовід кодексу обґрунтувала М. Гальченко.

12. *Євангеліє апракос повний “Бучацьке”* XIII ст. 160 арк. Пергамен, устав трьох почерків³⁷. Зміст рукопису: євангельські читання на весь рік – від закінчення читання на п’ятницю 11-го тижня після П’ятидесятниці й до початку місяцеслова. На деяких аркушах збережено штамп Хрестовоздвиженського василіянського монастиря у Бучачі Тернопільської області. Уперше кодекс був виставлений у 1888 р. на Археологічно-бібліографічній виставці Ставропігійського інституту у Львові і певний час зберігався в його музеї. Згодом потрапив до Онуфріївського василіянського монастиря у Львові, а після його закриття – до музею.

Місце створення пам’ятки можна припустити на основі її виразних південнорусизмів³⁸. У кодексі збереглися приписка уставом про Успіння святої Анни, матері Богородиці (арк. 3 зв.), дарча півуством XV ст. монастирю у Городищі (1767 р. приєднаний до Кристинопольського монастиря), яку залишив Андрушка Мушатич (арк. 19 зв.), запис дрібним уставом одного з переписувачів (?) “ω(т)селъ почаль Иванко” (арк. 75). Вірогідно, манускрипт зберігався (можливо і був переписаний) у монастирі в Городищі³⁹.

³² Колесса О. Причинок... – С. 4; *Ejusdem*. Dialektologische Merkmale des südrussischen Denkmals “Žitije sv. Savy” // Archiv für slavische Philologie. – Berlin, 1896. – Bd. 18. – S. 203–228 (аналіз мови), 473–523 (загальна оцінка порівняно з іншими південноруськими і галицько-волинськими рукописами та в контексті дискусії, спричиненої публікаціями О. Соболевського).

³³ Цікаво при цьому, що А. Кримський зауважив у тексті майже всі написання, що їх О. Соболевський та І. Ягич вважали галицько-волинськими, однак назвав їх білоруськими (Кримський А. Е. Филология... – С. III, V); Свенціцький І. Нариси... – С. 41, 47, 62.

³⁴ Соболевский А. И. Очерки... – С. 70–71, 103; *Его же*. Лекции... – С. 48, 49, 57, 58; *Его*

же. Древне-киевский говор... – С. 320; Шляпкин И. А. Русская палеография... – С. 99.

³⁵ Виноградов В. В. Заметки о лексике “Жития Саввы Освященного” // Сборник статей в честь акад. А. И. Соболевского... – С. 349–353; *Его же*. Орфография и язык Жития Саввы Освященного по рукописи XIII в. // Памятники древнерусской письменности. Язык и текстология. – Москва, 1968. – С. 198.

³⁶ Жовтобрюх М. А., Русанівський В. М., Скляренко В. Г. Історія української мови. Фонетика. – Київ, 1979. – С. 27–30.

³⁷ НМЛ. – Рк. Ф. 688/38912.

³⁸ Запаско Я. П. Пам’ятки... – С. 210.

³⁹ Хоча, на думку Ігоря Мицька, Бучацьке Євангеліє, як і Пандекти Антіоха 1307 р.,

Галицько-волинське походження Євангелія визнали П. Владимиров та О. Колесса⁴⁰. І. Свенціцький побачив у ньому діалектизми й спільні лексичні елементи з Галицьким (1144), Полікарповим (1307) і Лавришівським Євангеліями, віднісши кодекс, як і Крестинопольський Апостол, до рукописів “з т. зв. іншим ҃, що виявлено в усій групі галицько-волинських пам’яток”⁴¹. На думку Віри Свенціцької, “є підстави вважати, що Євангеліє написано під час княжіння Романа Мстиславича, який об’єднав Галицьке і Волинське князівства, або в бунтівний період малоліття синів Романа – Данила і Василька”⁴². Опис мистецьких графічних особливостей пам’ятки поданий у статті Ярослави Павличко⁴³.

13. *Євангеліє апракос повний “Типографське № 7”* XIII ст. 176 арк. Пергамен, устав⁴⁴. Зміст кодексу: євангельські читання на весь рік, місяцеслов (пам’яті Кирила Філософа, князів Бориса і Гліба, перенесення мощів святого Миколая, освячення церкви великомученика Георгія в Києві або Кипарисі), утрєні недільні євангелія. Олексій Покровський на основі позначок палітурника Московського печатного двору диякона Івана Арбенєва припустив, що пам’ятка потрапила сюди у 1679 р. До передачі в архів зберігалась у Синодальній бібліотеці.

А. Кримський назвав Євангеліє північноруським, яке написав, радше, суздалець⁴⁵. О. Соболевський, О. Покровський, Я. Запаско визнали його галицько-волинське походження⁴⁶. Цю локалізацію прийняла Тетяна Ільїна, особливо відзначивши оправу, характерну для західноукраїнських пам’яток⁴⁷. На думку О. Покровського, запис попа Микули, який продав книгу в 1600 р. старості Дорофею (арк. 93 зв.–94), також нагадує південно-західне письмо⁴⁸.

14. *Бесіди святого Григорія Великого на Євангелія*⁴⁹ XIII ст. 328 арк. Пергамен, устав двох розмірів (два переписувачі?)⁵⁰. Зміст кодексу: повний

спочатку перебували в бібліотеці Унівського монастиря, див.: *Мицько І.* Святоуспенська лавра в Уневі. – Львів, 1998. – С. 62–63.

⁴⁰ *Владимиров П. В.* Обзор... – С. 114; *Колеса О.* Південно-волинське Городище... – С. 2–3 (на окремому аркуші – репродукція сторінки з рукопису).

⁴¹ *Свенціцький І.* Бучацьке Євангеліє. Палеографічний опис. – Львів, 1911. – С. 1, 7, 14; *Його ж.* Опис... – С. 7, табл. 35–36.

⁴² *Свенцицкая В. И.* Художественное оформление Бучацкого Евангелия // Древнерусское искусство: Рукописная книга. – Москва, 1983. – Сб. 3. – С. 120.

⁴³ *Павличко Я.* До питання про рукопис доби Галицько-Волинського князівства – Бучацьке Євангеліє // Українські землі часів короля Данила Галицького: церква і держава. – Львів, 2005. – С. 123–125.

⁴⁴ ДАДА. – Ф. 381. – Син. тип. 7.

⁴⁵ *Кримський А.* Деякі непевні критерії... – С. 39–42.

⁴⁶ *Соболевский А. И.* Очерки... – С. 8–11; *Воскресенский Г. А.* Характеристические черты... – С. 40; *Запаско Я. П.* Пам’ятки... – С. 211–213.

⁴⁷ *Ильина Т. В.* Декоративное оформление древнерусских книг. Новгород и Псков. XII–XV вв. – Ленинград, 1978. – С. 43.

⁴⁸ *Покровский А. А.* Древнее псковско-новгородское письменное наследие. – Москва, 1916. – С. 51–52.

⁴⁹ Публікація пам’ятки: *Соболевский А. И.* Житие прп. Бенедикта Нурсийского по сербскому списку XIV в. // ИОРЯС. – 1903. – Т. 8, кн. 2. – С. 121–137 (уривки); *Birkfellner G.* Das Römische Paterikon: Studien zur serbischen, bulgarischen und russischen Überlieferung der Dialoge Gregors des Grossen mit einer Textedition. – Wien, 1979. – Т. 1;

збірник євангельських повчань римського папи Григорія Великого (540–550–604), відомого у Східній Церкві як Двоєслов, або Бесідовник. На арк. 1 зв. – мініатюра, на якій у центрі під потрійною аркою зображений Христос, перед Ним святі Григорій Великий і великомученик Євстафій (Плакида), у верхніх кутах – медальйони з архангелами Михаїлом і Гавриїлом. Кодекс надійшов 1852 р. у складі колекції М. Погодіна.

На арк. 41 добре прочитується запис півуставом XV ст. “від князя Юрія Семенович”. За Каталогом 2002, йдеться, вочевидь, про сина литовського князя Лугвенія (Семена) Ольгердовича (1389–1392 – новгородський князь, 1392–1431 – князь мстиславський) Юрія (Георгія) Семеновича (Лугвеневи-ча), який у 1433–1452 рр. був новгородським служивим князем. Судячи із записів, рукопис не пізніше середини XV ст. перебував у Новгороді⁵¹. Крім М. Дурново (“мабуть, північноруський”⁵²), більшість авторів віднесли його до південно-західної писемності. О. Соболевський⁵³ був упевнений у галицько-волинському походженні пам’ятки⁵⁴, пов’язавши її з чесько-моравським перекладом латинського тексту⁵⁵, – просвітницькою діяльністю учнів святого Мефодія і ченців чеського Сазавського монастиря⁵⁶. Ця обитель була осередком слов’янських писемності та богослужіння (чин святого Василя Великого поєднаний з уставом святого Бенедикта Нурсійського), кирило-мефодіївських традицій у царині слов’яномовних перекладів літургійних текстів⁵⁷. Франтішек Мареш також відніс старослов’янський протограф до кола учнів святих Кирила і Мефодія⁵⁸. У рукописі присутні смислові неточності, що

Mareš F. W. An Anthology of Church Slavonic Texts of Western (Czech) Origin // *Slavische Propyläen*. – München, 1979. – Bd. 127. – P. 85–103 (уривки паралельно з відповідними частинами латинського тексту); Великие Четьи Минеи. Март. – Москва; Фрайбург, 1997. – С. 385–669; Патерик Римский. Диалоги Григория Великого в древнеславянском переводе / Подгот. К. Дидди. – Москва, 2001; *Čtyřicet homilii Řehoře Velikého na Evangelia v českocíkevně-slovanském překladu* / K vyd. připravil V. Konzal. – Praha, 2005. – Díl 1: Homilie I–XXIV.

⁵⁰ РНБ. – Погод. 70.

⁵¹ Каталог 2002. – С. 571.

⁵² Дурново Н. Н. Введение... – С. 59.

⁵³ Соболевский А. И. Римский Патерик в древнем церковно-славянском переводе // Изборник Киевский. – Москва, 1904. – С. 1–28; *Его же*. Словарный материал двух древних памятников чешского происхождения // СОРЯС. – 1910. – Т. 88. – С. 48–52, 55–81, 104–196.

⁵⁴ Зазначена локалізація визнана пріоритетною, див.: Турилов А. А. Григорий I

Великий. Переводы сочинений на славянский язык, рукописная традиция // ПЭ. – 2006. – Т. 12. – С. 632–633.

⁵⁵ “Переклад зроблено в країні, де зішлись грецькі і латинські впливи” (*Соболевский А. И.* Церковно-славянские тексты моравского происхождения // РФВ. – 1900. – № 1. – С. 154–159).

⁵⁶ *Его же*. Материалы... – С. 48–81.

⁵⁷ Про вплив на церковні рукописи Південної і Південно-Західної Русі XII–XIV ст. католицьких творів чесько-моравського кола див.: *Петров Н. И.* О влиянии западноевропейской литературы на древнерусскую // ТКДА. – 1872. – № 5. – С. 1–66; № 6. – С. 463–544; № 8. – С. 705–779; *Флоровский А. В.* Чехи и восточные славяне. – Прага, 1935. – Т. 1. – С. 98–157; *Jakobson R.* Some Russian Echoes of the Czech Hagiography // *Annuaire de l’Institut de Philologie et d’Histoire Orientales et Slaves*. – Bruxelles, 1944. – Т. 7. – Р. 155–180; *Гудзий Н. К.* Литература Киевской Руси и древнейшие инославянские литературы // Исследования по славянскому литературоведению и фольклористике. – Москва, 1960. – С. 12–23;

можуть свідчити про слабку обізнаність переписувача з католицьким твором. Мову кодексу дослідив Павло Копко, виокремивши елементи галицько-волинської говірки⁵⁹. О. Колесса вважав, що пам'ятка переписана у південних межах Підкарпаття⁶⁰. На українські Карпати вказав і Д. Вергун⁶¹. На думку В. Фрис, рукопис міг бути створений на Холмщині⁶². Припускали також його появу в середовищі волинського князя Володимира Васильовича⁶³.

А. Турілов висунув гіпотезу, що зображення святого Євстафія Плакиди на вихідній мініатюрі підказує замовника. Увагу дослідника привернула історична постать XIII ст. з таким ім'ям у Галицько-Волинському літописі. Це Євстафій – син Константина “Рязанца”, ворога Романовичів, яким, вочевидь, був рязанський князь Константин Володимирович. Позаяк Євстафій у літописі постає як “окаянный”, “беззаконный”, “проклятый”, то саме він і міг замовити католицьку книгу⁶⁴. Натомість Олексій Толочко вважає це припущення сумнівним: “На жаль, А. А. Турілов пішов слідом за давньою, цілковито безпідставною і, швидше за все, хибною ідентифікацією Константина з Галицько-Волинського літопису із князем Константином Володимировичем Лаврентіївського літопису. А, отже, справжнього замовника Бесід папи Григорія Великого ще доведеться якийсь час пошукати”⁶⁵. За іншою версією, Євстафій був святим патроном замовника рукопису⁶⁶. За здогадом В. Пуцка, присутність святого мала підказати походження кодексу з монастиря святого Євстахія у Турійську⁶⁷.

15. *Службник перемишльського єпископа Антонія (“Службник Варлаама Хутинського”)*⁶⁸ XIII ст. 30 арк. Пергамен, устав, декілька почерків (останній, можливо, початку XIV ст.)⁶⁹. Зміст рукопису: літургії отців

Kappel G. Die slavische Vituslegende und ihr lateinisches Original // Wiener Slavistisches Jahrbuch. – Wien, 1974. – Bd. 20. – S. 73–85; Thomson F. J. A survey of the Vitae allegedly translated from Latin into Slavonic in Bohemia in the tenth and the eleventh centuries // Atti del VIII Congresso internazionale di studi sull'alto medioevo. – Spoleto, 1983. – P. 331–348.

⁵⁸ Mareš F. V. Česká redakce církevní slovanštiny v světle Beséd Řehore Velikého (Dvojeslova) // Slavia. – Praha, 1963. – Ročn. 32, seš. 3. – S. 417–451; Ejusdem. Cyrilometodejska tradice a slavistika. – Praha, 2000. – S. 134–152.

⁵⁹ Копко П. М. Исследование о языке “Бесед на Евангелия” (св. Григория Великого папы римского) памятника южнорусского XII века. – Львов, 1909. – С. 5.

⁶⁰ Колесса О. Рукописні і палеотипні книги... – С. 13.

⁶¹ Вергун Д. Н. Карпаторусская литература... – С. 4.

⁶² Фрис В. Галицько-волинська книга... – С. 218.

⁶³ Воронин Н. Н., Гудзий Н. К. Литература... – С. 22.

⁶⁴ Турілов А. А. К вопросу о заказчике и датировке древнейшего списка славянского перевода “Бесед папы Григория Великого (Двоеслова) на Евангелие” (РНБ, Погодин, № 70) // Miscellanea slavica. Сборник к 70-летию Бориса Андреевича Успенского. – Москва, 2008. – С. 86–91.

⁶⁵ О. Т. Огляди // Ruthenica. – Київ, 2008. – Т. 7. – С. 242.

⁶⁶ Александрович В. Мистецтво... – С. 47; Сарабьянов В. Д., Смирнова Э. С. История древнерусской живописи. – Москва, 2007. – С. 205.

⁶⁷ Пуцко В. Ілюстрування рукописної книги // Історія українського мистецтва: У 5 т. – Київ, 2010. – Т. 2. – С. 952.

⁶⁸ Публікація пам'ятки: Буслаев Ф. И. Историческая хрестоматия... – С. 95–98 (уривки); Амфилохий (Сергиевский-Казанцев), архим. Палеографическое описание... – Т. 3. – С. 45–50, 98–102 (уривки з літургій святого Іоана Златоуста і святого Василя

Східної церкви святих Василя Великого (близько 330–379) та Іоана Златоуста (близько 347–407), літургія Передосвячених Дарів, молитви до богослужіння Великого посту, три молитви над тими, хто сповідається, над хворим, молитва на вихід душі з тіла, чин на приготування до Святої Трапези, три молитви на завершення посту. Манускрипт прикрашають мініатюри із зображенням святих Василя Великого (арк. 1 зв.) та Іоана Златоуста (арк. 10 зв.), оновлені, як вважалось донедавна, у XVI ст.⁷⁰ Святителі змальовані з розгорнутими сувоями в руках за іконографією композиції “Літургія святих отців”. Кодекс надійшов із Синодальної бібліотеки, куди потрапив з новгородського Хутинського монастиря.

На арк. 1 зроблено вкладний запис скорописом XVI ст. – “Служебник великого чудотворца Варлаама его собинной, прислал ему из Царяграда Никифор патриарх в честь”, який мав би засвідчувати, що манускрипт надіслав з Константинополя патріарх Никифор ігумену Хутинського монастиря Варлааму (†1192)⁷¹. Першим новгородське походження пам’ятки спростував О. Соболевський, який виявив у ній галицько-волинське наріччя⁷². З ним не погодилися А. Кримський, віднісши її до Новгороду (і визнав авторство Варлаама Хутинського)⁷³, І. Ягич – до Києва⁷⁴ (Ю. Шевельов вважав рукопис копією з київського зразка), П. Владимиров – до Південної, М. Дурново – до Західної Русі⁷⁵. Думку Олексія Соболевського підтримали Павло Бузук, Ольга Попова, Яким

Великого); *Муретов С. Д.* К материалам для истории чинопоследования литургии. – Сергиев Посад, 1895. – С. 60–61 (фрагмент); *Рубан Ю. И.* Служебник Варлаама Хутинского (ГИМ. Син. 604/343, кон. XII – нач. XIII в.): Описание, тексты, комментарии // Ученые записки Российского Православного университета апостола Иоанна Богослова. – Москва, 1996. – Вып. 2. – С. 99–129; *Афанасьева Т. И.* Славянская Литургия Преждеосвященных Даров XII–XV вв.: Текстология и язык. – Санкт-Петербург, 2004. – Приложения (літургія Передосвячених Дарів); *Камчатнов А. М.* Хрестоматия... – С. 143–146 (уривки).

⁶⁹ ДІМ. – Син. 604.

⁷⁰ Здійснене 1992 р. у Всеросійському художньому науково-реставраційному центрі ім. І. Грабаря дослідження показало, що ні мініатюри, ні заставки рукопису не відновлювались і є автентичними. А між арк. 19–20 (перед формуляром літургії Передосвячених Дарів) мала бути ще одна мініатюра, та цей аркуш втрачений. За однією версією, на ньому був зображений римський папа Григорій Двоєслов, з яким церковна традиція певний час пов’язувала укладання цього богослужбового чину. За іншою версією, мініатюра вилучена

тому, що зображала не Григорія Двоєслова, – адже його ім’я як творця літургії згадується в рукописах лише з XVI ст., а іншого святого. Рукописи, створені до XVI ст., називають авторами літургії отців Церкви святих Єпіфанія Кіпрського або Василя Великого, іноді – константинопольського патріарха Германа (715–730). Див.: *Желтов М. С.* Служебник Варлаама Хутинского // ПЭ. – 2003. – Т. 6. – С. 610–611.

⁷¹ Та позаяк патріархи Никифор I (806–815) і Никифор II (1260–1261) не були сучасниками Варлаама, в історіографії спростовано достовірність запису і висунуто припущення, що йдеться, вочевидь, про київського митрополита Никифора (1183–1198). Див.: *Горский А., Невоструев К.* Описание славянских рукописей Московской Синодальной библиотеки – Москва, 1869 (репринт: Wiesbaden, 1964). – Отд. 3, ч. 1. – С. 5. Однак і ця гіпотеза сумнівна.

⁷² *Соболевский А. И.* Очерки... – С. 29–32.

⁷³ *Крымский А. Е.* Украинская грамматика... – С. 55; *Його ж.* Деякі непевні критерії... – С. 53–54.

⁷⁴ *Ягич И. В.* Критические заметки... – С. 13.

⁷⁵ *Шевельов Ю.* Исторична фонологія... – С. 297; *Владимиров П. В.* Обзор... – С. 115; *Дурново Н. Н.* Введение... – С. 70.

Запаско, Юрій Рубан, Тетяна Афанасьєва, Михаїл Желтов та ін.⁷⁶ Наталія Шалигіна, яка вважає, що у створенні Службника взяли участь чотири переписувачі, відзначила очевидні галицько-волинські мовні риси основної частини рукопису, написаної другим почерком⁷⁷.

Зміст кодексу вказує на належність до архаїчної візантійської традиції, коли літургія святого Василя Великого призначалась для всіх недільних і святкових днів церковного року⁷⁸ та передувала літургії святого Іоана Златоуста⁷⁹. Втім, Тетяна Афанасьєва переконана: позаяк літургія святого Василя є неповною (починається зі звичайної молитви Трисвятого, не має молитов антифону, входження, кадила, предложення), головною тут постає усе ж таки Іоанова літургія з повним послідуванням⁸⁰. Отже, давньоруський рукопис відображає етап переходу від давньої до нової константинопольської редакції літургії святого Іоана Златоуста.

У працях, присвячених мистецьким особливостям Службника та його можливій історії, висловлено думку про створення кодексу на замовлення новгородського архієпископа Антонія, в миру Добрині (†1232), сина новгородського воєводи Ядрея, або Андрея. Антоній відомий також як прочанин на християнський Схід і свідок пограбування у 1204 р. Константинополя хрестоносцями. Між 1219–1225 рр. він посідав єпископську кафедру у Перемишлі⁸¹. В. Пуцко переконаний: саме Антоній був укладачем Службника⁸². Еліса Гордієнко також схильна визнати, що Антоній

⁷⁶ Бузук П. А. Нарис... – С. 10, 20; Воронин Н. Н., Лазарев В. Н. Искусство... – С. 326–328; Попова О. С. Галицко-волинские миниатюры... – С. 303; Ее же. Византийские и древнерусские миниатюры... – С. 107–122; Ее же. Миниатюры Хутынского Службника раннего XIII века // Древнерусское искусство. Русь. Византия. Балканы. XIII век. – Санкт-Петербург, 1997. – С. 274–289; Запаско Я. П. Пам'ятки... – С. 213–214; Рубан Ю. И. Службник... – С. 100–112; Афанасьева Т. И. Славянская литургия Преждеосвященных Даров XII–XV вв.: текстология и язык. – Санкт-Петербург, 2004. – С. 30; Желтов М. Чин Божественной литургии в древнейших (XI–XIV вв.) славянских Службниках // Богословские труды (далі – БТ). – Москва, 2007. – Сб. 41. – С. 291; Его же. Южнославянские переводы литургии Иоанна Златоуста в Службниках XI–XV вв. из российских библиотек // Многократные преводы в Южнославянском Средневековье. – София, 2007. – С. 253–265.

⁷⁷ Шалыгина Н. В. Язык и текстология древнерусского службника Варлаама Хутынского (по рукописи ГИМ. Син. 604,

нач. XIII в.). Автореф. ... канд. филол. наук. – Москва, 2009. – С. 4, 15.

⁷⁸ Див.: Желтов М. Чин... – С. 272–359; Слуцкий А. С. Чинопоследование вечерни литургии Преждеосвященных даров в славянских Службниках XII–XIV вв. // Славяне и их соседи. – Москва, 1996. – Вып. 6. – С. 119–132; Афанасьева Т. И. Древнеславянские переводы анафоры литургии Иоанна Златоуста в Службниках XI–XIV вв. // Вереница литер: К 60-летию В. М. Живова. – Москва, 2006. – С. 175–192.

⁷⁹ Jacob A. La tradition manuscrite de la liturgie de Saint Jean Chrysostome (VIII–XII siècles) // Eucharisties d'Orient et d'Occident. – Paris, 1970. – P. 112–113.

⁸⁰ Афанасьева Т. Особенности последования литургий Иоанна Златоуста и Василия Великого в древнерусских службниках XIII–XIV вв. // Ruthenica. – 2007. – Т. 6. – С. 214–215.

⁸¹ Під час перебування Добрині Ядрейковича у Константинополі туди ж прибули послі галицько-волинського князя Романа Мстиславича, який 1200 р. уклав союз із Візантією. Є припущення, що на шляху з

замовив або як знавець богослужбового уставу власноруч написав книгу під час перебування у Перемишлі⁸³. Дослідники взяли до уваги не лише мешкання Антонія у Галицькій землі та Константинополі, а й його “Книгу Паломник”⁸⁴, яка засвідчила літературний хист автора. О. Попова вважає, що витончений вигляд мініатюр Службника виводиться від мистецтва комнінівської Візантії. Їх, можливо, виконав грецький майстер з оточення імператора Олексія III Комніна – Олексія III Ангела, або Комніна (1195–1203), онука знатного вельможі Костянтина Ангела і доньки візантійського імператора Олексія I Комніна. Після захоплення Константинополя хрестоносцями Олексій III Комнін імовірно знайшов притулок при дворі галицького князя Романа Мстиславовича. В. Пуцко підтвердив сліди візантійської художньої школи XIII ст. в мініатюрах. В. Александрович визнав питання про їх автора остаточно не з’ясованим, а саму пам’ятку – ілюстрацією мистецьких традицій княжої доби⁸⁵. Я. Запаско ствердив подібність між ініціалами у Службнику та Юр’ївському Євангелії 1119–1128 рр.⁸⁶

Новгорода до Візантії Добриня відвідав Галичину і міг запізнатися з князем Романом, а повертаючись 1204 р. з Константинополя (можливо з княжими послами), знову на певний час залишився у Галицькій Русі. Своїм єпископством тут Антоній завдячує, найвірогідніше, Мстиславу Мстиславичу Удатному (у 1210–1214, 1216–1218 рр. новгородський, 1215–1216 і 1219–1226 рр. галицький князь), який 1210 р. поставив Антонія на Новгородську архієпископію, а після зайняття княжого столу у Галичі і конфлікту новгородців з Антонієм запротегував його кандидатуру на Перемишльську кафедру. Див.: *Прозоровский Д. И.* О родословии св. Антония, архиепископа Новгородского // Известия Императорского Русского Археологического общества. – Санкт-Петербург, 1880. – Т. 9. – С. 84–93; *Пауцто В. Т.* Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. – Москва, 1950. – С. 193; *Seemann K. D.* Die altrussische Wallfahrtsliteratur. – München, 1976. – S. 213–221; *Янин В. Л.* К хронологии новгородского летописания первой трети XIII в. // Новгородский исторический сборник (далі – НИС). – Ленинград, 1984. – Вып. 2(12). – С. 89–94; *Пуцко В. Г.* Хутыньские произведения-реликвии первой четверти XIII в. // НИС. – Санкт-Петербург, 2005. – Вып. 10(20). – С. 45–65; *Назаренко А. В.* Антоний // ПЭ. – 2001. – Т. 2. – С. 600–601; *Малето Е. И.* Хожделение Добрыни Ядрейковича в Константинополь // Письменные памятники истории Древней

Руси. Летописи. Повести. Хождения. Поучения. Жития. Послания. Аннотированный каталог-справочник. – Санкт-Петербург, 2003. – С. 89–91; *Гордиенко Э. А.* Варлаам Хутынский и архиепископ Антоний в житии и мистериях XII–XVI века. – Санкт-Петербург, 2010.

⁸² *Пуцко В.* Давньоруські писемністі і книга у візантійсько-слов’янському світі // Європейське відродження та українська література XIV–XVIII ст. – Київ, 1993. – С. 45; *Його ж.* Службник перемиського архієпископа Антонія з XIII ст. // Перемиські дзвони. – Перемишль, 1992. – Ч. 10–12. – С. 13–15. Це припущення підтримали: *Александрович В.* Мистецтво... – С. 45; *Сарабьянов В. Д., Смирнова Э. С.* История... – С. 202–203.

⁸³ *Гордиенко Э. А.* Варлаам Хутынский и архиепископ Антоний в жизни и мистериях // ДР. – 2003. – № 4(14). – С. 23.

⁸⁴ Путешествие новгородского архиепископа Антония в Царьград в конце XII столетия / Предисл. и примеч. П. Савванитова. – Санкт-Петербург, 1872; Книга Паломник: Сказание мест святых во Цареграде Антония, архиепископа Новгородского, в 1200 г. / Под ред. Х. М. Лопарева // Православный палестинский сборник. – Санкт-Петербург, 1899. – Вып. 51. – С. 1–39, 71–94. Аналіз твору див.: *Белоброва О. А.* “Книга Паломник” Антония Новгородского (к изучению текста) // ТОДРЛ. – 1974. – Т. 29. – С. 178–185.

⁸⁵ *Александрович В.* Пам’ятки малярства Перемиської єпархії найдавнішого періоду //

16. *Євангеліє апракос повний* XIII ст. 199 арк. Пергамен, устав, можливо, двох почерків⁸⁷. Зміст кодексу: євангельські читання на весь рік, місяцеслов (пам'ять перенесення мощів святого Миколая Мирлікійського), утрени недільні євангелія.

У стислому описі рукопису І. Срезневського (датує його приблизно 1250 р.)⁸⁸, М. Волкова та у Каталозі 1984 відсутні вказівки на його локалізацію⁸⁹. Припущення про галицько-волинське походження висловила Л. Жуковська, яка знайшла спільні з Юр'ївським Євангелієм написання⁹⁰. Я. Запаско прийняв це припущення з обережністю⁹¹.

17. *Молитвослов (келійний Часослов, або Чинovníк)*⁹² другої половини XIII ст. 226 арк. зберігаються в Ярославлі⁹³, 1 арк. у 1923 р. переданий до Москви⁹⁴. Пергамен, устав. Зміст рукопису: збірник з порядком чино-послідування незмінних служб добового кола від нічних годин до мефимона (денні години репрезентують дванадцять служб кожної години) з молитвами, які супроводжують вказівки на відповідні псалми, тропарі і стихирі. У порядку служб це: закінчення чину повечір'я з молитвами – дві з них віднесені в історіографії до ігумена Києво-Печерського монастиря святого Феодосія (близько 1008–1074), Сповідання про згрішення перед Богом святого Василія Великого, молитва святих Іоана Златоуста та Єфрема, Слово святого Іоана чорноризця до святої Богородиці, сім молитов "грішного мниха Кюрилла", приписувані руському церковному діячеві і письменнику Кирилу Туровському (1130 – близько 1182), чотирнадцять молитов на різні служби, зокрема молитви на диявола і нечистих духів, до

Церковний календар 2007. Видання Перемишсько-Новосанцівської єпархії. – [Сянок, 2006]. – С. 98 (передрук: Наша Віра. – 2007. – квітень, http://nashavira.ukrlife.org/04_2007.html. Пор.: Його ж. Вінкельман по ціцеронах або про "іконокарпатознавство" ще раз // Вісник Львівського університету. Серія мистецтвознавство. – Львів, 2003. – Вип. 3. – С. 354–355.

⁸⁶ Запаско Я. П. Пам'ятки... – С. 213–214.

⁸⁷ РНБ. – Погод. 13.

⁸⁸ Срезневский И. И. Древние памятники... – Стб. 119.

⁸⁹ Волков Н. В. Статистические сведения... – С. 53; Каталог 1984. – С. 249.

⁹⁰ Жуковская Л. П. О возможном родстве Юрьевского евангелия и галицко-волинских полных апракосов XII–XIII вв. // Проблемы современной филологии. Сб. статей к 70-летию акад. В. Виноградова. – Москва, 1965. – С. 140; Ее же. Текстология... – С. 79, 303, 310, 317, 340.

⁹¹ Запаско Я. П. Пам'ятки... – С. 225.

⁹² Публікація пам'ятки: Соболевский А. И. Церковно-славянские стихотворения IX–X вв.

и их значение для изучения церковно-славянского языка // Труды XI археологического съезда в Киеве 1899. – Москва, 1902. – Т. 2. Протоколы. – С. 33–34 (Азбучна молитва); *Его же*. Молитвы на дьявола. – Санкт-Петербург, 1899. – С. 1–11 (факсиміле арк. 108 зв.–110 зв.); *Его же*. Материалы... – С. 41–45 (молитва проти диявола); *Его же*. Несколько редких молитв из русского сборника XIII в. // ИОРЯС. – 1905. – Т. 10, кн. 4. – С. 70–78 (вісім молитв); *Сперанський М. Н.* Ярославський збірник XIII в. // Науковий збірник за рік 1924: Записки Всеукраїнської АН. Історична секція. – Київ, 1926. – Т. 19. – С. 29–36 (молитви Кирила Туровського); *Mareš F. W.* An Anthology... – Р. 71–80 (вісім молитв); *Конзал В.* Старославянская молитва против дьявола / Пер. с чешского Мельникова Г. П., Турилова А. А.). – Москва, 2002; *Камчатнов А. М.* Хрестоматия... – С. 151–158 (молитва проти диявола).

⁹³ Ярославський історико-архітектурний музей, бібліотека. – № 15481.

⁹⁴ ДІМ. – Барс. 347.

всіх святих, молитви після вечірні – серед них шість молитов із вказівкою на “многогрешного Кюрила” (Кирила Туровського)⁹⁵, Азбучна молитва (“Азбуковник”), кілька церковних чинів. У збірнику відсутні читання Євангелія та Апостола, а молитви мають, переважно, покайний характер. Унікальне келійного типу послідування денних годин у кодексі (служби нічних годин втрачені) відрізняє його від усіх інших давньоруських часословів студитської традиції⁹⁶. Вісім молитов збірника визнані такими, що мають католицьке походження. Кодекс належав Ярославському Спасо-Преображенському монастирю, потім – бібліотеці Ярославського архиєрейського дому. М. Сперанський припустив, що рукопис створено у Південній Русі, потім перевезено до Ростова, згодом – Ярославля⁹⁷, де від 1787 р. передувала кафедра ростовського єпископа. До Харківського музею переданий у 1923 р. Один аркуш з молитвою Кирила Туровського потрапив до етнографа Ельпідифора Барсова, який досліджував пам’ятку⁹⁸. Мабуть, він і передав його Державному історичному музеєві.

У молитві Іоана Златоуста згадано ім’я можливого переписувача “Феодосия, писавшаго молитву сию” (арк. 49 зв.) з монастиря княжої області (арк. 59 зв., 60–60 зв.). За О. Соболевським, пам’ятка є частиною “великого збірника молитв, подібного до якого між давніми руськими рукописами поки що не знаємо”⁹⁹. М. Сперанський назвав збірник південноруським, перевезеним на північ. Олексій Соболевський і Герольд Вздорнов локалізували його південно-західним регіоном. О. Колесса і Д. Вергун вважали рукопис карпато-руським¹⁰⁰. Я. Запаско відніс його до Київської або Галицько-Волинської землі і припустив, що “дуже рано, мабуть, уже в кінці XIII ст. книга потрапила в Ростово-Суздальське або Владимирське князівство, куди, як відомо, ще з кінця XII ст. з півдня надходили культурні цінності”¹⁰¹. Цю ж думку висловила Наталія Бедіна: рукопис “в потоці міграції культурних цінностей з півдня на північ

⁹⁵ Деякі сучасні автори, як і М. Сперанський, вважають, що Часослов є одним зі списків втраченого “авторського” збірника молитов Кирила Туровського, див.: *Рогачевская Е. Б.* Цикл молитв Кирила Туровського. Тексты и исследования. – Москва, 1999. – С. 19–23; *Филипповский Г. Ю.* Спасский пергаменный молитвослов и истоки культуры Ярославля начала XIII века // “Минувших дней связующая нить”. Тезисы V Тихомировских чтений. – Ярославль, 1995. – С. 3–6.

⁹⁶ *Слива Е. Э.* Часословы студийской традиции в славянских списках XIII–XV веков (классификация по особенностям состава) // ТОДРЛ. – 1999. – Т. 51. – С. 102–104.

⁹⁷ *Срезневский И. И.* Древние памятники... – Стб. 76.

⁹⁸ *Барсов Е. В.* Харатейный список XIV в. молитв Кирила Туровского // Труды VII

археологического съезда в Ярославле. – Москва, 1892. – Т. 3. – С. 46–51; *Моисеева Г. Н.* Судьба пергаменного Часослова, “уничтоженного” в 1788 г. вместе со Спасо-Ярославским хронографом // ТОДРЛ. – 1993. – Т. 46. – С. 316–319.

⁹⁹ *Соболевский А. И.* Русские молитвы с упоминанием западных святых // *Его же.* Материалы... – С. 36.

¹⁰⁰ *Сперанский М. Н.* Ярославский збірник... – С. 29–36; *Соболевский А. И.* Материалы... – С. 3, 13–15, 36–37; *Его же.* Молитвы... – С. 2; *Вздорнов Г. И.* Искусство книги в Древней Руси. Рукописная книга Северо-Восточной Руси XII – начала XV веков. – Москва, 1980. – С. 30; *Колесса О.* Погляд... – С. 11, 19; *Вергун Д. Н.* Карпаторусская литература... – С. 4.

¹⁰¹ *Запаско Я. П.* Пам’ятки... – С. 236–237.

перевезено в ростовську або владими́ро-суздальську землі, можливо, у керівництво тамтешнім монастирям”¹⁰². Така передача могла відбутися з приїздом у Залісся в другій половині XIII ст. київського митрополита, вихідця з Галичини Кирила II. Адже, за твердженням Олега Творогова, “саме Кирило і галицькі книжники, що супроводжували його у Новгород, познайомили Владимиро-Суздальську Русь не лише зі своїми літературними навиками і традиціями, а й з деякими текстами”¹⁰³.

О. Соболевський приділив особливу увагу молитвам, в яких виявив зв'язок старослов'янської писемності з літургійною традицією Західної Церкви, зокрема молитвам римського папи Григорія Великого (молитви до апостола Петра, про визволення від розпусти та угасання плоті), Амвросія Медіоланського, Азбучній молитві, молитві проти диявола та ін. У їх лексичному матеріалі він виявив подібність до словника Бесід святого Григорія Великого на Євангелія, Київського Місалу, або Київських листків (IX ст. чи X ст.)¹⁰⁴ та апокрифічного Никодимового Євангелія (відомого у давньоруських списках з XIII ст.)¹⁰⁵. Олександр Раєвський, вслід за Ізмаїлом Срезневським та Олексієм Соболевським, пов'язав католицькі молитви збірника з чесько-моравськими культурними впливами, зокрема з Сазавським монастирем¹⁰⁶. Деякі молитви, на думку славістів, безпосередньо перекладені з латинського протографа. Я. Запаско відзначив у кодексі цінний матеріал з давньослов'янської і староболгарської поезії, літературної діяльності Кирила Туровського та історії апокрифа.

¹⁰² Бедина Н. Н. Часослов XIII в. из Спасо-Ярославского монастыря // ДР. – 2003. – № 2(12). – С. 70.

¹⁰³ Творогов О. В. Кирилл... – С. 226.

¹⁰⁴ Глаголичний рукопис, що є копією католицького тексту (сім аркушів з уривками Апостольських читань і Місалу), створено у Великій Моравії на основі латинського джерела. Манускрипт віднайшов настоятель Руської духовної місії в Єрусалимі архимандрит Антонін (Капустін) під час перебування у монастирі святої Катерини на горі Синай. У 1872 р. манускрипт передано до бібліотеки Київської духовної академії (НБУ. – ДА/П. 328). Поряд із глаголичними Синайським Місалом XI ст. і Празькими уривками (кінець XI або початок XII ст.), Київський Місал є важливим свідченням взаємин західної і східної літургійних традицій періоду християнізації Східної Європи. До наукового обігу впровадив у 1874 р. І. Срезневський. Факсимільне видання: Німчук В. В. Київські глаголичні листки. – Київ, 1983 (електронний варіант: <http://www.box.net/shared/367hlbbuoe>).

¹⁰⁵ Цю думку підтримали чеські славісти:

Vašica J. Literární památky epochy velkomoravské (863–885). – Praha, 1996. – S. 147–158; *Ejusdem*. Slovanská liturgie sv. Petra // Byzantinoslavica. – Prague, 1939–1940. – Т. 8. – S. 313–332; *Ejusdem*. Slovanská liturgie nově osvětlená Kijevskými listy // Slovo a slovesnost. – Prague, 1940. – Т. 6. – S. 65–77; Mareš F. W. Cyrilometodějská tradice a slavistika. – Praha, 2000; Konzal V. Staroslověnské legendy českého původu (Nejstarší kapitoly z dějin česko-ruských kulturních vztahů). – Praha, 1976. Вацлав Конзал також визнав галицько-волинське походження збірника, припустивши, що авторство деяких його молитов належить безпосередньо Мефодію, який писав їх під час ув'язнення у швабському монастирі Ельванген або в Рейхенау у 870–873 pp.: *Ejusdem*. Staroslověnská Modlitba proti ďáblu // Europa Orientalis. – Roma; Salerno, 1992. – No 2. – P. 171–231; *Его же*. Старославянская молитва... – С. 77–79.

¹⁰⁶ Срезневский И. И. Древние памятники... – Стб. 76; Раевский А. С. О Часослове библиотеки Ярославского архиепископского дома XIII в. // Труды XI археологического съезда... – Т. 2. Протоколы. – С. 72–73.

18. *Ліствиця Іоана Ліствичника ("Архівська Ліствиця")*. Друга половина XIII ст. 103 арк. Папір почергово з пергаменом¹⁰⁷, устав¹⁰⁸. Зміст рукопису: збірник (неповний – починається з середини 3-го слова, закінчується 25-м словом) морально-аскетичних повчань ігумена Синайського монастиря преподобного Іоана Ліствичника (525 – близько 609).

Попри уставний запис на арк. 86 – "в лѣ(т)" 1219 р., О. Соболевський, вважаючи його пізнішим, відніс книгу до XIII–XIV ст. З ним погодились П. Владимиров ("південноруський текст"), М. Волков, М. Дурново. У Каталозі 1984 час створення рукопису уточнено на другу половину XIII ст.¹⁰⁹ А. Кримський побачив у мові пам'ятки "акання", відтак локалізував її північноруським регіоном¹¹⁰. Натомість О. Соболевський вважав, що Ліствиця є галицько-волинською, бо її мовні і палеографічні особливості у загальних рисах подібні до Виголексинського збірника¹¹¹. Цю думку прийняли І. Шляпкін і Я. Запаско ("елементи галицько-волинської вимови")¹¹². М. Гальченко на основі лексичного аналізу пам'ятки висунула гіпотезу про її написання на Афоні носієм південно-західного діалекту або на південному заході Русі у межах сучасної України¹¹³.

19. *Устав церковний (уривок)*¹¹⁴. Остання чверть XIII ст. 8 арк. Пергамен, устав¹¹⁵. Зміст уривка: Херувимська пісня, яку виконують під час літургії Передосвячених Дарів. Надійшов з рукописами московського купця, збирача давньоруських книг Олексія Хлудова.

Уривок зберіг запис XIII ст. (арк. 1 зв.) про створення книги за новгородського архієпископа Климента (1276–1299). Однак не слід виключати того, що рукопис міг бути створений і на початку XIV ст. На паперовій обкладинці почерком XIX ст. позначено: "Типик, або Устав великої церкви святої", а також – "8 аркушів. О. П."¹¹⁶. Це уточнення, найімовірніше, залишив професор Казанської духовної академії Олексій Попов, який першим описав уривок¹¹⁷. Короткий відгук про пам'ятку подав О. Соболевський. На його думку, йдеться про невідомий з інших давньоруських кодексів чин новгородського Софійського собору, складений за вказівкою архієпископа Климента. При цьому "жодних особливостей

¹⁰⁷ Гальченко М. Г. О датировке и особенностях орнамента Архивской Лествицы – древнейшей восточнославянской рукописи, написанной на бумаге и пергаменте (в прокладку) // Книга. Исследования и материалы. – Москва, 1994. – Сб. 68. – С. 292.

¹⁰⁸ РДАДА. – Ф. 181. – № 452.

¹⁰⁹ Соболевский А. И. Два древних памятника... – С. 94–105; Владимиров П. В. Обзор... – С. 115; Волков Н. В. Статистические сведения... – С. 83; Дурново Н. Н. Введение... – С. 45; Каталог 1984. – С. 300–301.

¹¹⁰ Кримський А. Деякі непевні критерії... – С. 59–60.

¹¹¹ Соболевский А. И. Два древних памятника... – С. 99.

¹¹² Шляпкин И. А. Русская палеография... – С. 99; Запаско Я. П. Пам'ятки... – С. 237.

¹¹³ Гальченко М. Г. О датировке... – С. 296–297.

¹¹⁴ Публикация пам'ятки: Лисицын М. Первоначальный славяно-русский Типикон. – Санкт-Петербург, 1911. – Приложения. – С. 113–119 (фотознімок уривка).

¹¹⁵ ДІМ. – Хлуд. 16-д.

¹¹⁶ Каталог 1984. – С. 338.

¹¹⁷ Попов А. Описание рукописей и каталог книг церковной печати библиотеки А. И. Хлудова. – Москва, 1872. – С. 11–18.

новгородського наріччя в його правописі немає, а є ті, які присутні в інших галицько-волинських рукописах"¹¹⁸.

20. *Євангеліє апракос короткий "Верковича"* ("Палімпсест Верковича"). Кінець XIII ст. 154 арк. Пергамен, устав¹¹⁹. Зміст кодексу: євангельські читання на весь рік, місяцеслов (пам'яті Кирила Філософа, віднайдення мощів папи Климента, перенесення мощів святого Миколая Мирлікійського), утрєні недільні євангелія, покажчик євангельських читань заутрені від Великодня до П'ятидесятниці. Надійшов зі збіркою рукописів сербського археолога та етнографа Стефана Верковича.

Антон Никольський вважав, що кодекс переписав один книжник, хоча не скрізь рівним почерком, Я. Запаско – що переписувачів було двоє¹²⁰. На арк. 71 зв.–72 вміщено запис XV–XVI ст. зі згадкою про князя Степана, на арк. 153 – приписка переписувача без зазначення імені. У палімпсесті збереглися заставки грецького рукопису та елементи змитого грецького тексту старозавітних читань, написаного унціалом IX ст. Дослідники відзначають україніزم кодексу, тому "Євангеліє належить перу галицько-волинського уродженця і переписане з південнослов'янського списку"¹²¹. Такої ж думки П. Владимиров, М. Гальченко, А. Турилов¹²². Я. Запаско вважає, що пам'ятка створена на півдні України¹²³. Є також припущення про її написання на Афоні вихідцем із галицько-волинського регіону¹²⁴. А. Кримський вважав рукопис буковинським¹²⁵. Галицько-волинські особливості Євангелія відзначено в Каталозі 2002¹²⁶.

21. *Мінея святкова (уривок)*. Кінець XIII – початок XIV ст. 7 арк. Пергамен, устав¹²⁷. Зміст уривка: Мінея святкова у поєднанні з місяцесловом (служби і вказівник пам'ятей на 21–23 травня, канон імператору Костянтину та його матері Олені, вказівник пам'ятей на 1–6 червня, служба на перенесення мощів великомученика Феодора Стратилата, вказівник пам'ятей на 9–11 червня, служба апостолам Варфоломію і Варнаві).

Є. Гранстрем віднесла уривок до південно-західного регіону¹²⁸. У Додатку до Каталогу 2002, в якому описано пам'ятки XI–XIII ст., що не увійшли до Каталогу 1984 р., за уривком визнано імовірне галицько-волинське походження¹²⁹.

¹¹⁸ *Соболевский А. И.* Два древних памятника... – С. 94–95.

¹¹⁹ РНБ. – Ф. п. I. 99.

¹²⁰ *Никольский А.* Описание русского Евангелия XIV в. из собрания Верковича // РФВ. – 1894. – № 4. – С. 277; *Запаско Я. П.* Пам'ятки... – С. 257.

¹²¹ *Никольский А.* Описание... – С. 294.

¹²² *Владимиров П. В.* Обзор... – С. 115; *Гальченко М. Г.* О написаниях... – С. 292–294; *Ее же.* К истории письменности и языка юго-западной Руси XII–XIV вв. Автореф... канд. филол. наук. – Москва, 1989. – С. 4–5,

8–9; *Турилов А. А.* Древнерусские влияния на книжность южных славян // ПЭ. – 2007. – Т. 16. – С. 167.

¹²³ *Запаско Я. П.* Пам'ятки... – С. 257.

¹²⁴ *Максимович К. А., Турилов А. А.* Афон и Россия. Русские иноки на Афоне в XI–XVII вв. // ПЭ. – 2002. – Т. 4. – С. 147–153.

¹²⁵ *Крымский А. Е.* Украинская грамматика... – С. 53, 210, 231, 391.

¹²⁶ Каталог 2002. – С. 605.

¹²⁷ РНБ. – Q. 180.

¹²⁸ *Гранстрем Е. Э.* Описание... – С. 48.

¹²⁹ Каталог 2002. – С. 624–625.

22. *Паремійник (уришок)*. Кінець XIII – початок XIV (?) ст. 2 арк. Пергамен, устав¹³⁰. Зміст уривка: паремії Страсної суботи.

Уришок вилучено з корінця Мінеї службової XVI ст., привезеної з с. Біла Криниця. Зміст пам'ятки визначив Микола Бубнов¹³¹, час її створення уточнив Анатолій Турілов у Додатку до Каталогу 2002 (“у мові рукопису наявні галицько-волинські особливості”¹³²).

23. *Тріодь пісна (уришок)*. Кінець XIII – початок XIV ст. 2 арк. Пергамен, устав¹³³. Зміст уривка: служби у суботу і неділю Сиропусного тижня, служба у вівторок першого тижня Великого посту.

На арк. 1 зв. сучасним рукописові почерком (переписувача?) написана кирилична абетка від А до С. Першу згадку про уришок подав М. Волков, який відніс його до галицько-волинської групи¹³⁴. Зміст рукопису, час його створення і мова – “давньоруська (з галицько-волинськими особливостями)” – уточнені в Каталогі 2002¹³⁵.

24. *Стихирар мінейний нотований (уришок)*¹³⁶. Кінець XIII – початок XIV ст. 2 арк., складені зі шматочків, пришитих нитками до подвійного паперового аркуша. Пергамен, устав, знаменна нотоція¹³⁷. Зміст: пісні у Навечір'я Різдва Христового. Фрагмент віднайшов фольклорист і книгознавець Ювеналій Тиховський у рукописному Євангелії другої половини XVI ст., “виявленому на хорах церкви у с. Старому Жукові Волинської губернії (біля Клевані), у дяка Г-ча, який раніше служив у Дубенському”¹³⁸. 1902 р. Ю. Тиховський оприлюднив аркуші на XII Археологічному з'їзді у Харкові. Згодом вони, можливо, зберігались у Волинському єпархіальному давньосховищі в Житомирі, якому було подаровано віднайдене Євангеліє XVI ст. У 1926 р. філолог і бібліограф Павло Симоні передав аркуші Українській академії наук.

Ю. Тиховський відніс уришок до XIII ст. Микола Геппенер (у своєму описі назвав його Канонами Різдва Христового і Богородиці) та Людмила Гнатенко¹³⁹, вслід за Каталогом 1984, датували рукопис початком

¹³⁰ БАН. – Белокриницкое. 62.

¹³¹ Бубнов Н. Ю. Русские и славянские пергаменные рукописи Библиотеки АН СССР // Материалы и сообщения по фондам Отдела рукописной и редкой книги [БАН]. – Ленинград, 1978. – С. 207. Див. також: Бубнов Н. Ю., Мартынов И. Ф. К истории библиотеки Белокриницкой старообрядческой митрополии // АЕ за 1972 г. – Москва, 1974. – С. 68–81.

¹³² Каталог 2002. – С. 643–644.

¹³³ Вильнюс, Библиотека Академии наук Литвы имени Врублевских. – Ф. 19: Собрание Виленской публичной библиотеки. – № 19/10.

¹³⁴ Волков Н. В. Статистические сведения... – С. 34.

¹³⁵ Каталог 2002. – С. 663–664. Див. також: Турілов А. А. Заметки о кириллических пергаменных рукописях собрания бывшей

Виленской публичной библиотеки (ф. 19 БАН Литвы) // Krakowsko-Wileńskie Studia Slawistyczne. – Kraków, 1997. – Т. 2. – С. 140–142.

¹³⁶ Публікація пам'ятки: Тиховський Ю. Два (неполных) пергаментных листка из Волинского(?) нотного Стихираря XII–XIII вв. // ИОРЯС. – 1904. – Т. 9, кн. 1. – С. 107–109 (весь уришок, методом транслітерації без нотних знаків); Геппенер М. В. (за участю Візира М. П. та Шубинського Й. В.). Слов'янські рукописи... – С. 45–46, 134. – Табл. 7 (арк. 2).

¹³⁷ НБУ. – Ф. I, № 6713.

¹³⁸ Тиховський Ю. Два (неполных) пергаментных листка... – С. 104.

¹³⁹ Каталог 1984. – С. 369; Геппенер М. В. (за участю Візира М. П. та Шубинського Й. В.). Слов'янські рукописи... – С. 45; Гнатенко Л. А. Ідентифікація часу написання українських

XIV ст. Ю. Тиховський вважав, що “за своїм походженням ці аркуші – з великою імовірністю – волинські, за правописом – типово малоруські”. Відсилаючись до публікації Ю. Тиховського, А. Кримський визнав регіоном створення пам’ятки Південно-Східну Волинь, хоча не виключив також і Західної Київщини¹⁴⁰.

25. *Додатки до Галицького Євангелія 1114 р.*¹⁴¹ Кінець XIII–XIV ст. 32 арк. Пергамен, устав. Оправлені разом з Тетраєвангелієм 1144 р. (арк. 229–260)¹⁴². Зміст Додатків: євангельські читання (одинадцять читань недільної утрени), місяцеслов, читання на різні треби, вказівки євангельських читань на різні випадки, примітки щодо читання недільних євангелій і час читання кожного євангелиста, короткі оповіді про життя євангелістів, покажчик гласів і недільних євангелій на весь рік. У місяцеслові – пам’яті болгарської преподобної Параскеви Епиватської, названої П’ятниця (Петка), пустельника і чудотворця Іоана Рильського, а також преподобного Феодосія Печерського, князів Бориса і Гліба, перенесення мощів святого Миколая Мирлікійського. У місяцеслові, який збігається з місяцесловом Тирновського Євангелія 1273 р.¹⁴³ (він, на думку О. Лосевої, є базовим для Додатків), записані слов’янські назви місяців, а також деякі грецькі святі (наприклад, преподобний єпископ лариський Ахілай, мученики Асинкрит і Міропія), не згадані у жодному іншому руському місяцеслові XII–XIV ст. Йдеться про єдиний у складі давньоруських Євангелій-тетр місяцеслов, де вказуються святі на всі дні року (423 пам’яті)¹⁴⁴. Написаний, можливо, замість втраченої частини Галицького Євангелія 1144 р.

На арк. 260 зв. прочитується запис польською мовою зі згадкою про галицького єпископа (без імені). Лексичний аналіз тексту переконав О. Соболевського в його “галицько-волинському наріччі”¹⁴⁵. А. Кримський вважав, що Додатки написані уродженцем Придніпров’я або Східної Волині¹⁴⁶.

26. *Апостол апракос повний “Бибельський” (уривок)*¹⁴⁷. Початок XIV ст. 36 арк. Пергамен, устав двох почерків¹⁴⁸. Зміст кодексу:

канонічних манускриптів XIV ст. Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (за графіко-орфографічними особливостями письма) // Рукописна та книжкова спадщина України (далі – РКСУ). – Київ, 2005. – Вип. 10. – С. 240–262.

¹⁴⁰ *Крымский А. Е.* Украинская грамматика... – С. 208, 210.

¹⁴¹ Публікація: *Амфилохий (Сергиевский-Казанцев), архим.* Четвероевангелие... – Т. 3; *Соболевский А. И.* Приложение... – 1884. – № 12, прибав. 2. – С. 58–59 (уривок з покажчика).

¹⁴² ДІМ. – Син. № 404.

¹⁴³ Порівняння цих місяцесловів див. також: *Турилов А. А.* Две забытые даты болгарской церковно-политической истории IX в. (К вопросу о формировании болгарского

варианта церковного месящеслова в эпоху Первого царства) // *Palaeobulgarica*. – Sofia, 1999. – № 1. – С. 16.

¹⁴⁴ *Лосева О. В.* Периодизация древнерусских месящесловов XI–XIV вв. // ДР. – 2001. – № 2(4). – С. 29–30; *Ее же.* Русские месящесловы XI–XIV вв. – Москва, 2001. – С. 38, 42, 53, 82–83. За аналізом О. Лосевої, у цьому календарі яскраво виражені українські діалектні риси. Переписувач узяв з тирновського джерела свідчення про болгарських святих задовго до поширення їх культу у східних слов’ян.

¹⁴⁵ *Соболевский А. И.* Очерки... – С. 32–34.

¹⁴⁶ *Крымский А. Е.* Украинская грамматика... – С. 517.

¹⁴⁷ Публікація пам’ятки: *Apostolus Bybliensis saec. XIV. Grammatisch-kritisch analysiert / Von Dr. Peter Kopko // Denkschrift*

апостольські читання на понеділок 6-го тижня – суботу 17-го тижня після П'ятидесятниці. Знайдений на початку XX ст., якийсь час був власністю українського філолога П. Копка. 1924 р. його придбало Наукове товариство імені Т. Шевченка у Львові від жительки Перемишля Софії Копко, родичі якої походили з села Библо Старосамбірського району Львівської області. До бібліотеки надійшов 1940 р. у складі рукописної колекції Наукового товариства імені Т. Шевченка.

Назва походить від с. Библо, куди пам'ятка, найправдоподібніше, потрапила з якогось василіянського монастиря: ним могли бути Лаврівський чи Добромильський монастирі¹⁴⁹ або інша обитель, яка, за церковним переданням, існувала у межах сучасного села Нове Місто. П. Копко, який підготував до друку рукопис, у коментарях відніс його до галицько-волинського регіону. Порівнявши кодекс з іншими пам'ятками (зокрема, Галицьким 1144 р., Добриловим, Холмським, Волинським, Типографськими № 6 і № 7 Євангеліями та ін.), він визнав найбільшу подібність Апостола до Галицького Євангелія 1266–1301 рр.¹⁵⁰ Цю локалізацію підтримали І. Свенціцький, П. Бузук, М. Дурново, О. Князевська, Я. Запаско (походить з району Перемишля) та ін.¹⁵¹ Я. Запаско у написанні заголовних літер уривка зауважив схожість із Пандектами Антіоха 1307 р., а в лексичі – очевидні українізми¹⁵². Давньоруська мова Апостола з галицько-волинськими особливостями відзначена у Каталогі 2002, церковнослов'янська української редакції з галицько-волинськими особливостями – у Каталогі 2007¹⁵³.

der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaft. Philosophisch-Historische Klasse. – Wien, 1912. – Bd. 55, No 1. – S. 32–103 (електронний варіант: <http://www.archive.org/stream/denkschriften55stuoft#page/n9/mode/1up>).

¹⁴⁸ Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника, відділ рукописів. – НТШ № 801.

¹⁴⁹ Збірка рукописів і давніх книг василіянського монастиря святого Онуфрія у Добромилі, разом зі збірками василіянських Лаврівського, Бучацького і Львівського монастирів, свого часу була чи не найбільшою монастирською бібліотекою в Галицькій землі, див.: *Головацький Я.* Коротка відомість о рукописах славянских и русских находящихся в книжници Монастиря Св. Василия Вел. у Львові // *Русалка Дністровая*. – Будим, 1837. – С. 123–124; *Chotkowski W.* Redukcje monasterów bazylijańskich w Galicji. – Kraków, 1922. – S. 11–12; *Кольбух М. М.* Історія формування збірки кириличних рукописних книг відділу рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника //

РКСУ. – 2005. – Вип. 10. – С. 264, 269; *Швед М.* Василіянський монастир Святого Онуфрія у Лаврові. – Львів, 2007.

¹⁵⁰ *Apostolus Bybliensis...* – С. 1–8. П. Копко порівняв кодекс з іншими давньоруськими, зокрема Крестинопольським, і південнослов'янськими рукописними Апостолами, зазначивши у кодексі з с. Библо нетрадиційне розміщення апостольських читань.

¹⁵¹ *Свенціцький І.* Нариси... – С. 41, 45; *Бузук П. А.* Нарис... – С. 20; *Дурново Н. Н.* Введение... – С. 74; *Князевская О. А.* О букве ѿ в рукописи Быбельского Апостола // *Русистика. Славистика. Индоевропейстика. К 60-летию А. А. Зализняка*. – Москва, 1996. – С. 276–281; *Запаско Я. П.* Пам'ятки... – С. 252; *Баб'як П. Г.* Збірка рукописів бібліотеки НТШ у Відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України // *Бібліотека Наукового товариства ім. Шевченка: Книги і люди*. – Львів, 1996. – С. 46–47.

¹⁵² *Запаско Я. П.* Пам'ятки... – С. 252.

¹⁵³ Каталог 2002. – С. 137; Каталог 2007. – С. 11–12.

27. *Євангеліє апракос повний "Полікарпове"*¹⁵⁴ 1307 р. 122 арк. Пергамен, устав, кілька почерків¹⁵⁵. Зміст рукопису: євангельські читання на весь рік, дванадцять страсних читань, місяцеслов (пам'яті Кирила Філософа, князів Бориса і Гліба, Покрову Богородиці, перенесення мощів святого Миколая Мирлікійського, свячення церкви великомученика Георгія в Києві або Кипарисі), утрєні недільні читання, три вказівники читань на особливі випадки. Рукопис потрапив на Московський печатний двір до 1679 р., звідти у 1788 р. надійшов до Синодальної бібліотеки.

На арк. 122 зв. переписувач – "раб божій многорѣшный поп Поликарп" залишив запис про закінчення роботи 1307 р. у день святого мученика Фелікса. А. Кримський та І. Шляпкін віднесли рукопис до білоруської чи псковської¹⁵⁶, І. Свенціцький – білоруської, П. Владимиров – південноруської, І. Ягич – південноруської або південно-західної писемності¹⁵⁷. О. Соболевський, Г. Воскресенський, М. Волков, О. Покровський, В. Микитась, О. Лосева назвали кодекс галицько-волинським¹⁵⁸. Ю. Шевельов вважав місцем створення Волинь, Я. Запаско – західні землі України¹⁵⁹. У Каталогі 2002 вказівка на галицько-волинські особливості рукопису відсутня.

28. *Євангеліє апракос короткий "Пантелеймонове"*¹⁶⁰ 1317 р. 128 арк. Пергамен, устав¹⁶¹. Зміст кодексу: євангельські читання від Великодня до суботи Страсного тижня, місяцеслов (пам'яті князів Бориса і Гліба, перенесення мощів святого Миколая Мирлікійського), вказівник читань, недільні читання¹⁶². Придбане у 1763 р.

На арк. 128 залишено запис переписувача – поповича Єська про рік створення рукопису та ім'я замовника – Пантелеймона Мартиновича. Південноруським назвав кодекс П. Владимиров¹⁶³, західноруським – О. Соболевський¹⁶⁴. Л. Жуковська припустила його галицько-волинське походження, Я. Запаско – західноукраїнське¹⁶⁵. У Каталогі 2002 вказівка на галицько-волинські особливості рукопису відсутня.

¹⁵⁴ Публікація пам'ятки: *Калайдович К. Ф.* Иоанн, екзарх Болгарский... – С. 28, 32, 107–108, 112 (уривки); *Буслаев Ф. И.* Историческая хрестоматия... – С. 97–114 (уривки).

¹⁵⁵ ДІМ. – Син. 740.

¹⁵⁶ *Кримский А. Е.* Украинская грамматика... – С. 54; *Його ж.* Деякі непевні критерії... – С. 12–15; *Шляпкин И. А.* Русская палеография. – С. 99.

¹⁵⁷ *Свенціцький І.* Нариси... – С. 48; *Владимиров П. В.* Обзор... – С. 115; *Ягич И. В.* Критические заметки... – С. 170.

¹⁵⁸ *Соболевский А. И.* Очерки... – С. 34–40; *Его же.* Лекции... – С. 15; *Воскресенский Г. А.* Характеристические черты... – С. 39; *Волков Н. В.* Статистические сведения... – С. 34; *Покровский А. А.* Древнее псковско-новгородское наследие... – С. 26, 144, 177, 178; *Микитась В. Л.* Украинская литература [XIV–XVI вв.] // История всемирной

литературы. – Москва, 1985. – Т. 3. – С. 487; *Лосева О. В.* Русские праздники... – С. 9.

¹⁵⁹ *Шевельов Ю.* Исторична фонологія... – С. 296; *Запаско Я. П.* Пам'ятки... – С. 246.

¹⁶⁰ Публікація пам'ятки: *Срезневский И. И.* Древние памятники... – Приложение. Снимки с памятников. – Санкт-Петербург, 1866. – Табл. 38 (три фрагменти); *Пергаменные рукописи Библиотеки Академии Наук СССР: Описание... – Иллюстрации, № 30* (знімок арк. 68 зв.).

¹⁶¹ БАН. – № 34.5.22.

¹⁶² Не плутати цю пам'ятку з Пантелеймоновим Євангелієм кінця XII – початку XIII ст. з мініатюрами, що зображають святих Пантелеймона і Катерину (РНБ. – Соф. 1).

¹⁶³ *Владимиров П. В.* Обзор... – С. 115–116.

¹⁶⁴ *Соболевский А. И.* Лекции... – С. 15.

¹⁶⁵ *Жуковская Л. П.* О возможном родстве... – С. 140; *Запаско Я. П.* Пам'ятки... – С. 250.

29. *Часослов* XIV ст. 146 арк. (без початку і закінчення). Пергамен, устав двох почерків¹⁶⁶. Зміст рукопису: повсякденні служби добового кола.

Думку про галицько-волинське походження пам'ятки відстоював О. Соболевський¹⁶⁷. А. Кримський та І. Свенціцький пов'язали кодекс з Північною або Західною Руссю¹⁶⁸. І. Ягич відзначив у ньому риси південноруської мови, віднісши його до Києва¹⁶⁹, Я. Запаско, враховуючи наявність у тексті галицизмів¹⁷⁰, – до Західної України.

30. *Євангеліє апракос повний "Ковровське"*. Друга половина XIV ст. 148 арк. (без початку і закінчення). Пергамен і папір, устав двох почерків, третім почерком підписані мініатюри¹⁷¹. Зміст рукопису: євангельські читання на весь рік (збережено читання від Великодня до П'ятидесятниці, з вівторка після П'ятидесятниці до Нового літа – початку богослужбового року, від Нового літа до посту, на Страсну неділю) і місяцеслов. На арк. 1 зберігся незакінчений замальовок дванадцяти апостолів – елемент композиції "Зішестя Святого Духа на апостолів". На арк. 1 зв. вміщено чотирифігурну композицію: Іоан Богослов диктує Євангеліє учневі Прохору на острові Патмос, у лівому верхньому куті – поясне зображення архангела Михаїла з розгорнутим сувоєм, у правому – півфігура Христа в сегменті небесної сфери. Рукопис придбано у 1966 р. в Коврові Владимирської області від Єремея Малкіна.

Почерки переписувачів справляють враження належності до різних шкіл книгописання. Мініатюри вказують на замовника або храм, для якого призначався рукопис. Цікаву інформацію подають три записи півуставом XIV ст.(?) про земельні дарування, в яких згадуються деякі імена та населені пункти. На думку А. Турілова, запис про надання десятини церкві Богородиці в Лушнево з повідомленням про княгиню Настасью зробив случський князь Семен Михайлович (†1505), одружений з Анастасією Іванівною Мстиславською¹⁷². Лушнево (Лушнева?), можливо, відповідає сучасному Люшеву на північному сході від Слоніма Гродненської області Білорусі. Очевидно, в кінці XV – на початку XVI ст. рукопис знаходився у Південно-Західній Білорусі. Його перший опис, датування і локалізація належать Л. Жуковській ("яскраві прикмети рукопису з південно-західних областей давньої Русі")¹⁷³, вивчення мініатюр і малюнка – Д. Ліхачову та О. Поповій¹⁷⁴. Я. Запаско повторив філологічні висновки Л. Жуковської ("часте написання нового Ъ... змішання букв в і оу на місці етимологічного

¹⁶⁶ РНБ. – Q. n. I.99.

¹⁶⁷ Соболевский А. И. Очерки... – С. 46–48.

¹⁶⁸ Кримський А. Деякі непевні критерії... – С. 21–24; Свенціцький І. Нариси... – С. 62.

¹⁶⁹ Ягич И. В. Критические заметки... – С. 14.

¹⁷⁰ Запаско Я. П. Пам'ятки... – С. 257.

¹⁷¹ Санкт-Петербург, Институт російської літератури Російської академії наук (Пушкінський дім), древлехранилище. – Р. IV. – Оп. 25. – № 30.

¹⁷² Каталог 2002. – С. 282.

¹⁷³ Жуковская Л. П. Пергаменная рукопись XIV в. из собрания Пушкинского Дома (Новое приобретение) // ТОДРЛ. – 1968. – Т. 23. – С. 309; Ее же. Пергаменные рукописи Пушкинского дома // ТОДРЛ. – 1969. – Т. 24. – С. 376.

¹⁷⁴ Лихачев Д. С. Новые открытия памятников русской письменности и литературы // Вестник АН СССР. – Москва, 1972. – № 4. – С. 56–57; Попова О. С. Галицко-волинские миниатюры... – С. 313.

е")¹⁷⁵. Історії рукопису та його мініатюрам присвячені статті В. Пуцка, який відзначив рису, характерну для ілюмінованих галицько-волинських кодексів: розміщення вхідних мініатюр на початку апракосних Євангелій¹⁷⁶. Галицько-волинські лексичні особливості пам'ятки визнано у Каталозі 2002¹⁷⁷.

31. *Євангеліє апракос повний "Луцьке"*¹⁷⁸. Друга половина XIV ст. 262 арк. Пергамен, устав двох (?) почерків¹⁷⁹. Зміст рукопису: євангельські читання на весь рік, місяцеслов зі слов'янськими назвами десяти місяців (пам'яті Мефодія Моравського, освячення церкви великомученика Георгія в Києві або Кипарисі, перенесення мощів святого Миколая Мирлікійського і татарської навали на Русь або, за новішою версією, нападу аварів на Константинополь¹⁸⁰), утрені недільні євангелія, приписані пізніше стовпи утрених недільних читань з гласами Октоїха. Кодекс належав віддавна не існуючому Спаському Красносельському монастиреві біля Луцька (нині територія в межах міста).

На окремих аркушах рукопис заповнений уставом XV ст. У приписках уставом і півуставом і різними почерками XV–XVI ст. згадано луцького єпископа Олексія (арк. 42; тут же подано перелік церковного майна Спаського Красносельського монастиря); вкладну Порфирія, сина Івана, онука Васька Кирдеевича¹⁸¹ та його дружини Настасії (арк. 153 зв.); вкладну пана Олизара Кирдеевича, маршалка Волинської землі, луцького старости (запис 1483 р.)¹⁸² та його дружини Федосії (арк. 153 зв., 205); вкладну пінського князя Михайла Костянтиновича, старости володимирського (арк. 262), які

¹⁷⁵ Запаско Я. П. Пам'ятки... – С. 52, 56, 267–268.

¹⁷⁶ Пуцко В. Г. Ковровское евангелие // Рождественские чтения. – Ковров, 1994. – Вып. 1. – С. 66–74; *Его же*. Галицко-волинское Евангелие из Коврова (болгарско-украинские параллели в книжном искусстве XIV в.) // Годишник на Софийския университет "Св. Климент Охридски": Центр за славяно-византийски проучвания "Ив. Дуйчев". – София, 1995–1996. – Т. 88(7). – С. 139–149, 275–283.

¹⁷⁷ Каталог 2002. – С. 279.

¹⁷⁸ Публікації див.: Луцьке Євангеліє XIV століття. – Київ, 2011 (факсиміле); Бузук П. А. З історичної діалектології української мови. Говірка Луцької Євангелії XIV в. // Збірник Комісії для дослідження історії української мови. – Київ, 1931. – Т. 1. – С. 113–135 (уривки); *Соболевский А. И.* Приложение... – 1885. – № 1, прибав. 2. – С. 68–75 (уривки); *Ковязина М.* Месяцеслов славянского апракосного Евангелия: сентябрь // *Palaeobulgarica*. – 1997. – № 3. – С. 33–53 (місяцеслов).

¹⁷⁹ РДБ. – Рум. 112.

¹⁸⁰ *Посева О. В.* Русские месяцесловы... – С. 10.

¹⁸¹ У грамоті галицько-волинського князя Юрія Болеслава Тройденевича (1306/1308–1340) генеральному магістру Тевтонського ордену Теодорику з Альденбурга від 20 жовтня 1335 р. згадано Васька Кудиневича або Кудриневича (*Купчинський О.* Акти... – С. 185–186). За гіпотезою О. Востокова, це і є Васько Кирдеевич. Натомість, вірогіднішим виглядає його ототожнення з Васьком Кирдеевичем, який зазначений у письмовій поручі 1388 р. луцького князя Федора Даниловича (близько 1365 – після 1437) польському королю Владиславу II Ягайлу (1351–1434) за пана Олехна із запевненням про його вірну службу (Краків, Бібліотека Чарторийських). Уривок цього документа зі згадкою про Васька Кирдеевича див.: *Крымский А. Е.* Украинская грамматика... – С. 502.

¹⁸² Запис див.: 1483 і 1486. Отказные записи Олизара и Порфирия Кирдеевичей Луцкому Красносельскому Спасскому монастырю, на села с угодьями и десятины // Акти, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археографическою комиссией. – Санкт-Петербург, 1846. – Т. 1: 1340–1506. – С. 104–105.

віддали монастирю землі, а також польського короля Казимира та єпископа Євфимія (арк. 262), ігумена Спаського Красносельського монастиря Феодосія, колишнього кременецького протопіпа (арк. 262 зв.). Записи можуть свідчити на користь створення пам'ятки в самому монастирі. Єпископ Олексій, за твердженням митрополита Макарія (Булгакова), займав кафедру в Луцьку на початку XV ст.: близько 1429 р. він уклав опис майна Спаського Красносельського монастиря¹⁸³. О. Соболевський запис про Порфирія Кирдєєвича датував XIV–XV ст., В. Розов – початком (першою чвертю) XV ст.¹⁸⁴. За О. Востоковим, позаяк у записах відзначені історичні особи, а владика Євфимій був луцьким єпископом, можна припустити місцеве походження пам'ятки (“у мові помітний перехід з чисто слов'янського у малоруський або руснацький діалект, який використовують на Волині”¹⁸⁵). До цієї думки схилились також Олексій Соболевський, Помпей Батюшков, Павло Бузук, Микола Каринський, Лідія Жуковська¹⁸⁶. А. Кримський назвав кодекс волинським¹⁸⁷.

б) галицько-волинські рукописи XII–XIV ст., що зберігаються в європейських збірках

32. *Євангеліє (“Градецький уривок”)*¹⁸⁸ XIII(XIV?) ст. 1½ арк. Пергамен, устав¹⁸⁹. Зміст уривка: євангельські читання з Марка, Іоана (арк. 1) і Луки (арк. 2). Виявлений у 1854 р. у Градці Кралові в палітурці кириличого рукопису XV ст., до музею передав чеський філолог-славіст Вацлав Ганка.

В. Ганка припустив, що уривок є частиною старослов'янського рукопису, переписаного в Чехії у XII ст., можливо з останніх пам'яток Сазавського монастиря, богослужбові традиції якого у XIV ст. відновлював празький Емауський монастир¹⁹⁰. Цю гіпотезу підтримав А. Будилович¹⁹¹. Однак, на

¹⁸³ Макарий (Булгаков), митр. История... – Т. 4, кн. 3. – С. 215. Це свідчення підтверджено: Зубрицкий Д. И. Критико-историческая повесть временных лет Червонной или Галицкой Руси. – Москва, 1845. – Приложение. – С. 7. Див. також: 1429. Опись Луцкого Красносельского Спасского монастыря // Акты... – С. 47.

¹⁸⁴ Каталог 2002. – С. 296–297.

¹⁸⁵ Востоков А. Х. Описание... – С. 178, 176.

¹⁸⁶ Соболевский А. И. Очерки... – С. 40–46; Волинь. Исторические судьбы Юго-Западного края / Изд. П. Н. Батюшковым. – Санкт-Петербург, 1888. – С. 63, 107, 129; Бузук П. А. З історії... – С. 113–135; Каринский Н. М. Историческая хрестоматия по древне-церковнославянскому и русскому языкам. – Петроград, 1914. – С. 41–42; Жуковская Л. П. О возможном родстве... – С. 140; Ее же. Текстология... – С. 38–39, 53, 57, 77, 91. Опис пам'ятки див. також: Bańcerowski J. Исследование о языке Луцкого Евангелия XIV века //

Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae. – Budapest, 1971. – Vol. 17. – P. 1–44.

¹⁸⁷ Крымский А. Е. Украинская грамматика... – С. 210.

¹⁸⁸ Публікація уривка: Hanka V. Hadecký zlomek staroslovanských nedělních evangelií // Časopis českého Musea. – Praha, 1854. – Roč. 28. – S. 66–68 (електронний варіант: <http://books.google.com/books?id=LX3RAAAAMAAJ&printsec=frontcover&hl=ru#v=onepage&q&f=false>).

¹⁸⁹ Прага, Народний музей (далі – ПНМ). – Fragm. 15 (шифр за публікаціями XIX – початку XX ст.).

¹⁹⁰ Hanka V. Sazavoemautinum Evangelium nunc Remense. – Praha, 1846. – P. V; Ejusdem. Hadecký zlomek... – S. 70; Ejusdem. O ostatcích slovanského bohoslužení v Čechách. – Praha, 1859. – S. 5–6.

¹⁹¹ Будилович А. С. Общеславянский язык, в ряду других общих языков древней и новой Европы. – Варшава, 1892. – Т. 2. – С. 135.

думку О. Востокова, пам'ятка засвідчує руський правопис XIII ст.¹⁹² О. Соболевський відніс уривок до галицько-волинських пам'яток¹⁹³. Опис подали Віктор Істрин та Олександр Яцимирський, які визнали уривок фрагментом південноруського тексту з так званими галицько-волинськими рисами¹⁹⁴. А. Кримський також згадав його як імовірно галицький¹⁹⁵.

33. *Євангеліє апракос (короткий?)* XIII (XIV ?) ст. 53 арк. Без початку і закінчення. Пергамен, устав¹⁹⁶. Зміст рукопису: євангельські читання на весь церковний рік, перше зі збережених читань – на вівторок Світлого тижня, останнє – вівторок 11-го тижня.

За оцінкою О. Яцимирського, рукопис написаний південноруським правописом, подібним до інших кодексів з так званими галицько-волинськими рисами¹⁹⁷.

34. *Апостол апракос повний* XIII в. 164 арк. Без початку і закінчення. Пергамен, устав двох почерків¹⁹⁸. Зміст рукопису: апостольські читання на весь рік, місяцеслов з тропарями, читання на окремі дні, загальні служби, антифони.

У кодексі вміщено доповнення XV ст. іншим почерком, близьким до скоропису. Його стисло описав О. Яцимирський, відзначивши південноруський правопис, подібний до Градецького уривка¹⁹⁹.

35. *Євангеліє апракос "Софійське"*. Друга половина XIII ст. 26 арк., без початку і закінчення. Пергамен, устав²⁰⁰. Зміст рукопису: євангельські читання на окремі дні церковного року.

Уривок вперше згадав О. Соболевський, приділивши головну увагу його мові, визначивши її як середньоболгарську з численними русизмами. В останніх він зафіксував риси галицько-волинського наріччя і чимало живих народних елементів. "Софійське Євангеліє, попри те, що воно середньоболгарське, у своїй мові показує значну подібність до Євсевієвого Євангелія 1283 р., переписувач першого списував із середньоболгарського оригіналу, а переписувач другого – з руського". При цьому автор нагадав часті подорожі русинів до Болгарії і болгар на Русь; серед них могли бути книжники, які "займалися переписом книг, вносячи до текстів особливості своєї змішаної мови. Їх особливості є частими і в молдавських пам'ятках". О. Соболевський припустив, що Софійське Євангеліє написане в одному з болгарських поселень, сусідніх із руськими, – в Молдавії або на Буковині,

¹⁹² Востоков А. Х. Филологические наблюдения... – С. 216–217.

¹⁹³ Соболевский А. И. Очерки... – С. 48.

¹⁹⁴ Истрин В. М. Отчет командированного за границу за вторую половину 1894 г. // ЖМНП. – 1896. – № 9. – С. 12–14; Яцимирский А. И. Описание южно-славянских и русских рукописей заграничных библиотек // СОРЯС. – 1921. – Т. 98. – С. 585–586.

¹⁹⁵ Крымский А. Е. Украинская грамматика... – С. 210 д.

¹⁹⁶ Бухарест, Библиотека Румунської академії

наук. – Slav. № 5 (шифр за публікаціями XIX – початку XX ст.).

¹⁹⁷ Яцимирский А. И. Славянские и русские рукописи румынских библиотек // СОРЯС. – 1905. – Т. 79. – С. 88–91.

¹⁹⁸ Лейпціг, Міська бібліотека. – Slav. 4 (шифр за публікаціями XIX – початку XX ст.).

¹⁹⁹ Яцимирский А. И. Описание... – С. 521–525.

²⁰⁰ НБС. – № 199 (шифр за публікаціями XIX – початку XX ст.).

які у XIII ст., “хоча були в більшій чи меншій залежності від галицького князя, в церковному відношенні підкорялися болгарському патріархові”²⁰¹. Як бачимо, Софійське Євангеліє, відмінне від апракосного Євангелія XII–XIII ст. (див. II. а. 7), 14 аркушів якого зберігається у Софії. Міркування О. Соболевського опосередковано доповнив Ю. Шевельов, відзначивши взаємовпливи давньоукраїнської і староболгарської мов: “Контакти з болгарами відбувалися на двох рівнях. З одного боку, вочевидь, існувало змішане протоукраїнсько-протоболгарське населення в Семигороді, який у XIII ст. межував із зоною болгарського впливу, а також, можливо, у пониззі Дунаю, звідки – наявність периферійних контактів між обома мовами. З другого боку, певний різновид болгарської мови використовувався як мова Церкви та літератури в цілій країні (Русі – В. Л.), де, мабуть, налічувалося й чимало болгарських священиків...”²⁰². А. Кримський відніс рукопис до Буковини²⁰³.

36. *Патерик “Скалігерів”*²⁰⁴. Друга половина XIII ст. 200 арк. Пергамен, устав, без початку і закінчення²⁰⁵. Зміст рукопису: монастирський збірник молитов і 475-ти житійних повчань, серед них – слово святого Ларіона, слово про цей світ, дев’ять запитань і відповідей “Да како восприяли суть праведници”, слово Іоана пресвітера на Преображення, слово Іоана Феолога про Успіння Богородиці, слово святого Єпіфанія, Шестоднев Іоана екзарха, слово святого Іоана Златоуста про смову і казання про Адама, сім повчань Климента Охридського та ін. Наприкінці збірника вміщено життєписи єгипетських аскетів.

А. Турілов, запевняючи, що кількість рукописів XII–XIII ст. з галицько-волинськими орфографічними особливостями доволі значна, відніс до них і Патерик²⁰⁶. Він зберігається серед дванадцяти староруських та російських кодексів XIII–XVIII ст. з колекції рукописів французького гуманіста-філолога Жозефа Скалігера. В описі збірника зауважено нетипову для давньоруських патериків структуру. Спільні лексичні риси з цим кодексом має ще один рукопис, що зберігається у Лейдені, – Каноник з пасхалією і календарем²⁰⁷, датований 1331–1332 рр.²⁰⁸ Місяцеслов Каноника близький до місяцесловів Холмського, Луцького і Лавришівського Євангелій, проте, на відміну від них, має пам’ять святого князя Володимира Великого (близько 960/963–1015)²⁰⁹.

²⁰¹ Соболевский А. И. Две замечательные рукописи... – С. 6–14.

²⁰² Шевельов Ю. Исторична фонологія... – С. 275.

²⁰³ Крымский А. Е. Украинская грамматика... – С. 206, 210.

²⁰⁴ Публікація пам’ятки: Мейер Х. Славянские рукописи Лейденской университетской библиотеки в Нидерландах // АЕ за 1977. – Москва, 1978. – С. 260–261 (урывки).

²⁰⁵ Лейден, Університетська бібліотека (далі – ЛУБ). – Scal. 74.

²⁰⁶ Турілов А. А. Литература Киевской

Руси. Галицкая епархия: Церковно-Научный Центр “Православная Энциклопедия” // www.sedmitza.ru/text/443505.html.

²⁰⁷ ЛУБ. – Scal. 38 В.

²⁰⁸ Опис у: Van den Baar A. H. Russian church Slavonic kanonnik (1331–1332). A comparative textual and structural study including an analysis of the Russian computus. (Scaliger 38 В, Leyden University Library). – The Hague; Paris, 1968; Мейер Х. Славянские рукописи... – С. 261–262.

²⁰⁹ Лосева О. В. Русские месящесловы... – С. 383.

37. *Псалтир (уришок)*²¹⁰ XIII – початок XIV (?) ст. 1 подвійний арк. Пергамен, устав²¹¹. Зміст рукопису: уришок 118-го вірша. Знайдений у палітурці богослужбової книги XVI ст.

О. Соболевський відніс уришок до галицько-волинської писемності²¹². Його підтримав О. Яцимирський (“рукопис малоруський з т. зв. галицько-волинськими рисами”²¹³). М. Сперанський виявив у ньому елементи стародавнього оригіналу, а також місцеві лексичні форми і часту зміну е та ѣ, оу і в²¹⁴.

38. *Євангеліє апракос короткий (уришок)*²¹⁵. Середина XIII – початок XIV (?) ст. 2 арк. Пергамен, устав²¹⁶. Зміст уривка: євангельські читання з Іоана, Матвія і Послання апостола Павла до коринтян. Знятий з палітурки латинського Службника XV ст.

М. Сперанський припустив, що аркуші є частиною короткого апракосного Євангелія або якоїсь богослужбової книги, в яку входили окремі недільні читання. У мові уривка він зауважив “південноруські елементи, що зустрічаються в описаних проф. Соболевським пам’ятках”²¹⁷. Микола Шляков звернув увагу на особливий порядок читань, що може ріднити уришок з латинськими текстами, у чому побачив сліди давніх чесько-руських писемних зв’язків²¹⁸. О. Яцимирський відзначив південноруське письмо з так званими галицько-волинськими рисами²¹⁹.

39. *Повчання Єфрема Сирина (уришки)*²²⁰. Кінець XIII – перша чверть XIV ст. 4 арк. Пергамен, устав, два почерки²²¹. Зміст рукопису: слова Єфрема Сирина “До брата занепаłego і про покаєння”, “Про покаєння і майбутній суд”. Надійшли зі збіркою рукописів Перемишльської греко-католицької капітули, де аркушами обклеєно книгу записів за 1699 р.

Ярослав Гординський вважав аркуші частиною двох рукописів, переписаних у Галицько-Волинській Русі з якогось давньоболгарського оригіналу²²². Ю. Шевельов відніс їх до 1300–1325 рр., вважаючи, що вони були написані в Києві або на Волині, а пізніше скопійовані в Перемишлі²²³. Їх описав також Я. Щапов²²⁴.

²¹⁰ Публікація пам’ятки: *Сперанский М. Н.* Пергаменные отрывки русских рукописей в Праге // РФВ. – 1890. – № 3. – С. 98–100.

²¹¹ ПНМ. – Fragm. 19 (шифр за публікаціями XIX – початку XX ст.).

²¹² *Соболевский А. И.* Очерки... – С. 66–67.

²¹³ *Яцимирский А. И.* Описание... – С. 579–581.

²¹⁴ *Сперанский М. Н.* Пергаменные отрывки... – С. 87–92.

²¹⁵ Публікація пам’ятки: *Сперанский М. Н.* Пергаменные отрывки... – С. 101–104.

²¹⁶ ПНМ. – Fragm. 18 (шифр за публікаціями XIX – початку XX ст.).

²¹⁷ *Сперанский М. Н.* Пергаменные отрывки... – С. 92.

²¹⁸ *Шляков Н. О* пражском отрывке Евангелия // РФВ. – 1900. – № 3–4. – С. 297–299.

²¹⁹ *Яцимирский А. И.* Описание... – С. 583–584.

²²⁰ Публікація пам’ятки: *Гординский Я.* Слова св. Єфрема Сирина в перемиських пергаментових листках поч. XIV в. // ЗНТШ. – 1918. – Т. 126–127. – С. 185–190 (два аркуші).

²²¹ Державний архів у Перемишлі (далі – ДАП). – Fragm. 1.

²²² *Гординский Я.* Слова... – С. 208–209.

²²³ *Шевельов Ю.* Історична фонологія... – С. 293–298.

²²⁴ *Щапов Я.* Восточнославянские и южнославянские рукописные книги в собраниях Польской Народной Республики. – Москва, 1976. – Ч. 2. – С. 65–67. Я. Щапов описав ще два фрагменти, які можуть нас зацікавити. Це 2 арк. зі Збірника євангельських повчань кінця XIII – першої чверті XIV ст., вилучені

40. *Євангеліє апракос повний “Лавришівське”*. Кінець XIII – початок XIV ст. (1329 р.²²⁵). 183 арк. Пергамен, устав²²⁶. Зміст рукопису: євангельські читання на всі дні церковного року (на шість тижнів Великого посту – лише суботні і недільні читання), місяцеслов (пам’яті преподобного Феодосія

з обкладинки книги записів Перемишльської капітули за 1728 г. (ДАП. – *Fragm.* 2); 10 арк. Євангелія апракос короткого другої половини XIV ст. із записом переписувача (?) Петра-чернеця – на арк. 17 печатка з гербом роду Замоїських (Варшава, Національна бібліотека. – БОЗ. 154): *Щапов Я.* Восточно-славянские и южнославянские рукописные книги... – Ч. 1. – С. 53–54; Ч. 2. – С. 67–68. Про фрагмент Євангелія див. також: *Рогов А.* Кириллические рукописи в книгохранилищах Польши // *Studia Zródłoznawcze.* – Warszawa; Poznań, 1969. – Т. 14. – S. 154. Мова цих поки не досліджених уривків подібна до згаданого Повчання Єфрема Сирина. “Кириличні рукописи у зібраннях сучасної Польщі пов’язані переважно із землями Польсько-Литовської держави... тут вони або створювались, або були у вжитку, виявляючи специфіку цих земель у формі заміток на полях, поправок, доповнень, проб пера тощо. Найбільшу частину складають пам’ятки, що походять з південно-східних восводств” (*Rękopisy cerkiewnosłowiańskie w Polsce: Katalog. Wyd. 2, zmienione / Oprac. A. Naumow oraz A. Kaszlej przy współpracy E. Naumow i J. Stradomskiego.* – Kraków, 2004. – S. V). Нині у Польщі церковнослов’янські рукописи руської редакції зберігаються у 30 бібліотечних і майже 20 приватних колекціях, однак це лише частина тієї спадщини, яка знаходилась тут до XIX–XX ст. Про драматичну долю церковної писемності давньої Русі та її значні втрати у Польщі див.: *Вальчак-Миколайчакова М.* Кириличні рукописи у фондах бібліотек Познані та околиці // *Вісник Львівського університету. Серія книгознавство, бібліотекознавство та інформаційні технології.* – Львів, 2008. – Вип. 3. – С. 262–267.

²²⁵ Л. Жуковська запропонувала цю дату на основі найранішого запису (арк. 88), у якому зазначені земельні надання Юрія Болковича для збудованої його заходами церкви святого Миколая у Лавришівському монастирі повелінням “христолоубивого князя Михаила

Кедемичовича”: *Жуковская Л. П.* Типология... – С. 208. Текст вкладної грамоти див.: *Востоков А. Х.* Описание... – С. 124, № 70; *Розов В.* Українські грамоти. – Київ, 1928. – Т. 1: XIV в. і перша половина XV в. – С. 7–9, № 4. У приписці до запису вказано про Коріята, “князя новгородського”, і 1329 р. Отже, йдеться про представника русько-литовського роду Гединовичів – Коріята-Михайла (1308 – близько 1362), князя волинського, волковиського і новогрудського, нащадки якого правили на Волині, Поділлі, у Карпатській Русі та Молдавії. В історіографії створення рукопису пов’язують також з кінцем XIII – початком XIV ст. Див.: *Востоков А. Х.* Описание... – С. 126; *Срезневский И. И.* Древние памятники... – Стб. 205; *Friedelówna T.* Ewangelia Ławryszewski. Monografia zabytku. – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1974. – S. 5–6; *Александрович В. Smorąg-Różycka Małgorzata.* Ewangelia Ławryszewski. – Kraków, 1999. – 158 s., il. // Український археографічний щорічник. Нова серія. – Київ; Нью-Йорк, 2004. – Вип. 8–9. (Український археографічний збірник. – Т. 11–12). – С. 723–728; *Лосева О. В.* Русские месяцесловы... – С. 6. Йосиф Перфольф відніс пам’ятку до середини XIV ст. Див.: *Отчет ординарного профессора имп. Варшавского университета И. И. Первольфа о научных занятиях за границей с 20 мая по 20 сентября 1882 г.* // *Варшавские университетские известия.* – Варшава, 1883. – № 2. – С. 47–82. Автори, які досліджували мініатюри Євангелія, схиляються до початку XIV ст. Див.: *Molè W.* Miniatury Ewangelia Ławryszewskiego nr 2097 w Muzeum ks. Czartoryskich w Krakowie // *Sprawozdania z posiedzeń Akademii Umiejętności.* – Kraków, 1927. – Nr 31, zesz. 2. – S. 4–5; *Попова О. С.* Русская книжная миниатюра XI–XV веков // *Древнерусское искусство. Рукописная книга.* – 1983. – Сб. 3. – С. 23; *Smorąg-Różycka M.* Ewangelia Ławryszewski. – Kraków, 1999 – S. 27 (та ін.).

²²⁶ Краків, Бібліотека Чарторийських. – Сигн. IV 2097.

Печерського, князів Бориса і Гліба, перенесення мощів святого Миколая Мирлікійського, освячення церкви великомученика Георгія в Києві або Кипарисі, запис про “трус” у Руській землі 5 лютого 1107 р., землетруси у Константинополі в 438, 557, 869 рр.), євангельські читання на 29 серпня і вересень. В уставній приписці до Євангелія вміщено Канон на плач Богородиці (датований серединою XIV ст.)²²⁷. Один з найбагатше ілюстрованих рукописів княжої доби. На початку кодексу зображені архангел Михаїл, наприкінці – праведний Йов. У євангельських читаннях, що починаються мініатюрами євангелістів – Іоана (арк. 1 зв.), Матвія (арк. 47 зв.) і Луки (арк. 84 зв.)²²⁸, вміщено ілюстрації з біблійними сюжетами і постатями. У читаннях з Іоана зображені вечерея в Емаусі, Понтій Пилат, Йосиф Аримафейський і сотник, жінки-мироносиці при гробі, зіцлення розслабленого в купелі, розмова Христа з фарисеєм, оздоровлення незнайомця, епізод легенди про єдиного рога, що символізує духовну чистоту (найчастіше зображується у вигляді білого коня з рогом у лобі. У ранніх християнських творах єдинорог постає образом Благовіщення і Боговтілення. У зображенні поряд з дровом, як в ілюстрації Лавришівського Євангелія, єдинорог може бути алегорією життя грішної людини). У євангельських читаннях з Матвія – розмова Варлаама з Йосафатом²²⁹ і воскресіння доньки Яіра. Ілюстраціями євангельських читань з Луки є “Воскресіння Лазаря” та “В'їзд до Єрусалиму”. Євангельські читання на календарні дні ілюструє “Стрітіння”. Утім, у кодексі завершені лише дві цілосторінкові ілюстрації з архангелом Михаїлом та євангелістом Матвієм, інші мініатюри залишилися у початковому малюнку. На накладеній пластині обкладинки зображений воїн, якого деякі дослідники ототожнили зі святим Дмитрієм Солунським, з чим не погодився В. Александрович, припустивши, вміщення на пластині святого Федора (Тірона?), оскільки святий Дмитрій зображався безбородим²³⁰.

В історіографії визнано, що Євангеліє переписане для Лавришівського монастиря Пресвятої Богородиці поблизу Новогрудка в Білорусі²³¹, у якому зберігалось ще на початку XIX ст. Після закриття обителі ченці віддали

²²⁷ Friedelówna T. “Kanon” w Ewangeliarzu ławryszewskim // Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej (далі – SFPS). – Warszawa, 1972. – Nr 11. – S. 187–199.

²²⁸ М. Сморгонь-Ружицька вважає: відсутність зображення Марка зумовлена фрагментарністю читань з його Євангелія у кодексі. Див.: Smorąg-Różycka M. Ewangeliarz Ławryszewski... – S. 32.

²²⁹ Сюжет взято із середньовічного житійного роману індійського походження, що справив значний вплив на християнську писемність. Його церковнослов'янські переклади (як з латинських, так і грецьких протографів) з'явилися на Русі не пізніше XII ст., руські копії – у XIV ст. Він був включений до Прологу, авторські твори (притча “О

человеце белоризце” Кирила Туровського), ілюстративно відтворений в багатьох писемних пам'ятках. Звернення до нього в Лавришівському Євангелії – ще одне свідчення популярності роману в руських землях.

²³⁰ Александрович В. С. Smorąg-Różycka Małgorzata... – С. 725.

²³¹ За церковним переданням, його заснував на початку XIII ст. син литовського князя Тройната (†1264/1265) преподобний Єлисей Лавришівський. У 1615 р. монастир перейшов до василіян, а 1834 р. рішенням царського уряду його ліквідовано. За історичними студіями, монастир заснував перший православний правитель Литви Войшелк (приблизно 1223–1269; новогрудський князь, з 1264 р. – великий литовський князь). Войшелк уклав

книгу польсько-російському політичному діячеві і меценату, нащадку Коріатовичів, князеві Адаму Чарторийському. Перед 1842 р. Євангеліє потрапило до Румянцевського музею у Москві, та за нез'ясованих обставин звітля зникло. Якийсь час воно знаходилося у Парижі, де А. Чарторийський перебував на еміграції, а 1872 р. було внесене до Списку рукописів архіву князів Чарторийських у Кракові.

Вкладні записи на полях засвідчують тривале перебування кодексу у Лавришівському монастирі. Окрім Коріята-Михайла Гедиміновича²³², в них згадані: на арк. 1 зв. – князь Дмитрій Ольгердович²³³, який 1384 р. відписав монастирю землі та озера; син київського князя Володимира Ольгердовича (близько 1331 – після 1398) і онук великого литовського князя Ольгерда Гедиміновича, київський удільний князь Олександр (Олелько) Володимирович (†1454) з дружиною (Анастасія – онука великого московського князя Дмитрія Донського); на арк. 83 зв. – великий литовський князь (від 1440 р.) і король Польщі (від 1447 р.) Казимир IV Ягеллон. Збереглася низка вкладних записів, у яких фігурують місцеві мешканці (Лук'ян Шуба з дружиною і дітьми, пані Волкова з сином Яцьком, пан Василій Протасович, сотник

мир з Романовичами, видавши сестру за князя Шварна Даниловича (†1269; князь холмський, галицький – разом з Левом Даниловичем; у 1264–1269 рр. великий князь литовський) і передавши 1254 р. Новгородське князівство Роману Даниловичу (близько 1230 – близько 1261; князь новгородський, у 1252–1254 рр. герцог Австрії). У Галицько-Волинському літописі під 1262 р. записано, що Войшелк “оучини собѣ манастирь. на рѣцѣ на Немнѣ. межи Литвою и Новымъгородькомъ”. Його в історіографії ідентифікують з Лавришівським монастирем, першим ігуменом якого став Єлисей. Див.: Іпатьевская летопись... – Стб. 830–831, 858–863, 867–869; *Флоря Б. Н.* Родословие литовских князей в русской политической мысли XVI в. // *Восточная Европа в древности и средневековье.* – Москва, 1978. – С. 320–328; *Огицкий Д.* Великий князь Войшелк (Страница из истории православия в Литве) // *БТ.* – 1983. – Сб. 24. – С. 171–196; *Краўцэвіч А. К.* Стварэнне Вялікага княства Літоўскага. – Менск, 1998. – С. 190–213; *Баранавіч Т.* Новгородок у XIII ст.: історія і міф // *Castrum, urbs et bellum: збірник наукових прац: прысвячаецца памяці прафесара Міхася Ткачова.* – Баранавічы, 2002. – С. 29–444; *Дубонис А.* Борьба за литовский престол после смерти короля Миндаугаса (1264–1268 гг.) // *Україна в Центрально-Східній Європі.* – Київ, 2004. – Вип. 4. – С. 133–143; *Vilkul T.* Haličŏ-voluines

metraštis apie kunigaikščio Vaišelgos vienuolystę // *Naujasis Židinys-Aidai.* – Vilnius, 2004. – No 6. – S. 263–267; *Ї ж.* Постриження князя Войшелка: політика князя Данила і стратегії літописців // *Княжа доба: історія і культура.* – Львів, 2008. – Вип. 2. – С. 123–129.

²³² Його вкладну для церкви святого Миколая, беручи до уваги запис Юрія Болковича, можна віднести до XV ст. Автор цього припущення, щоправда, пов'язав Юрія Болковича (якого, як і М. Сморгонь-Ружицька, назвав Волковичем) з реконструкцією церкви святого Миколая. Див.: *Нікалаеў М. В.* Гісторыя беларускай кнігі. – Мінск, 2009. – Т. 1: Кніжная культура Вялікага Княства Літоўскага. – С. 36. В. Розов також зазначив, що приписка до вкладного запису про 1329 р. є пізнішою і належить, імовірно, третій особі.

²³³ Можливо, це другий син великого литовського князя Ольгерда Гедиміновича (близько 1296–1377) Дмитрій (близько 1329–1399; князь трубчевський, брянський, переяслав-залиський, учасник Куликовської битви 1380 р.). Або – з огляду на пізніший час вкладних записів – ідеться про Корибута-Дмитрія (близько 1358/1359–1404) – Ольгердового сина від другого шлюбу з тверською князівною, князя новгород-сіверського, трубчевського, брянського, збаразького, брацлавського, вінницького; він якийсь час володів Новгородком і маєтностями на Волині.

Офонас, Пашко Обухович, тивун негневицький Гринько, його брат Михаїл з дітьми Семеном і Паньком) та церковні особи (архимандрит лавришівської Никита, старці Васян і Макарій, никольський піп Панкратій)²³⁴.

Спочатку пам'ятку описав О. Востоков, який вказав на її руську редакцію²³⁵. Учень О. Соболевського М. Волков чи не першим назвав "Краківське Євангеліє початку XIV ст." галицько-волинським²³⁶. Є. Карський відніс його до західноруських²³⁷. З філологічного огляду Євангеліє вивчав І. Свенціцький. Він виявив написання, властиві західноруським пам'яткам, назвавши його білоруським, й зазначив спільних рис з галицько-волинськими рукописами²³⁸. Сучасні філологи обмежуються, переважно, аналізом мовних особливостей кодексу, що доводять його південноруське походження²³⁹ у порівнянні з іншими південнослов'янськими і руськими рукописами²⁴⁰. В. Німчук, який увів Лавришівське Євангеліє до кола пам'яток української мови, підкреслив лексичні риси, визнані в історіографії як галицько-волинські: зміна ь та і (свѣдитель), вторинний ("новий") ѣ на місці е в новозакритих складах (камѣнь, оучѣньє) та ін.²⁴¹ На думку Ю. Шевельова, кодекс написаний, можливо, у київсько-поліській діалектній зоні²⁴². Борис Флоря схильний визнати його волинський родовід²⁴³. Волині надає перевагу і В. Александрович²⁴⁴.

²³⁴ Див. також: XIV века. Две записи на имени Лаврашеву православному монастырю // Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографическою комиссиею. – Санкт-Петербург, 1867. – Т. 2: 1599–1637. – С. 103, № 64.

²³⁵ Востоков А. Х. Описание... – С. 124.

²³⁶ Волков Н. В. Статистические сведения... – С. 34.

²³⁷ Західноруськими елементами кодексу автор назвав кілька написань: нѣ оусхотѣ, уз замість въз (узлежащихъ), в замість у (всѣченоу), поставивши Лавришівське Євангеліє в один ряд з Четьєю 1489 р. і Паренесисом Єфрема Сирина 1492 р. Див.: Карский Е. Белоруссы. – Варшава, 1903. – Т. 1. – С. 370–372.

²³⁸ Свенцицкий И. С. Лаврашевское Евангелие начала XIV века: (Палеографическо-грамматическое описание) // ИОРЯС. – 1913. – Т. 18, кн. 1. – С. 206–228 (відбиток: Санкт-Петербург, 1913).

²³⁹ Friedelówna T. Ewangelarz Ławryszewski wśród aprakosów staroruskich // SFPS. – 1971. – No 10. – S. 193–198; *Ejusdem*. Uwagi o języku pisarzy Ewangeliarza ławryszewskiego // Acta Universitatis Nicolai Copernici. Nauki Humanistyczno-Społeczne. Filologia Polska

(далі – AUNC). – Toruń, 1973. – Zesz. 57. – S. 3–25; *Ejusdem*. Ewangelarz Ławryszewski. Monografia... – S. 113–125, 167, 220, 228.

²⁴⁰ Nowakowska K. Wyrazy nazywające zło w cerkiewnosłowiańskim Ewangeliarzu Ławryszewskim // AUNC. – 1994. – Zesz. 283. – S. 119–125; *Ejusdem*. O staro-cerkiewno-słowiańskich rzeczownikach apelatywnych zastępujących w Ewangeliarzu Ławryszewskim wyrazy niesłowiańskiego pochodzenia // AUNC. – 1995. – Zwsz. 300. – S. 79–88; *Ejusdem*. Przemiany ewangelijnego słownictwa cerkiewnosłowiańskiego: rzeczownik w staroruskim Ewangeliarzu Ławryszewskim. – Toruń, 2000.

²⁴¹ Німчук В. В. Пам'ятки української мови // Українська мова. Енциклопедія. – Київ, 2004. – С. 454; *Його ж.* Лавришівське Євангеліє // http://www.history.org.ua/?l=EHU&verbvar=Lavrish%B3vske_ewangel%B3e&abcvar=15&bbvar=33.

²⁴² Шевельов Ю. Історична фонологія... – С. 286.

²⁴³ Флоря Б. Н. Владимиро-Волынская епархия. Книгописание // ПЭ. – 2004. – Т. 8. – С. 731.

²⁴⁴ Александрович В. С. Книжкова мініатюра // Історія української культури: У 5 т. – Київ, 2001. – Т. 2: Українська культура XIII – першої половини XVII століття. – С. 294.

О. Лосева однозначно називає кодекс галицько-волинським²⁴⁵. Її дослідження доводять неабияку подібність місяцесловів Холмського, Луцького і Лавришівського Євангелій.

Питання локалізації пам'ятки порушено у деяких історико-мистецьких працях²⁴⁶. Я. Запаско стверджує, що немає підстав залучати її до українського писемного корпусу, позаяк Лавришів знаходиться в Білорусії²⁴⁷. Натомість, на думку О. Попової, Євангеліє має галицько-волинське походження. До неї приєдналась М. Сморгонь-Ружицька. Дослідниці завбачили в мініатюрах кодексу особливості візантійської школи перехідної – від пізньої комніновської до ранньопалеогівської епохи, властиві й іншим ілюмінованим рукописам Галичини і Волині, а також вплив західного малярства. Лілія Євсеева підтвердила ці оцінки, виявивши в техніці мініатюр подібність до романських іконографічних взірців. За версією О. Попової і М. Сморгонь-Ружицької, Лавришівське Євангеліє могло бути створене на замовлення Войшелка в одному зі скрипторіїв Галичини або Волині. В. Александрович прийняв це припущення з обережністю. Білоруські автори, спираючись на Галицько-Волинський літопис, визнають Войшелка замовником Євангелія, не виключаючи того, що місцем створення пам'ятки був Лавришівський монастир²⁴⁸.

III. Рукописи, сучасне місце знаходження яких не відоме

1. *Євангеліє апракос ("Лаврівський уривок")* XII–XIII ст. 3 арк. Пергамен, устав. Зміст рукопису: євангельські читання з Матвія і Луки. Виявлений у Городищенському монастирі (в обкладинці богослужбової книги), його датував О. Колесса²⁴⁹. Він вважав, що аркуші вийшли "з того самого культурного осередку, що і т. зв. Кристинопольський Апостол, т. є. із Городища, де виводилася була під той час своєрідна графічна манера". На думку дослідника, уривок перейшов з Городища до василіян у Лаврові після того,

²⁴⁵ Лосева О. В. Русские месяцесловы... – С. 83, 104 та ін.

²⁴⁶ Попова О. С. Галицко-волинские миниатюры... – С. 289–315; *Ее же*. Русская книжная миниатюра... – С. 9–81; *Smorg-Różycka M.* Miniatury "Ewangeliarza Ławryszewskiego". Zagadnienie stylu // *Folia Historiae Artium*. – Kraków, 1992. – Т. 28. – С. 13–38; *Ejusdem*. Romans chrześcijański "Barlaam i Jozafat" w kulturze średniowiecznej Europy. Uwagi o dwóch miniaturach w "Ewangeliarzu Ławryszewskim" // *Slavia Orientalis*. – Warszawa, 1993. – Nr. 1. – С. 9–27; *Ejusdem*. Sztuka cerkiewna Rusi Halicko-Wołyńskiej. Artystyczna symfonia tradycji bizantyńsko-ruskiej i romańskiej // *Sztuka Kresów Wschodnich*. – Kraków, 1999. – Т. 4. – С. 7–26; *Ejusdem*. Ewangeliarz Ławryszewski... – С. 112–113, 115–116; *Евсеева Л.* Афонская книга образцов XV в.

О методе работы и моделях средневекового художника. – Москва, 1998. – С. 109.

²⁴⁷ Запаско Я. П. Пам'ятки... – С. 54.

²⁴⁸ Напр.: Семянчук А. Лаўрышаўскае Евангелле // *Silva rerum nova: Штудыі ў гонар 70-годдзя Георгія Я. Галенчанкі*. – Вільня; Мінск, 2009. – С. 236–246. Юрій Лабинцев відніс Лавришівське Євангеліє до "литовської кириличної традиції", хоча і визнав, що виявити цю традицію "не так вже і просто". Див.: *Лабинцев Ю. А.* Литовская кирилловская письменность XIII–XV вв. в контексте кирилло-мефодиевской традиции Великого княжества Литовского // *Studia Russica*. – Budapest, 1999. – Т. 17. – С. 52.

²⁴⁹ Колесса О. Лаврівські пергаментові листки з XII–XIII в. // *ЗНТШ*. – 1903. – Т. 53. – С. 1–26; *Його ж.* Південно-волинське Городище... – С. 14.

як Городищенський монастир отримав Бучацьке Євангеліє. Стосовно діалектних елементів, виявлених у тексті, О. Колесса зазначив, що “то є скупі останки багатой рукописної спадщини... свідки старинної руської культури, осідком якої був не лише Лаврівський монастир”, а й багато інших обителів, “де на невеличкому просторі вспіла продертися така сильна закраска живої народної мови”²⁵⁰. При цьому автор зауважив паралелі в орнаментиті Лаврівського уривка і Бучацького Євангелія, а в їх мові – подібність до Галицького Євангелія 1144 р. і Житія святого Сави Освященного.

2. *Псалтир (уривок)* XII–XIII ст. 3 арк. Пергамен, устав. Зміст уривка: служба святого Іоана Златоуста з доповненням буденних служб. Аркуші віднайшов О. Колесса у Городищенському монастирі разом з фрагментами Тріоди XVII ст. в старовинній обкладинці Службника XVIII ст. з церкви села Хлівчани біля Городища, який у XIX ст. зберігався в церкві села Довжево на північ від Белза Львівської області. На думку О. Колесси, письмо Псалтиря подібне до Кристинопольського Апостола²⁵¹. Уривок описав також Я. Гординський, який доповнив свідчення про нього новими даними: спершу єрейський Службник знаходився у приватній збірці Ф. Лисяка з Довжева. При цьому, крім уривка Псалтиря, Я. Гординський описав ще 18 фрагментів інших богослужбових рукописів, вклеєних поміж аркушами Службника, написаних уставом і, найімовірніше, у другій половині XIII ст. На його думку, мова Псалтиря і фрагментів “в головній основі церковнослов'янська, та в ній уже багато елементів чисто руських і то південно-руських”, отже, рукописи створені, мабуть, на тій території, де їх було знайдено²⁵².

3. *Мукачівські листки (уривок Тріоди цвітної)*. Друга половина XII–XIII ст. 2 арк. Пергамен, устав. Зміст уривка: старозавітні читання з Ісаї та Єзекіїля, що їх промовляють на вечірні Великої п'ятниці і на утрні Великої суботи, повчання священників для служби у вівтарі. Аркуші викликають “великий інтерес для ознайомлення зі старими біблійськими текстами, а також з найстаршою формою церковних богослужбових книг”²⁵³. Їх виявив О. Колесса в Мукачівському василіянському монастирі святого Миколая на Чернечій горі й відніс до Карпатської Русі²⁵⁴. І. Панькевич, який працював з рукописами О. Колесси і бачив уривок, у стислому описі вказав: він написаний, вочевидь, у західноукраїнських землях, звідки перейшов на південь Карпат, за фонетикою відрізняється від норми церковнослов'янської мови, даючи зразок народної розмовної мови того часу.

4. *Імстичівські листки* XIV ст. Про них, поряд з Мукачівськими листками, згадав О. Колесса. Але в самого О. Колесси, та інших авторів (див. роботи В. Микитася), які також називають Імстичівські листки серед давніх рукописів Карпатського краю, опис пам'ятки і дані про місце її перебування відсутні.

²⁵⁰ Колесса О. Лаврівські пергаментові листки... – С. 1.

²⁵¹ Там само. – С. 2–3.

²⁵² Гординський Я. Уривки Псалтири XIII–XIV в. // ЗНТШ. – 1911. – Т. 106. – С. 22.

²⁵³ Панькевич И. Мукачевские пергаментные

отрывки (из наследия проф. Александра Колессы) // Byzantinoslavica. – 1919. – Т. 16, No 1. – С. 20, 35.

²⁵⁴ Колесса О. Лаврівські пергаментові листки... – С. 6.

5. *Молитовник “Півустав Ужгородський”*. Друга половина XIV ст. 207 арк., без початку і закінчення. Пергамен, устав, елементи півуставу, два почерки²⁵⁵. Зміст рукопису: настільна книга для монастирських щоденних і святкових богослужінь; духовні настанови і приписи щодо порядку богослужіння, монастирського побуту; індіктион на церковний рік із синаксарем та витягами з Прологу й Міней. Кодекс, яким спершу володіла родина Черських в Ужгороді, подарував бібліотеці Ужгородського товариства “Просвіта” канонік Георгій Шуба. До музею переданий 1945 р., викрадений 1971 р.

У синаксарі (пам’яті преподобного Феодосія Печерського, святого Кирила з вказівкою про нього як першовчителя, що “переклав грамоту” з грецької мови та хрестив слов’ян і болгар, на перенесення мощів князів Бориса і Гліба) записані старовинні слов’янські назви місяців, подібні до Віденського Октоїха. На арк. 116–123 вміщені пасхальні таблиці та ключі для визначення дат Великодня на долоні й календарні астрономічні кола. Рукопис зберіг пізніші записи румунською мовою, передані слов’янськими літерами, що їх переклали О. Колесса і Я. Запаско. Серед них: на арк. 78–81 – про те, що книгу купив під Іван з Горнищ, на арк. 95–101 – про диякона Теодора з Тульчи, який віддає цю книгу до храму Благовіщення у селі Вамі (?) Великий. На арк. 151 у синаксарі вміщено приписку про смерть митрополита київського і всієї Русі Олексія (†1378); на арк. 193 зв. – румунський запис слов’янськими літерами з датою 1706 р. зі згадкою про попа Тому з села Великі Гаївці (біля Ужгорода). О. Колесса вважав, що рукопис переписано на Закарпатті, можливо для Грушівського монастиря, після знищення якого в другій половині (наприкінці?) XVII ст.²⁵⁶ він зберігався у церквах на кордоні з румунським населенням²⁵⁷. Я. Запаско припустив, що село Горнищ – можливо, сучасне Горінчово Хустського району (Південне Закарпаття). Я. Запаско підкреслив наявність у мові Ъ замість е²⁵⁸, О. Колесса – південнослов’янський вплив, а також “замітне консервативне стремління писців задержати старинну церковно-слов’янську основу текстів, якими вони користувалися; але це їм часто не вдається, і вони мимоволі піддаються впливови народної мови... яка продирається через церковно-слов’янську підкладку”²⁵⁹.

²⁵⁵ Ужгород, Закарпатський краєзнавчий музей. – І–479.

²⁵⁶ Хоча деякі джерела зберігають відомості про ченців з цієї обителі й у XVIII ст. Див.: *Жаткович Ю.* Нарис історії Грушівського монастиря на Угорській Русі // Науковий збірник, присвячений професорові Михайлови Грушевському учениками й прихильниками з нагоди його десятилітньої наукової праці в Галичині (1894–1904). – Львів, 1906. – С. 153–159; *Монич О.* Мараморошська святиня: нариси історії Грушівського монастиря. – Ужгород, 2008. – С. 57–80. Існує також припущення про виготовлення у монастирі

1690 р. чи 1693 р. гравірованого Антиминса мараморошського єпископа Йосифа Стойки (†1711), див.: *Кралицкий А.* Список монастырей чина св. Василия Великого, существовавших некогда в Мараморошине и истёртых императором Иосифом II 1788 г. // Науковий збірник Галицко-руської Матиці за 1865 г. – Львів, 1865. – Вып. 1. – С. 52; *Его же.* Следы книгопечатания монастыря Грушевского // Там же. – Вып. 2. – С. 111–114.

²⁵⁷ *Колесса О.* Ужгородський “Полуустав”... – С. 58.

²⁵⁸ *Запаско Я. П.* Пам’ятки... – С. 266.

²⁵⁹ *Колесса О.* Ужгородський “Полуустав”... – С. 51.

О. Колесса відзначив також діалектні елементи кодексу, ряд фонетичних норм, поширених в інших західноукраїнських пам'ятках. Його зразком був, найправдоподібніше, скорочений варіант повного уставу Києво-Печерського монастиря²⁶⁰. Рукопис описав також В. Микитась²⁶¹.

6. Житійні збірники з Мукачівської греко-католицької єпархії²⁶²

1) *Життя святих*, "написані на пергамені уставом чи не XIII ст.", з бібліотеки мукачівського єпископа Василя Поповича (1796–1864). Єдине повідомлення про рукопис подав І. Срезневський, який оглянув збірник під час відрядження на Західну Україну у 1842 р., не вказавши зміст і обсяг.
2) *Житіє святого Кирила XIV* ст. 2 арк., з Мукачівського василіянського монастиря. Єдине повідомлення про фрагмент подав І. Срезневський.

7. Збірники Онуфріївського василіянського монастиря у Львові

1) *Збірник житій*. До 1250 р. 150 арк., неповний. Переписаний з давнішого тексту. Його стисло описав І. Срезневський без уточнення змісту²⁶³.
2) *Збірник житій святих, казань і апокрифів*. Приблизно 1300 р., без початку і закінчення. Зміст рукопису: житія святого Онуфрія Пустельника та інших отців Церкви, страсті великомучениці Варвари, священномучеників Козьми і Даміана, чуда і діяння святого Миколая, явлення Авраама з Михайлом архистратигом, діяння апостолів Андрія і Матвія, житіє святої Єфросинії, слово Єремії про Древо Чесне, страсті святого Євстафія і дружини його і чада його та ін. Збірник оглянув і описав І. Срезневський²⁶⁴, особливо виокремивши в ньому "Житие и хождение святителя Еуфросинии", полоцької княжни. У XVI ст. митрополит Макарій (Булгаков) включив Житіє Єфросинії Полоцької до Великих Четей-Міней під 23 травня. Архієпископ Філарет (Гумілевський) відніс створення Житія Єфросинії Полоцької до 1200 р., а його список у Збірнику – до XIV ст.²⁶⁵ Уже в О. Соболевського, М. Волкова та Е. Калужняцького Збірник названий серед втрачених²⁶⁶. У відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України

²⁶⁰ Колесса О. Ужгородський "Полуустав"... – С. 36.

²⁶¹ Микитась В. Л. Давні книги Закарпатського державного краєзнавчого музею. – Львів, 1964. – С. 21–24; Його ж. Давня література Закарпаття. Нариси літератури Закарпаття доби феодалізму. – Львів, 1968. – С. 69–72.

²⁶² Про ці рукописи див.: Донесення ад'юнкта-професора Срезневського г. міністру народного просвіщення // ЖМНП. – 1843. – № 2. – С. 47–49.

²⁶³ Донесення... – С. 49; Срезневський І. І. Древние памятники... – Стб. 122.

²⁶⁴ Донесення... – С. 60; Срезневський І. І. Древние памятники... – Стб. 162. У 1843 р. він назвав Збірник серед рукописів бібліотеки Онуфріївського монастиря, а в 1882 р. – серед збережених у Львівській бібліотеці (?).

²⁶⁵ Філарет (Гумілевський), архієп. Обзор... – С. 58.

²⁶⁶ Соболевський А. І. Очерки... – С. 66; Волков Н. В. Статистические сведения... – С. 9; Калужняцький Е. І. Обзор славяно-русских памятников языка и письма, находящихся в библиотеках и архивах львовских. – Киев, 1877. – С. 68. Подібне повідомлення див.: Орлов В. Евфросиния Полоцкая. – Минск, 1992. – С. 95. Однак свідчення М. Волкова суперечливі. Вказуючи на збірник XIV ст. (№ 575, "зберігається у Львівській бібліотеці") як втрачений, автор, водночас, подає його у загальному списку церковних рукописів, які дійшли до нас з XII–XIV ст. У цьому ж списку автор згадує також Збірник житій (150 арк.) із василіянського монастиря (№ 572), але не уточнює, чи цей другий збірник також числиться серед втрачених.

імені В. Стефаніка, до якої у 1940 р. потрапили монастирські зібрання, втім з Онуфріївського монастиря, збірник (як і попередній 1250 р.) відсутній. Водночас, 1910 р. до бібліотеки Академії наук у Санкт-Петербурзі з колекцією рукописів І. Срезневського надійшов один аркуш з Життя Єфросинії Полоцької, датований XIII ст.²⁶⁷ Чи не може він бути частиною львівського збірника? Це питання залишається відкритим.

IV. Рукописи, місце знаходження яких встановити не вдалося

1. *Пролог “Люблінський” (уривок)*²⁶⁸. Кінець XIII – середина XIV ст. 3 арк. Пергамен, устав. Зміст рукопису: Мінея на січень, закінчення слова святого Євагрія про смиренних, початок житій святих Єрмола, Стратоніка, Петра, Стефана, уривок повчання “Про царство небесне”, початок і закінчення житія преподобних отців на Синаї і в Раїфі убитих. За свідченням Ігора Лося, уривок виявив у палітурці латинської книги XVII ст. польський учений Єронім Лопацинський²⁶⁹. І. Лось визначив зміст аркушів. На підставі частоті змін *ѣ* і *е*, *оу* і *в* та ін. він припустив, що “уривок Прологу написаний в області галицько-волинських говірок”²⁷⁰.

V. Рукописи, які можна віднести до галицько-волинського регіону

1. *Євангеліє Никольського єдиновірчого монастиря* XII–XIII ст. 108 арк. Згадав О. Соболевський у нотатці до статті М. Волкова²⁷¹: “Ще одна галицько-волинська пам’ятка нещодавно знайдена мною у Никольському єдиновірчому монастирі у Москві. Це – Євангеліє XII–XIII ст., придбане... настоятелем монастиря архимандритом Павлом Пруським у 50-х роках в одного старообрядця, який своєю чергою придбав його, разом з багатьма іншими рукописами, в м. Холмі. Воно (без початку і закінчення) складається з 108 аркушів, прикрашених особливим, своєрідним орнаментом, якого, мені здається, не доводилось зустрічати в інших рукописах”. М. Волков, услід О. Соболевському, включив рукопис до галицько-волинської групи²⁷². Євангеліє (108 арк.) з Никольського єдиновірчого монастиря (№ 150), яке придбав архимандрит Павло Пруський, згадує також Г. Воскресенський. За його описом, рукопис переписаний уставом XII ст. двома почерками, зберіг євангельські читання з середини четверга четвертого тижня після П’ятидесятниці до четверга Сиропусного тижня, має деякі спільні написання з Галицьким Євангелієм 1144 р.²⁷³ З поданих в інших виданнях цій характеристиці відповідає Євангеліє-апракос повний кінця XIII ст., вказане у Каталогі 1984 під № 338²⁷⁴, що налічує 108 арк.

²⁶⁷ Пергаменные рукописи... – С. 49.

²⁶⁸ Публікація пам’ятки: Лось І. Л. Люблинские отрывки // СОРЯС. – 1900. – Т. 67, № 5. – С. 7–8.

²⁶⁹ Відтак, нині уривок може знаходитися у Люблінській публічній воєводській бібліотеці ім. І. Лопацинського з його колекцією рукописів. Щоправда, ця колекція обіймає переважно рукописи XVI–XIX ст.

²⁷⁰ Лось І. Л. Люблинские отрывки... – С. 12.

²⁷¹ Волков Н. В. Отрывок Апостола... – С. 238–239.

²⁷² Его же. Статистические сведения... – С. 34, 95.

²⁷³ Воскресенский Г. А. Евангелие от Марка по основным спискам четырех редакций рукописного славянского евангельского текста с разнотечениями из ста восьми рукописей Евангелия XI–XVI вв. – Москва, 1894. – С. 43; Его же. Характеристические черты... – С. 35.

²⁷⁴ ГИМ. – Хлуд. 170-д.

Рукопис надійшов у 1917 р. з колекцією О. Хлудова, укладеною, зокрема, з рукописів московського Никольського єдиновірчого монастиря. Проте в огляді рукописів зібрання О. Хлудова²⁷⁵ вказане Євангеліє відсутнє. У Каталозі 1984 та кількох згадках про Євангеліє-апракос кінця XIII ст.²⁷⁶ його галицько-волинське походження не зазначено.

2. Євангеліє апракос короткий. Початок (?) XIV ст. 117 арк. Пергамен, устав²⁷⁷. Зміст рукопису: євангельські читання на окремі дні церковного року, місяцеслов (пам'яті князів Бориса і Гліба, перенесення мощів святого Миколая Мирлікійського та князів Бориса і Гліба, освячення церкви великомученика Георгія у Києві або Кипарисі), недільні утрени євангелія. Рукопис належав колекціонеру старожитностей Миколаю Матруніну, у 1820 р. надійшов до зібрання М. Румянцева.

Кілька вкладних записів дозволяють припустити історію побутування рукопису: на арк. 117 зв. півуставом XV ст. вказано, що це Євангеліє дав раб Божий, і названі імена – Мамак Федор, Матфей Боброєдов, Іван Никифоров, Лукьян Максимов, зазначено передачу книги церкві святого Спаса при великому князі Кизимірі та єпископі “Семіоне”. Нижче півуставом XVI ст. записано про передачу Євангелія Митрофаном Івановим церкві пророка Іллі. На думку Н. Тихомирова, прийняту у Каталогі 2002, перший запис датований між 1 вересня 1491 р. і 7 червня 1492 р. (день смерті польського короля Казимира IV Ягеллона)²⁷⁸. А єпископ Симеон – імовірно, холмський єпископ, про якого згадує Волинський короткий літопис під 1492 р.²⁷⁹ За іншою версією, записи слід датувати першою половиною 40-х років XV ст., коли Казимир Ягеллон ще не був королем, а Євангеліє покладено спочатку на престол храму в ім'я святого Спаса села на Ладосні Черсвятського двору, потім передане до полоцької церкви пророка Іллі. Відтак, Симеон – радше, полоцький єпископ, згаданий у полоцьких грамотах²⁸⁰.

У Каталогі 2002 галицько-волинські лексичні риси рукопису не зазначено. За Я. Запаском, Євангеліє написано у межах України²⁸¹. О. Лосева однозначно називає його галицько-волинським²⁸².

3. Євангеліє тетр. Друга половина (середина?) XIV ст. 128 арк., без початку. Пергамен, устав²⁸³. Зміст рукопису: євангельські читання на всі дні церковного року, вказівник євангельських читань, місяцеслов, що нагадує місяцеслов Луцького Євангелія (пам'яті князів Бориса і Гліба, перенесення

²⁷⁵ Попов А. Описание...; *Его же*. Описание... – Первое прибавление. – Москва, 1875.

²⁷⁶ Каталог 1984. – С. 294; Щепкина М. В., Протасьева Т. Н., Костюхина Л. М., Голышенко В. С. Описание пергаментных рукописей Государственного Исторического музея. Ч. 1: Рукописи русские // АЕ за 1964 год. – Москва, 1965. – С. 165; Жуковская Л. П. Типология... – С. 331.

²⁷⁷ РДБ. – Рум. 108.

²⁷⁸ Каталог 2002. – С. 210–211.

²⁷⁹ Волинская краткая летопись //

ПСРЛ. – Москва, 1980. – Т. 35. – С. 122.

²⁸⁰ Кузьмин А. В. К истории бытования пергаменного кодекса (РГБ. Ф. 256. № 108) на территории Великого княжества Литовского в XV – начале XVI в. // Румянцевские чтения: материалы международной конференции (10–12 апреля 2007). – Москва, 2007. – С. 192–201.

²⁸¹ Запаско Я. П. Доброписці... – С. 58.

²⁸² Лосева О. В. Периодизация... – С. 26, 35.

²⁸³ РДБ. – Рум. 117.

мощів святого Миколая Мирлікійського, освячення церкви великомученика Георгія в Києві). Вказівник на арк. 128 зв. дописаний, імовірно, тим же переписувачем, хоча його почерк має окремі відмінності.

Рукопис віднесено до службових Тетраєвангелій, які в деяких рисах подібні до апракосних Євангелій. Тератологічні композиції та орнаментальна стилістика кодексу (його “орнаменти відносяться до південно-західноруської мистецької традиції”²⁸⁴) нагадує Луцьке Євангеліє.

4. *Євангеліє тетр.* Друга половина (третя чверть?) XIV ст. 269 арк. Пергамен, папір, устав (частина втрачених аркушів доповнена півуставом XVIII ст.)²⁸⁵. Зміст рукопису: євангельські читання на всі дні церковного року, місяцеслов з відсиленнями до євангельських читань, вказівник євангельських читань на різні випадки і стовпи утрєніх недільних читань з гласами Октоїха. Кодекс у 1828 р. подарував Товариству історії і старожитностей російських московський купець-старообрядець і колекціонер Іван Царський.

У мові рукопису стверджено українські і білоруські риси та елементи середньоболгарської лексики, що може свідчити про болгарське походження протографа. На палітурці збережено записи польською (зі зверненням до пана Олександра), латинською і румунською (але кирилицею) мовами, на арк. 77–85 – запис скорописом XVII–XVIII ст. частково румунською, частково кирилицею. Павло Строев, який помилково датував рукопис XVI ст., відніс його до Молдавії або Валахії²⁸⁶. А. Турилов уточнив датування і визнав, що рукопис якийсь час перебував у цьому регіоні²⁸⁷. Враховуючи мовні особливості та покрайні записи, можна припустити походження Євангелія з української території на межі з Молдавією.

У стислому переліку пам'яток XIV ст. Я. Запаско називає ще низку рукописів, які, на його думку, написані у межах Галицько-Волинської землі. Це – *Євангеліє апракос* (РДБ. – Рум. 109), *Євангеліє апракос* (РДАДА. – Син. тип. № 8), *Євангеліє апракос* (РДАДА. – Ф. 381. – Син. тип. № 9), *Євангеліє апракос* (РДАДА. – Ф. 381. – Син. тип. № 20)²⁸⁸. За автором, додаткового вивчення, яке б підтвердило відповідну локалізацію, потребують також *Псалтир* (РНБ. – Син. 67) і *Тріодь пісна* (Кременецький краєзнавчий музей. – № 7415 I–9104)²⁸⁹. Утім, припущення автора про галицько-волинський родовід названих апракосних Євангелій XIV ст. не підтверджене у Каталозі 2002. Хоча, наприклад, за твердженням Л. Жуковської, очевидно є лексична подібність Типографського Євангелія № 7 і Євангелія Рум. 109: “Рум–109

²⁸⁴ Каталог 2002. – С. 437. Про цей рукопис див. також: Волков Н. В. Статистические сведения... – С. 57 (автор не згадав його серед галицько-волинських пам'яток); Восток А. Х. Описание... – С. 181–182 (стислий опис без вказівки на регіон походження); Жуковская Л. П. Текстология... – С. 43, 54, 58, 80, 119 (мовні характеристики).

²⁸⁵ РДБ. – ОИДР 31.

²⁸⁶ Строев П. М. Библиотека импера-

торского Общества истории и древностей российских. – Москва, 1845. – С. 12.

²⁸⁷ Турилов А. А. Предисловие (Опыт авторецензии) // Дополнения к “Предварительному списку славяно-русских рукописных книг XV в., хранящихся в СССР”. (М., 1988) / Сост. Н. А. Охотина, А. А. Турилов. – Москва, 1993. – С. 11, 26. – Примеч. № 40; Каталог 2002. – С. 433–435.

²⁸⁸ Запаско Я. П. Доброписці... – С. 58–59.

²⁸⁹ Його ж. Пам'ятки... – С. 54.

написане пізніше і, отже, може брати початок від Тип-7, та, імовірно, йде від близького до нього за діалектною належністю списку”²⁹⁰.

У пошуках галицько-волинських церковних рукописів не залишимо поза увагою незначні за обсягом малодосліджені уривки і фрагменти. Деякі опосередковані свідчення дозволяють припустити їхній зв'язок з Галичиною і Волинню. Погана збереженість цих фрагментів, кількість яких доволі значна²⁹¹, серйозно ускладнює їх вивчення і локалізацію.

Звернімо увагу на пергаменні уривки Національної бібліотеки України імені В. Вернадського, які описали М. Геппенер, Н. Гнатенко, С. Маслов, М. Петров та ін. У колекції зберігаються, зокрема, невеликі рукописи, що їх подарував А. Петрушевич Університетові святого Володимира у Києві, уривки, виявлені в корінцях оправ актових книг, у бібліотеках Кременецького ліцею, єзуїтської колегії “Regia” та інших навчальних закладів Волині²⁹², де їх використовували в обкладинках латинських шкільних курсів XVII–XVIII ст. Назвемо найцікавіші для нашого огляду пам'ятки. 1) *Молитовник*²⁹³ другої половини – кінця XIII ст. 3 арк., з фрагментами заамвонної молитви святому Миколаю Чудотворцю, заамвонної молитви за упокій, молитви перед причащенням, виявлені в палітурці актової книги Володимирського земського суду 1612 р. На думку М. Геппенер, рукопис писали два переписувачі і, позаяк на арк. 1 згадано “князя нашего”, – у землях якогось князівства чи за якогось князя. А “якщо ми співставимо ці дані із зовнішніми обставинами віднайдення уривка у старій, вірогідно місцевого виробництва палітурці Володимиро-Волинської актової книги, мимоволі постає питання, чи не перебуває наш рукопис у якомусь зв'язку з тією жвавою книжною діяльністю, яку відзначає літопис на Волині у часи княжіння Володимира Васильовича”²⁹⁴. В описі уривка, поданому в Каталозі 1984 (названий Служебником), зазначені його особливі заамвонні молитви і

²⁹⁰ Жуковская Л. П. Текстология... – С. 335.

²⁹¹ Фрагментарне збереження багатьох рукописів Західної України засвідчує значні втрати її церковно-писемної спадщини, зумовлені історичними катаклізмами і міжцерковною боротьбою. “Взагалі була тенденція старі видання замінити більш новими, головним чином тому, що нові видання були правильніші старих. З часу поширення унії у Львівській єпархії, а особливо від Замойського синоду 1720 р., уніатські єпископи наказали старі православні видання прибирати або виправляти”: Крип'якевич Ів. Невикористане джерело до історії старої книги // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2001. – Вип. 8: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. – С. 263. Зазначене цілком певно можна віднести не лише до друкованих, а й рукописних пам'яток.

²⁹² “В основному найдавніші слов'янські рукописи київських зібрань, які не були органічно пов'язані з історично складеними на місці зібраннями рукописів, потрапили до Києва відносно недавно у складі багатьох окремих зібрань і колекцій”: Геппенер М. В. (за участю Візира М. П. та Шубинського Й. В.). Слов'янські рукописи... – С. 6.

²⁹³ Публікація пам'ятки: Геппенер Н. В. Отрывок пергаменного молитвенника кирилловского письма конца XIII в. (Из находок в старых переплетах) // ТОДРЛ. – 1961. – Т. 17. – С. 621–622.

²⁹⁴ Геппенер Н. В. Отрывок... – С. 622–623. Водночас М. Геппенер вказав на існування ще багатьох рукописних фрагментів, зокрема з палітурок актів Володимирського земського суду за 1596 і 1598–1599 рр., Володимирського міського суду за 1595 і 1696 рр., які й досі не вилучені і не вивчені.

нестандартний склад²⁹⁵. 2) *Слово Єфрема Сирина про прекрасного Йосифа* початку XIV ст., фрагменти кількох аркушів з обкладинки латинського підручника²⁹⁶. 3) *Псалтир*²⁹⁷ першої половини – середини XIV ст., 1 подвійний арк., зі збірки А. Петрушевича. Читання з 138 (уривок), 139 і 140 (1–4) віршів богослужбового або навчального призначення²⁹⁸. Уривок дослідила Варвара Адріанова-Перетц, яка відзначила у ньому фонетичні українізми, новий ґ, перехід *ou* і в та ін., його південно-руські риси²⁹⁹.

Значну кількість рукописних уривків і фрагментів XII–XIV ст. має Національний музей у Львові імені Андрея Шептицького. На думку І. Свенціцького, “ближчий розгляд цих текстів виказує звісні нам дотепер ціхи дуже правильного найстаршого східнослов’янського правопису без слідів північно-руських місцевих говірок. Зате написи з похідним ґ... виразно стверджують галицько-волинське походження цих пам’яток”³⁰⁰. Йдеться, насамперед, про уривки з опису І. Свенціцького³⁰¹. 1. *Богослужбова книга (Мінея службова ?)* XII ст., 2 фрагменти з канону. 2. *Євангеліє апракос короткий* XII ст., 1 подвійний арк., закінчення євангельських читань на 10-ту неділю після П’ятидесятниці, взятий з палітурки. 3. *Богослужбова книга (Октоїх?)* XIII ст., фрагмент. 4. *Євангеліє апракос короткий* XIII ст., уривок з євангельських читань циклу Нового літа, взятий з палітурки рукописного Євангелія 1588 р. з церкви села Ялин (біля Санок, Польща). 5. *Євангеліє апракос короткий* XIII ст., 2 подвійних арк., закінчення євангельських читань на суботу 3-го тижня після П’ятидесятниці, взяті з палітурки. 6. *Євангеліє апракос повний* XIII ст., 1 арк., закінчення євангельських читань на вівторок і початок читань у середу Мясопусного тижня, взятий з палітурки. 7. *Євангеліє* XIII ст., фрагмент, євангельські читання на П’ятидесятницю (уточнення змісту Л. Жуковської³⁰²). 8. *Євангеліє* XIII ст., 4 фрагменти, євангельські читання від Луки. 9. *Октоїх (?)* XIII ст., 2 фрагменти зі стихир ангелам, взяті з палітурки рукописного Апостола XVI ст. (знайдений під час експедиції в Закарпатті у 1909 р.). 10. *Повчання ченцям* XIII ст., 1 арк., повчання про працелюбне і подвижницьке життя, з рукописної Мінеї службової XVI ст. з церкви містечка Стара Сіль біля Самбора Львівської обл. 11. *Збірник повчань (?)* XIII ст., 2 арк., повчання священникові, взяті з палітурки. 12. *Богослужбова книга (Пролог?)* кінця XIII – початку XIV ст., 5 фрагментів одного аркуша з палітурки книги з церкви с. Курилівка (біля Лежайська, Польща). 13. *Євангеліє апракос повний* кінця XIII – початку XIV ст., 1 арк., закінчення євангельських читань на вівторок і незавершене читання на четвер Сиропусного тижня, з палітурки. 14. *Євангеліє апракос* першої

²⁹⁵ Каталог 1984. – С. 328–329.

²⁹⁶ Геппенер М. В. (за участю Візира М. П. та Шубинського Й. В.). Слов’янські рукописи... – С. 41–43.

²⁹⁷ Публікація пам’ятки: Адріанова В. Київський уривок Псалтиря XIV віку // Записки Українського наукового товариства в Києві. – Київ, 1908. – Кн. 2. – С. 98–100.

²⁹⁸ Геппенер М. В. (за участю Візира М. П. та Шубинського Й. В.). Слов’янські рукописи... – С. 52–54.

²⁹⁹ Адріанова В. Київський уривок... – С. 96–97, 101–104.

³⁰⁰ Свенціцький І. Опис... – С. 5.

³⁰¹ Там само. – С. 6–36. – Табл. 1–19 (фото відтворення уривків).

³⁰² Жуковская Л. П. Типология... – С. 321.

половини XIV ст., 2 арк., євангельські читання у Страсний тиждень, з палітурки Ірмологія XVIII ст. з церкви села Ісаї Турківського району Львівської області. 15. *Євангеліє апракос* першої половини XIV ст., 3 арк., євангельські читання з Матвія, з друкованої Тріоди цвітної (Київ, 1630)³⁰³.

І. Свенціцький назвав ще 17 фрагментів XII–XIV ст., зміст яких складно визначити. У Каталог 1984 потрапило 6 з них (названі рукописами невизначеного змісту)³⁰⁴, водночас список І. Свенціцького тут доповнено ще кількома фрагментами, вивезеними в різні часи з Галичини. Серед них, зокрема, уривок, датований кінцем XIII ст., який надійшов до колекції Національного музею після публікації І. Свенціцького й описаний лише у Каталогі 1984. Це – 3 арк. кінця XIII ст., імовірно з *Параклитика* (уривок 3-го гласу, зі служби на утрєні, канони в п'ятницю і суботу), придбані шляхом обміну з Національним музеєм Перемишльської землі у Перемишлі (Польща). *Євангеліє апракос повний* кінця XIII – початку XIV ст., 1 арк., євангельські читання з Луки, закінчення читання на вівторок і незакінчене читання на четвер Сиропусного тижня, з палітурки; на аркуші зберігся штамп “Союзу прихильників національного музею у Львові”, надійшов у 1939 р. (очевидно, пізніше віднайдена частина одного з уривків, які описав І. Свенціцький)³⁰⁵.

Низка фрагментів церковних рукописів XIII–XIV ст. зберігається у Львівській національній науковій бібліотеці України імені В. Стефаника. Вони надійшли з колекціями А. Петрушевича і Наукового товариства ім. Шевченка, походять насамперед з теренів Західної України. В їх описі³⁰⁶ особливий інтерес мають рукописи (і таких більшість), написані “церковнослов'янською мовою української редакції”. 1. *Кормча XIV титулів без тлумачень* останньої чверті XI – початку XII ст., 2 арк., 104–107 правила Карфагенського собору (393–419). 2. *Євангеліє апракос* кінця XII – першої половини XIII ст., 2 арк., євангельські читання в середу 4-го тижня і в понеділок–вівторок 5-го тижня після Великодня. 3. *Повчання* кінця XII – першої половини XIII ст., 1 арк., повчання про спасіння душі (?). 4. *Тріодний читий збірник* XII ст., 1 подвійний арк., слово на неділю митаря і фарисея. 5. *Бесіда Косми Пресвітера* середини – другої чверті (середини?) XIII ст., 1 арк., слово четверте болгарського письменника-полеміста Козьми Пресвітера, автора “Бесід на новоявлену єресь богомилів” (кінець X ст.)³⁰⁷. 6. *Євангеліє апракос* XIII ст., 2 арк., євангельські читання на Страсний тиждень. 7. *Євангеліє апракос повний* XIII ст., 1 арк., євангельські читання на четвер–неділю 13-го тижня після

³⁰³ Більшість уривків описана також: Каталог 1984. – С. 251–252, 255–256, 268–269, 270, 272–273, 277–278, 308–309, 344; Каталог 2002. – С. 356–357.

³⁰⁴ Каталог 1984. – С. 285–286, 373.

³⁰⁵ Там само. – С. 308–309, 348.

³⁰⁶ Каталог 2007. – С. 3–28. Окремі уривки описані також: Каталог 1984. – С. 252, 254–255, 361; Каталог 2002. – С. 362–363, 646–647.

³⁰⁷ Більшість руських списків цього

полемічного твору збереглися з XV–XVI ст. Тому, на думку Михайла Попруженка, “львівський” уривок, датований серединою – другою чвертю XIII ст., є вельми цікавим і цінним свідченням раннього існування його копії: *Попруженко М. Г.* Святого Козьми пресвітера Слово на еретика и поучение от божественных книг // *Памятники древнего письма и искусства*. – Санкт-Петербург, 1907. – Т. 167. – С. XII.

П'ятидесятниці. 8. *Євангеліє апракос повний* XIII ст., 2 арк., євангельські читання на понеділок 7-го тижня після Великодня. 9. *Повчання* (?) XIII ст., 1 арк., повчання на богородичне свято (?). 10. *Пролог* XIII ст., липень–серпень, 2 арк., слово про мовчання і смирення. 12. *Пролог* XIII ст., вересень і листопад, 4 арк., уставні вказівки і проложне читання про диякона Ави́ва, житіє святого Мартина, читання в день Собору святого архистратига Михаїла. 13. *Апостол апракос* третьої чверті XIV ст., 1 арк., апостольські читання в 5-у неділю і суботу 6-го тижня Великого посту. 14. *Євангеліє апракос* початку XIV ст., 5 фрагментів одного аркуша, євангельські читання у Великий четвер на утрні. 15. *Мінея святкова* кінця XIV ст., 2 арк., закінчення служби на Благовіщення Пресвятої Богородиці. 16. *Октоїх* (?) середини XIV ст., 2 арк., піснеспіви (стихири?) на вівторок, середу, четвер і п'ятницю до Богородиці, пророків та ін. 17. *Повчання* (?) останньої чверті XIV ст., 1 арк., повчання на Страсний тиждень (?). 18. *Повчання* (?) XIV ст., 3 арк., фрагменти тексту повчального змісту. 19. *Пролог* середини XIV ст., липень, 2 арк., житіє священномученика Аполінарія, повчання і пам'яті святим на 23 липня. 20. *Пролог* середини XIV ст. на липень, 1 арк., читання на священномученика Павла, слово святого Єфрема про довготерпіння. 21. *Пролог* середини XIV ст., липень, 1 арк., читання про священномучеників Якинфа, Ємиліяна з Доростолу, Феодосія. 22. *Пролог* середини XIV ст., червень, 1 арк., повчання на пам'ять святих апостолів Петра і Павла. 23. *Пролог* кінця XIV ст., 1 арк., повчання і житіє, в якому згадується брат Кирило. 24. *Пролог* кінця XIV ст., грудень, 1 арк., тексти повчання, алилуарія, прокимна та проложного життя, і 29 на 28 грудня³⁰⁸.

Згадаємо також рукописні уривки колишньої Віленської публічної бібліотеки, які у XIX ст. описали Петро Гільтебрандт і Федор Добрянський, що нині зберігаються в Бібліотеці Академії наук Литви імені Врублевських (фонд № 19)³⁰⁹. Деякі з них подані у Каталозі 1984, Каталозі 2002 і в статті А. Турілова. Пишучи про ці “уривки, окремі аркуші, клаптики і шматочки”, Ф. Добрянський, зокрема, зазначав, що вони “зібрані на досить великому просторі, починаючи від Галичини і доходячи до східних меж Литви”³¹⁰. Нашу увагу привернули 8 уривків XIII–XIV ст., віднайдених у межах Галицько-Волинського князівства, або привезених зі Львова й переданих бібліотеці від галицького письменника і вченого Якова Головацького за часів його головування у Віленській археографічній комісії³¹¹. 1. *Євангеліє апракос повний* XIII ст., 2 арк., євангельські читання на різні дні після П'ятидесятниці. 2. *Євангеліє апракос повний* XIII ст., 2 арк., євангельські читання на четвер Страсного тижня, з обкладинки латинської книги³¹². 3. *Євангеліє* XIV ст.,

³⁰⁸ Укладачі Каталогу 2007 вважають, що окремі аркуші проложних читань можуть складати фрагменти однієї книги.

³⁰⁹ Опис див.: Турілов А. А. Заметки... – С. 113–143. Автор уточнив датування і зміст уривків, наведених у Ф. Добрянського. Частина уривків цього фонду, що увійшла до Каталогу 2002, названа тут рукописами з

галицько-волинськими особливостями.

³¹⁰ Добрянский Ф. Н. Описание рукописей Виленской публичной библиотеки церковнославянских и русских. – Вильна, 1882. – С. XLI–XLII.

³¹¹ Там же. – С. 15–26, 29–31.

³¹² Датовані також: Жуковская Л. П. Типология... – С. 321; Еє же. Текстология... – С. 363.

1 арк., євангельські читання з Матвія, з палітурки якоїсь книги. 4. *Євангеліє* XIV ст., 1 арк., євангельські читання з Луки, Матвія та Іоана, з обкладинки латинської книги. 5. *Євангеліє* XIV ст., 3 арк., євангельські читання з Луки і Матвія, які пожертвував берестейський єпископ Євгеній³¹³. 6. *Пролог* XIV ст., 1 подвійний арк., життя святих на 27–28 жовтня, залишки латинського напису. 7. *Тлумачення на Євангеліє Феофілакта, єпископа болгарського* кінця XIII – початку XIV ст., 1 арк., євангельські читання з Луки, притчі про несправедного судію, митаря і фарисея, з прибутково-видаткової книги католицького монастиря розариток. 8. *Збірник 12-ти місяців* XIV ст. із читаннями з Апостола і тропарями святим (зокрема, Феодору Студиту), 1 арк., зберігся фундушевий запис XVI ст. для церкви в Тракаї³¹⁴.

Недостатньо вивчені також невеликі рукописні пам'ятки Бібліотеки Російської Академії наук у Санкт-Петербурзі. Це, зокрема, – 1. *Євангеліє апракос* XIII ст., 1 арк., із колекції П. Сирку, зібраної з буковинсько-молдавських рукописів. 2. *Часослов* XIII ст., 1 арк., з колекції О. Яцимирського, частина якої придбана від румунського антикара в Яссах у 1895 р. 3. *Пролог* XIV ст., 1 арк., з обкладинки латинської книги XVII ст., що надійшла у XIX ст. з Вільнюса. 4. *Євангеліє апракос повний* XIII–XIV ст., 2 арк., зі згадкою про Євстафія, архидиякона Супрасльського монастиря, та митрополита київського і всієї Русі (без імені), привіз зі Львова Е. Калужняцький. 5. *Устав про піст і єпитимії* XIII–XIV ст., 1 арк., уривок старослов'янського єпитимійника “Заповідь святих отець” в руській редакції з колекції О. Яцимирського, який знайшов його 1892 р. у скельному скиті в Городищі на Дністрі у Бессарабії³¹⁵. Серед церковних рукописів молдавсько-української колекції Наукової бібліотеки Московського державного університету знаходиться *Псалтир* XIV ст., 1 арк., з корінця Уставу церковного XVII ст., що надійшов у 1983 р. з села Білоусівка Чернівецької області³¹⁶. Частина рукописів зазначених колекцій уже описана у Каталогі 2002 і віднесена до галицько-волинської писемності. Можливо, згадані уривки знайдуть своє місце в його наступному випуску.

Чи можна вважати поданий перелік більш або менш вірогідних галицько-волинських манускриптів XII–XIV ст. остаточною? Мабуть, ні. На вивчення чекає ще чимало давньоруських пам'яток в українських і зарубіжних зібраннях³¹⁷, адже їх опрацьований досі корпус усе ще далеко не

Опис: *Petrauskienė V. Rusų rankraštinė knyga Lietuvos bibliotekose // Rusų knygos spaustinimo pradžia ir Lietuva. – Vilnius, 1966. – T. 3. – P. 66; Каталог 1984. – С. 252–253.*

³¹³ Описано також: *Гильтебрандт П.* Рукописное отделение Виленской публичной библиотеки. – Вильна, 1871. – Вып. 1. – С. XXXIII.

³¹⁴ Окремі уривки описані також: *Каталог 2002. – С. 618, 651–652.*

³¹⁵ Пергаменные рукописи... – С. 25, 26, 48, 66, 98, 148; *Каталог 1984. – С. 372.*

³¹⁶ *Кобяк Н. А., Поздеева И. В.* Славяно-русские рукописи... – С. 103–110.

³¹⁷ У наш перелік не включено пам'ятки, походження яких лише припускається. Наприклад, А. Кримський неодноразово згадував про Волинське П'ятикнижжя XIV ст. зі збірки Троїцько-Сергіївської лаври, однак не навів доказів на користь цієї локалізації (Див.: *Крымский А. Е.* Украинская грамматика... – С. 201, 295, 376, 408). І. Ягич відзначив стилістичну і мистецьку близькість Туровського і Юр'ївського Євангелій до

вичерпаний³¹⁸. Відтак, не виключаємо: наведений список може бути доповнений новими рукописами, що сприятиме подальшим науковим студіям над церковно-писемною спадщиною Галицько-Волинської Русі.

Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України

галицько-волинських пам'яток (*Ягич И. В. Четыре критико-палеографические статьи... – С. 79–80; Его же. Труд Стасова “Славянский и восточный орнамент” // Вестник изящных искусств. – Санкт-Петербург, 1888. – Т. 6, вып. 2. – С. 176*). “Нічого білоруського” у мові Туровського Євангелія не побачив також О. Соболевський (*Соболевский А. И. Новый труд... – С. 53*). Г. Воскресенський, О. Соболевський, П. Владимиров не визнали білоруським й Оршанське Євангеліє. Григорій Крижановський, оминаючи питання локалізації манускрипту, засвідчив у ньому, поряд з очевидними “білорусизмами”, галицько-волинські риси (*Крыжановский Г. Рукописные евангелия киевских книгохранилищ. – Киев, 1889. – С. 22, 24*). На його думку, палеографічні особливості Оршанського Євангелія наближають рукопис до Рязанської кормчої 1284 р. Порівняльний аналіз цих пам'яток здійснила Л. Жуковська. Вона виявила чимало подібного у структурі та мові Юр'ївського Євангелія (діалектні особливості, так званий новий ґ) з іншими євангельськими текстами, які “територіально приурочені до галицько-волинської мовної області” (*Жуковская Л. П. О возможном родстве... – С. 137*). При цьому дослідниця припустила, що переписувач Юр'ївського Євангелія Федор походив з Карпат, позаяк у записі на арк. 231 сам себе назвав угринцем. В. Пуцко зазначив в декорі Юр'ївського Євангелія подібність до латинських манускриптів романського стилю, яким добре володіли вихідці з Угорщини (*Пуцко В. Г. Художественный декор Юрьевского евангелия // Ars Hungarica. – Budapest, 1979. – No 1. – Р. 7–21*). На думку Олексія Некрасова, мистецькі особливості дозволяють

припустити створення пам'ятки у Галичі (*Некрасов А. И. Древнерусское изобразительное искусство. – С. 80–81*). Натомість В. Пуцко нагадує про близькість галицько-волинської рукописної школи з київською, відтак – чимало спільного в їх мистецьких формах. Утім, зазначені міркування наразі не підкріплені спеціальними дослідженнями. Не потрапило поки що у наш перелік Євангеліє апракос першої половини XIV ст., 2 арк., євангельські читання на окремі дні церковного року, що нині зберігається в Університеті імені Карла і Франца у Граці. Уривок описав і датував Г. Біркфелльнер, який відніс його до східнослов'янської редакції з переважанням південноруських рис, а також відтворив його фотомеханічним і наборним способами в латинській транскрипції. Див.: *Birkfellner G. Ein kyrillisches Pergamentfragment (Evangelienlektionar) älterer Redaction in Graz // Wiener slavistisches Jahrbuch. – Wien, 1972. – Bd. 17. – S. 37–54*. Однак ця стаття наразі нам недоступна. Відомості про неї див.: *Баранкова Г. С., Астахина Л. Ю. Публикации и описания русских рукописей за рубежом с 1971 по 1975 гг. (Библиографический обзор) // История русского языка. Исследования... – С. 384–396*. Мова та історія віднайдення уривка, зазначені в останній статті, можуть свідчити на користь його галицько-волинського походження.

³¹⁸ Це показав, зокрема, опис рукописів афонських монастирів, серед яких виявлено низку нових кодексів і рукописних уривків XV–XVI ст. галицько-волинського походження. Див.: *Славянские рукописи Афонских обителей / Сост. А. А. Турилов, Л. В. Мошкова. Под ред. А.-Э. Н. Тахиаоса. – Фессалоники, 1999*.

